
SWorld
Germany

Vlasenko I.G., Moskvych L., Adonin S., Zhuravskaya N., Kudelskyi V. et al.

INNOVATION IN DER MODERNEN WISSENSCHAFT
WIRTSCHAFT, MANAGEMENT UND MARKETING, RECHT, LANDWIRTSCHAFT
INNOVATION IN MODERN SCIENCE
ECONOMICS, MANAGEMENT AND MARKETING, JURISPRUDENCE, AGRICULTURE

Monographic series «European Science»
Book 30. Part 2.

In internationalen wissenschaftlich-geometrischen Datenbanken enthalten
Included in International scientometric databases

MONOGRAPHIE
MONOGRAPH

ScientificWorld-Net Akhat AV
Karlsruhe 2024

Authors:

Adonin S. (1), Zhuravska N. (2), Medynska T.I. (3), Dyakovsky D.A. (4),
Ternova A.S. (5), Vlasenko I.G. (5), Sirenko S.O. (5), Kudelskyi V. (6),
Moskvych L. (7), Ноннарова О.В. (8), Melnychenko S.H. (9),
Bohadorova L.M. (9), Okhremenko I.V. (9), Kozychar M.V. (9)

Innovation in der modernen Wissenschaft: Wirtschaft, Management und Marketing, Recht, Landwirtschaft. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft». Buch 30. Teil 2. 2024.

Innovation in modern science: Economics, Management and Marketing, Jurisprudence, Agriculture. Monographic series «European Science». Book 30. Part 2. 2024.

ISBN 978-3-98924-051-3

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-02

Published by:

ScientificWorld-NetAkhatAV

Lußstr. 13

76227 Karlsruhe, Germany

e-mail: editor@promonograph.org

site: <https://desymp.promonograph.org>

Copyright © Authors, 2024

Copyright © Drawing up & Design. ScientificWorld-NetAkhatAV, 2024

ÜBER DIE AUTOREN / ABOUT THE AUTHORS

1. *Adonin Serhii*, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Oles Honchar Dnipro National University - *Chapter 1*
2. *Zhuravska Namaliia*, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, KNUBA - *Chapter 2*
3. *Medynska Tetiana Igorivna*, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Rivne State University of Humanities - *Chapter 3*
4. *Dyakovsky Dmytro Anatoliyovych*, Candidate of Economic Sciences, National University of Kyiv Mohyla Academy - *Chapter 4*
5. *Ternova Alla Stanislavivna*, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, - *Chapter 5 (co-authored)*
6. *Vlasenko Iryna Georgievna*, Doctor of Medical Sciences, Professor, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, - *Chapter 5 (co-authored)*
7. *Sirenko Svitlana Oleksandrivna*, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics - *Chapter 5 (co-authored)*
8. *Kudelskyi Vitalij*, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law - *Chapter 6*
9. *Moskvych Lidiia*, Doctor of Law, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University - *Chapter 7*
10. *Honcharova Olena Viktorivna*, Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Kherson State Agrarian and Economic University - *Chapter 8*
11. *Melnychenko Sofiia Hennadiivna*, graduate student, Kherson State Agrarian and Economic University - *Chapter 9 (co-authored)*
12. *Bohadorova Larisa Mykhailivna*, Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Kherson State Agrarian and Economic University - *Chapter 9 (co-authored)*
13. *Okhremenko Iryna Viktorivna*, Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Dragomanov Ukrainian State University - *Chapter 9 (co-authored)*
14. *Kozychar Mykhailo Vasiliyovych*, Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Kherson State Agrarian and Economic University - *Chapter 9 (co-authored)*

Inhalt / Content

CHAPTER 1

PROBLEMS OF PROFIT FORMATION OF ENTERPRISES

Introduction	6
1.1. Profit and the impact on its formation	7
1.2. Procedure for determining financial results	13
1.3. Profit and profitability indicators	20
1.4. Reserves and ways to increase profits.....	28
Conclusions	33

CHAPTER 2

THE NEED FOR THE INTERACTION OF ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL COMPONENTS IN THE CONCEPT OF ENVIRONMENT AND LIFE SAFETY.....

36

CHAPTER 3

SUBSTANTIATION OF METHODS FOR ASSESSING ENTERPRISE'S SOCIALLY RESPONSIBLE ACTIVITIES' EFFECTIVENESS

Introduction	68
3.1. Approaches to Enterprise's Social Responsible Activity Performance Evaluators	69
3.2. Methods of Quantitative and Qualitative Assessment of Enterprise's CSR.....	71
3.3. Methodology for Assessing Enterprise's Socially Responsible Activities.....	72
3.4. Domestic Code of Corporate Governance: key requirements and recommendations	75
3.5. Sustainable Development Goals: Priorities for Ukrainian Business	76
Conclusions	78

CHAPTER 4

ESG INVESTING - THE ESSENCE AND PROSPECTS FOR REBUILDING THE ECONOMY OF UKRAINE

Introduction	79
4.1. The essence and evolution of ESG and CSR	79
4.2. Principles of responsible investing	82
4.3. Advantages of the ESG approach for the recovery of the Ukrainian economy	84
4.4. Sources of financing ESG investments in Ukraine.....	86
Conclusions	88

CHAPTER 5
PROBLEMS OF FOOD SUPPLY OF UKRAINE WITH PLANT PRODUCTS DURING THE WAR.....89

CHAPTER 6
ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC RELATIONS IN MILK TO THE PRODUCT SUB-COMPLEX OF THE AGRICULTURE IN MODERN CONDITIONS.....97

CHAPTER 7
UNABHÄNGIGKEIT DER JUSTIZ IN DER UKRAINE: AKTUELLER STAND UND MÖGLICHKEITEN ZUR VERBESSERUNG

Introduction 131

7.1. Nationales Konzept der richterlichen Unabhängigkeit..... 131

7.2. Normatives Modell der richterlichen Unabhängigkeit (institutionelle Unabhängigkeit)..... 135

7.3. Probleme mit dem Mechanismus zum Schutz der richterlichen Unabhängigkeit (subjektive Unabhängigkeit) 141

7.4. Möglichkeiten des elektronischen Gerichts zur Stärkung der Unabhängigkeit der Justiz 143

Conclusions 145

CHAPTER 8
HIGHLIGHTS TECHNOLOGICAL ASPECTS OF RECIRCULATORY AQUACULTURE MODULAR SYSTEM (RAS) AND PHYSIOLOGICAL PARAMETERS OF HYDROBIONTS ORGANISM

Introduction 148

8.1. Aspects of technological parameters and experience in using RAS..... 149

8.2. Parameters of the physiological status of the organism of hydrobionts under the influence of growing conditions in recirculating modular RAS systems 153

Conclusions 159

CHAPTER 9
EUTROPHICATION OF SMALL RESERVOIRS IN SOUTHERN UKRAINE AND POSSIBLE METHODS OF ITS CONTROL.....160

References 170

KAPITEL 1 / CHAPTER 1¹

PROBLEMS OF PROFIT FORMATION OF ENTERPRISES

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-001

Вступ

Вже більше двох років підприємства працюють в умовах військової агресії. Не зважаючи на численні проблеми для бізнесу, більшість підприємств вже почали звикати до воєнних умов свого функціонування та активно розвиватися, підтримуючи цим економіку, створюючи нові продукти та інвестуючи в нові технології.

Ринкові умови господарювання надають українським підприємствам не тільки підвищення рівня самостійності, але й вимагають від них економічної та юридичної відповідальності. Це, в свою чергу, збільшує значення, а відтак і підвищує увагу до процесів формування прибутку на підприємстві.

Для сучасних товарно-грошових відносин головним показником, яким встановлюються кінцеві результати господарської діяльності фірми є саме прибуток. Підвищення прибутковості дозволяє вирішувати важливі економічні, соціальні, політичні проблеми національної економіки як для мікро-, так і для макрорівня. Все це вказує на значну актуальність і практичну значимість досліджень в цій галузі.

Теоретичним дослідженням прибутку як фінансово-економічної категорії та розв'язанням проблемних питань його формування та щодо забезпечення прибутковості сучасного підприємства присвячені праці таких учених як А.С. Амбарової, О. М. Кубецької, Н.М. Богацької, Л.С. Гаватюк, І.Ю. Єпіфанової, П.Д. Каминського, Р. А. Зайченко, О.В. Лисої, Н.Л. Правдюк, О.О. Терещенка, Л.В. Чуприни та інших науковців. Але, незважаючи на велику кількість публікацій з цього наукового напрямку, потреба вдосконалення практичних аспектів формування прибутку на підприємствах в сучасних умовах господарювання вимагає подальших досліджень.

---

¹Authors: Adonin Serhii

1.1. Прибуток та вплив на його формування

На мікрорівні прибуток визначається як основне джерело інвестиційного розвитку, науково-технічного переоснащення матеріальної бази та осучаснення продукції підприємств. Від величини отриманого суб'єктами господарювання прибутку, а відтак і сплачених податків, також залежить наповнення дохідної частини бюджету держави. Отже, вся діяльність підприємств має бути спрямована на те, щоб отримання прибутку мало стабільний характер.

Для комерційних підприємств максимізація прибутку безпосередньо постає метою виробництва в умовах ринкової економіки. З цієї точки зору, прибуток забезпечує гарантії щодо подальшої діяльності підприємства через можливість формування за його рахунок певних резервних фондів. Це створює умови для нейтралізації наслідків ризиків господарської діяльності.

Розглянемо питання, пов'язані з основними джерелами формування прибутку підприємства, факторами, які безпосередньо здійснюють вплив на формування прибутку, використанням резервів на рівні підприємства та напрямками збільшення прибутку.

Відображенням ефективності фінансово-економічної діяльності фірми в ринкових умовах виступають отримані фінансові результати, а саме прибуток (або збиток). З метою покращення своїх фінансових результатів підприємства намагаються забезпечити отримання достатньої величини прибутку, а в подальшому оптимально його розподілити та використати. Якщо ж отримано збитки, то, відповідно, виникає потреба у встановленні їх причин і визначенні джерел засобів для їхнього покриття.

Фінансові результати виступають тим показником, що здатен інтегровано охарактеризувати не тільки кількісні, але й якісні фактори, що вплинули на результативність діяльності підприємства. Підходи до формування та розподілу прибутку засновані на визначенні та управлінні чинниками, що впливають на кінцеві фінансові результати. Через те, що прибуток (або збиток) підприємства представляється як інтегрований показник, то він зазнає впливу всіх чинників,

пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю. Зазначені чинники, в залежності від рівня їхньої дії, слід поділяти на макро- та мікроекономічні.

Серед макроекономічних факторів відзначають, в першу чергу, ті, які характеризують стан ринку, а саме збалансованість між попитом і пропозицією. Тому підприємство має розпочинати свою діяльність маркетинговими дослідженнями, спрямованими на визначення його позиції на ринку та прогнозування можливих змін в майбутньому. Впливати на ці зовнішні чинники підприємство звісно не в змозі, але вони мають бути максимально враховані при плануванні його діяльності. Адже буде безглуздя налагоджувати випуск продукції, яка в подальшому не буде реалізована через відсутність попиту. В свою чергу, ринкова динаміка (прихід нових товаровиробників або поява ідентичних товарів чи їх заміників, орієнтація споживчого попиту на нові, більш технологічні товари) істотно впливає на збалансованість між попитом і пропозицією, що відбивається на обсягах продажів і цінах, а вже в кінцевому підсумку і на фінансових результатах.

Безпосередньо господарську діяльність самого підприємства відображають мікроекономічні чинники, які розділяють, зазвичай, на техніко-економічні та комплексні.

Щодо системи техніко-економічних чинників, то вони об'єктивно визначені галузевими особливостями та умовами формування прибутку. Так на прибуток промислових підприємств здійснюють вплив такі чинники як: обсяг виробництва продукції, собівартість і ціна одиниці цієї продукції. Певним чином схожими за змістом є ці фактори також в інших галузях.

Отже, загалом чітко можна виокремити такі три чинники: обсяговий, ціновий і собівартісний. Цей підхід дозволяє врахувати, що обсяг продажів і ціна будуть чинити прямо пропорційний вплив, а собівартість – зворотно пропорційний. На фінансові результати зазначені чинники діють як окремо, так і у сукупності. Саме їх сукупна дія буде відображатися в інтегрованих чинниках – асортимент і структура продукції (послуг, робіт).

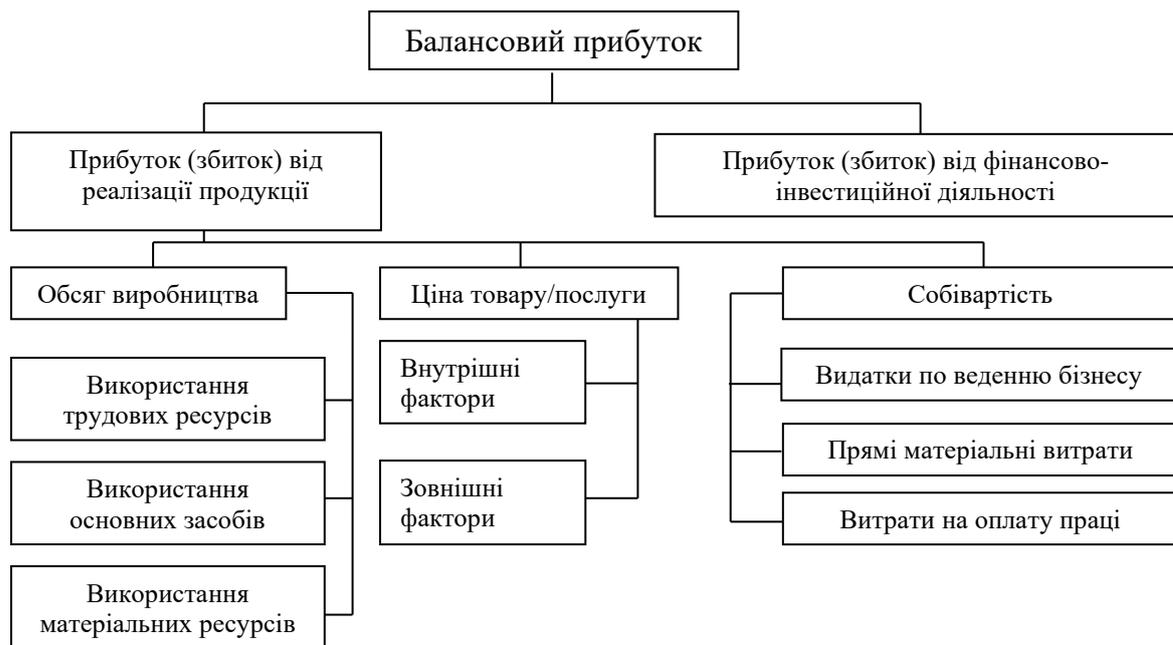
Дія чинника асортименту відбувається при встановленні набору видів

продукції, товарів, робіт (послуг). Враховуючи те, що кожен з них має різний рівень собівартості та ціни, то замінюючи один товар на інший (рівень прибутковості якого також інший) можна збільшувати чи зменшувати загальну масу прибутку. Зазвичай, для досягнення мети максимізації прибутку, підприємства прагнуть випускати більш рентабельну продукцію. Але для утримання своєї ринкової ніші необхідним є випуск товарів з меншою рентабельністю.

Зауважимо, що вказані фактори – обсяговий, ціновий і собівартісний – за своїм характером впливу виступають як узагальнюючі. Через них результативно знаходять відображення показники виробництва й реалізації продукції. Але на них здійснюють вплив свої первинні чинники, яких також можна виокремити безліч.

Отже, вплив чинників на фінансові результати має системний характер і пов'язується з підпорядкованістю чинників один до одного. Схематично систему чинників формування фінансових результатів представлено на рисунку 1.

Рисунок 1 – Система факторів формування прибутку

Авторська розробка

Прибуток (або збиток) суб'єктів підприємництва встановлюють на основі

певних розрахунків. Фінансовий результат обчислюють шляхом віднімання від величини валових доходів величини валових витрат підприємства. За загальноєкономічним змістом цей результат буде мати два складника – прибуток від виробничої діяльності та прибуток (збиток) від фінансового-інвестиційних операцій. Для переважної більшості суб'єктів підприємництва значну частку у фінансовому результаті займає саме результат від основної виробничої діяльності. Він створюється завдяки надходженням від реалізації продукції (робіт, послуг) і обумовлений дією двох факторів: суми прибутку у ціні продукції, що виробляється, і зміною частки прибутку безпосередньо у залишках нереалізованої продукції. Розмір абсолютної величини прибутку у виготовленій продукції буде визначено через дію трьох узагальнюючих чинників: обсягу виробництва товарів або послуг, ціни продукції або послуг, їх собівартості.

В свою чергу, сам обсяг виробництва визначається трьома групами чинників, що розкривають структурні елементи забезпечення процесу виробництва, серед яких: застосування основних фондів, використання матеріальних і трудових ресурсів. У межах кожного із зазначених видів ресурсів слід виокремлювати екстенсивні та інтенсивні чинники. Так, серед екстенсивних факторів слід зазначити фондо- і матеріалозабезпеченість, чисельність працівників, а серед інтенсивних – фондо- і матеріаловіддача, продуктивність праці.

Фондозабезпеченість дозволяє визначити достатність фондів для проведення процесу виробництва. Цей показник буде відображати так званий рух фондів (від введення у виробництво нових потужностей до заміни морально старих і фізично зношених основних фондів), а також структуру фондів з погляду можливості всебічного забезпечення виробничої діяльності. Показник фондівіддачі буде залежати від загальнотехнічного стану основних фондів, що визначається ступенем їх фізичного та морального зношення, та від рівня ефективного використання фондів, що забезпечується підвищенням коефіцієнту змінності та зниженням втрат від неповного завантаження основних засобів, що використовуються у процесі виробництва.

Для визначення впливу трудових чинників враховується рівень забезпеченості кадрами та продуктивність праці. Для обчислення рівня кадрової забезпеченості слід визначити чисельність персоналу з врахуванням його руху (приймання на роботу, звільнення) та структуру загалом всіх працівників (частка робітників, службовців, менеджерів, обслуговуючого персоналу тощо). Щодо продуктивності праці, то вона зазнає впливу рівня кваліфікації, розміру виробітку на 1-го працівника, обсягу використання робочого часу.

При використанні матеріальних ресурсів враховують матеріалозабезпеченість та матеріаловіддачу. Матеріалозабезпеченість характеризує налагодженість постачання матеріальних ресурсів, наявність достатнього обсягу оборотних коштів, що авансуються у їх придбання, та можливість залучення підприємством короткострокових банківських кредитів. Показник матеріаловіддачі характеризує наскільки раціонально використані матеріальні ресурси та який отримано вихід готової продукції.

Але все ж таки найбільш визначальним чинником при обчисленні фінансових результатів є ціна, яка також буде залежати від внутрішніх та зовнішніх чинників. При ціноутворенні внутрішніми факторами постають собівартість продукції й частка прибутку у ціні.

Отже, напрямами, за якими спрямовуються зусилля менеджменту підприємства, є мінімізація собівартості та оптимізація рівня прибутковості. Зменшення собівартості виправдано можна вважати основною умовою зниження її частки у ціні продукції, але воно не має негативно впливати на якість, оскільки може викликати скорочення обсягів продажу.

Щодо рівня рентабельності, то, по-перше, він має забезпечувати підприємство необхідними фінансовими ресурсами, а по-друге, – не призводити до надмірного збільшення цін, бо в кінцевому підсумку це також впливатиме на обсяги реалізації та знижуватиме їх.

Зовнішніми чинниками постають, перш за все, макроекономічні фактори, серед яких основними є ринкові чинники, тобто попит та пропозиція на продукцію, що виготовляє підприємство.

Важливим є врахування того моменту, що при формуванні цінової політики підприємства проблема полягає саме в узгодженні між собою внутрішніх та зовнішніх факторів. Адже рівень собівартості має бути таким, щоб при раптовому зниженні ринкових цін підприємство продовжувало отримувати хоча б якийсь прибуток, а при значному падінні цін – збитки би зводилися до мінімуму.

Собівартість продукції зазнає впливу структурних і техніко-економічних чинників. Через структурні чинники відбиваються певні елементи у складі собівартості, якими є: матеріали, сировина, напівфабрикати, паливо й енергія, заробітна плата і нарахування на неї, витрати на утримання обладнання та устаткування, накладні та інші види витрат. Формування витрат за кожним з цих елементів характеризується техніко-економічними факторами, такими як ємність витрат (показники матеріалоемності, енергоемності, трудомісткості тощо) та їх вартість (ціна матеріалів, сировини, енергоносіїв, заробітна плата і т. ін.). Ємність можна визначити через використаний для виготовлення певної продукції (товарів, робіт, послуг) обсяг сировини, енергії, заробітної плати та інших елементів. Отже, скорочення ємності витрат стає головним фактором зменшення собівартості. Вартість витрат є зовнішнім чинником, хоча підприємство може здійснювати вибір більш вигідних умов поставок.

Розглядаючи комплексні чинники слід зазначити, що вони характеризують вплив на фінансові результати загальних тенденцій розвитку економіки. Їхня дія відбувається не прямо, а через певні техніко-економічні чинники. Крім того, такий вплив може відбуватися навіть не через один, а через декілька техніко-економічних чинників, що саме і вказує на комплексність їхньої дії. Серед комплексних чинників, що мають вплив на прибуток, можна виокремити: науково-технічний розвиток та збільшення ефективності виробництва, підвищення якості продукції, що виробляється.

Зростання ефективності виробництва можна отримати або завдяки науково-технічному вдосконаленню, або на підставі більш раціонального застосування виробничого потенціалу підприємства. Досягнення цього можливе, перш за все, за рахунок розробки і впровадження надійної системи управління виробничим

процесом, що дозволить підвищити матеріало- і фондівдачу, продуктивність праці, сприятиме збільшенню обсягів виробництва і скороченню витрат у складі собівартості продукції.

Складним комплексним чинником є також підвищення якості продукції. Ці заходи зазвичай вимагають додаткових витрат, а відтак відбувається зростання як собівартості, так і самої ціни. Проте, основним моментом є зростання обсягу продажів, адже в умовах насиченості сучасного ринку саме якість виступає головним фактором конкурентоспроможності продукції та успішної її реалізації.

1.2. Порядок визначення фінансових результатів

Прибуток вважається найважливішою категорією фінансової науки, яка дозволяє охарактеризувати не тільки фінансовий результат від проведення господарської діяльності. Він також вказує на ефективність виробництва, свідчить про якість продукції, що виготовляється, про рівень продуктивності праці та собівартість продукції. Крім того, прибуток при будь-якій формі власності виступає джерелом інтенсифікації виробництва та зміцнення фінансового стану підприємства. Прибуток підприємства не тільки задовольняє його внутрішньогосподарські потреби, але й виступає джерелом фінансових ресурсів, які наповнюють бюджет держави.

Прибуток є кінцевим результатом діяльності підприємства та представляється різницею між величинами загальних доходів і загальних витрат на виробництво й реалізацію продукції.

Прибуток тлумачиться у фінансовому словнику як певне перевищення сукупними доходами суми сукупних витрат. Зазначається, що його обчислення відбувається як пошук різниці між валовим виторгом (без ПДВ та акцизного податку) і загальними витратами на виробництво й реалізацію продукції (робіт, послуг). Тому говорять, що прибуток слід вважати основним узагальнюючим показником, який вказує на фінансові результати фінансово-господарської

діяльності підприємств.

Категорією «доходи» визначають зростання економічних вигод у вигляді приросту різноманітних активів, або скорочення величини зобов'язань, що призводить до збільшення розміру власного капіталу (виключаючи надходження внесків власників до капіталу). В положеннях законодавчих актів визначення доходу пов'язується із принципами нарахування та відповідності доходів і витрат.

Принцип нарахування проявляється через те, що результати господарських операцій мають визначатися саме тоді як вони відбуваються (отже не тоді як грошові засоби вже мають отримуватися чи сплачуватися), і обліковуються в бухгалтерських проводках та відображаються у фінансовій звітності для періодів, в яких вони відбулися.

Одночасно з принципом нарахування має також застосовуватися принцип відповідності, який визначає витрати через прямий зв'язок між ними та доходами, що отримуються. Схематично сам підхід до такого обчислення доходів надано на рисунку 2.

Рисунок 2 – Порядок обчислення доходів у фінансовій звітності

Авторська розробка

Щоб дохід було визнано, має здійснитися не тільки надходження певного активу чи скорочення зобов'язання, але й відобразитися відповідні фінансові наслідки цих операцій, що проявиться у зміні розміру власного капіталу (окрім внесків учасників).

Доходами не мають визначатися:

- суми ПДВ, акцизного податку, інших податків та обов'язкових платежів, які мають бути перераховані у бюджет та позабюджетні фонди;
- суми, що надходять за комісійними, агентським та іншими подібними угодами на користь комітента, принципала тощо;
- суми, що визначаються як попередня оплата продукції (товарів, робіт, послуг);
- суми, які є завдатком під заставу чи сплачуються на погашення позики, якщо це закріплено відповідною угодою тощо.

Доходи підприємства можна класифікувати, виходячи з різних ознак.

Для цілей визначення загального доходу включають дохід від:

- продаж товарів, продукції й інших активів, придбаних для перепродажу (крім вкладень у цінні папери);
- надання послуг;
- використання майна фірми іншими особами (лізинг), результатом чого є надходження відсотків, дивідендів, роялті.

Також доходи можуть обліковуватися як операційні, фінансові та інвестиційні.

Виходячи з місця походження доходу розрізняють доходи інвестиційного центру, центру доходів, центру прибутку та сукупний дохід фірми.

Таким чином, реальний дохід – це чистий дохід (виручка) від продажів продукції (послуг) (ЧД), що обчислюється шляхом зменшення доходу (виручки) від продажу продукції (послуг) (Д) на величину податку на додану вартість (ПДВ), акцизного податку (АП), інших зборів або податків з обігу (ІЗП) та інші відрахування з доходу (ІВ).

$$ЧД = Д - ПДВ - АП - ІЗП - ІВ \quad (1)$$

Якщо дохід від операції неможливо точно оцінити й немає впевненості в тому, що витрати будуть відшкодовані, дохід не визнається, а витрати визнаються витратами періоду.

Поняття фінансових результатів тлумачиться в П(С)БО 3 «Звіт про

фінансові результати». Збитки зазначаються як перевищення суми витрат понад суми доходу, на який ці витрати здійснюються. Прибуток – сума, на яку дохід перевищує пов'язані з ним витрати. Чистий прибуток (збиток) буде формуватися поступово впродовж фінансового року від усіх видів звичайної та надзвичайної діяльності. Сальдо між чистим доходом і собівартістю реалізованих товарів (послуг) становить валовий прибуток (збиток).

Загалом зауважимо, що собівартість визначають як поточні витрати підприємства на виробництво й реалізацію продукції (послуг), відображені в грошовому виразі. Собівартість вважають серед одних з головних економічних показників і це зумовлює потребу у єдиній методиці розрахунку, незалежно від того, якому обліку він буде використаний – бухгалтерському, статистичному чи управлінському.

За центрами відповідальності (місцями виникнення витрат) виробничі витрати групуються за виробництвом, цехами, дільницями, технологічними переділами, службами та іншими структурно відокремленими підрозділами виробництва.

Залежно від характеру виконуваних процесів виробництво розділяють на основне та допоміжне (допоміжне). До основного виробництва належать виробничі приміщення, цехи, ділянки, які прямо беруть участь при виготовленні продукції. Допоміжне виробництво функціонує задля обслуговування основних виробничих цехів: ремонту основних фондів, забезпечення інструментами, запасними частинами для ремонту обладнань, різних видів енергії (пара, холод), пакування, транспортних та інших послуг. До її складу входять ремонтні, експериментальні, енергетичні, пароенергетичні, компресорні, пакувальні, транспортні й інші відділи.

За єдністю складу витрати визначають як одноелементні й комплексні. Одноелементними визнаються витрати, що складаються тільки з одного економічного елемента витрат, комплексні – з декількох елементів.

Класифікація витрат за видами передбачає: за економічними елементами і за статтями витрат. Економічним елементом витрат розуміється грошовий вираз

сукупності економічно однорідних витрат за їх видами (це групування надає відповідь на запитання, що витрачається на даний об'єкт). За статтями калькуляції відображають як формуються ці витрати для обчислення собівартості продукції – одні витрати показують за їх видами (елементами), інші – за складними статтями (включають кілька елементів). Таким чином, один елемент витрат можливо буде задіяний у декількох статтях калькуляції.

За способом перенесення своєї вартості на продукцію всі витрати слід поділяти на прямі та непрямі. Прямими визначаються витрати, які економічно доцільним способом можна віднести прямо на конкретний об'єкт витрат. Прикладом прямих витрат є витрати, що пов'язуються виробництвом окремого виду продукції (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці тощо) та прямо включаються її собівартості. Непрямими витратами визначаються ті, які прямо не можливо віднести на конкретний об'єкт витрат економічно доцільним способом. Тобто непрямі – це витрати, які пов'язуються при виробництві декількох видів продукції (загальновиробничі) та включаються до витрат виробництва з використання спеціальних методів. Непрямі витрати формують складні статті калькуляції (включають кілька елементів), які відрізняються за своєю функціональною цінністю у виробничому процесі.

Враховуючи рівень впливу обсягу виробництва на рівень витрат останні розділяють на змінні та постійні.

Змінними вважають витрати, величина яких пропорційно збільшується зі зростанням випуску продукції й відповідно знижується при зменшенні. Прикладом змінних витрат є вартість сировини, придбаних напівфабрикатів і комплектуючих, технологічного палива та енергії, заробітна плата виробничих працівників з соціальними відрахуваннями, а також інші витрати. В свою чергу, постійними є витрати абсолютна величина яких істотно при зміні випуску продукції. Серед постійних витрат є витрати, зв'язані з утриманням і керуванням виробничою діяльністю цехів, а також витрати на задоволення господарських потреб виробництва.

Витрати на виробництво можливо поділити за календарним періодом на

поточні, довгострокові та одноразові.

Поточними слід вважати звичайні витрати або витрати, періодичність яких менше місяця.

Довгостроковими визначаються витрати пов'язані з виконанням довгострокової угоди (контракту), тобто договору, виконання якого не планується раніше ніж через 9 місяців після перших витрат або отримання авансу (передоплати).

Одноразовими ж є відповідно витрати, що здійснюються 1 раз та з періодичністю більше місяця, вони спрямовуються на забезпечення виробничого процесу впродовж значного часу.

Ще одною ознакою класифікації витрат можна розглядати доцільність витрачання витрат, при цьому виокремлюють продуктивні та непродуктивні. Продуктивний – забезпечується виробничою технологією та організацією. Непродуктивні – факультативні, що виникають через певні недоліки в організації виробництва та при порушенні технології.

Відповідно до визначення відношення до собівартості визначають витрати виробництва й витрати періоду.

Витрати виробництва пов'язуються прямо з виробництвом, тобто це всі витрати у виробничій сфері (матеріали, заробітна плата, амортизація машин тощо). Ці витрати чітко створюють собівартість виробництва продукції (послуг).

Витрати періоду при обліку не мають включатися до собівартості продукції й розглядаються як витрати саме того періоду, в якому вони здійснені (управлінські витрати, на збут продукції й інші операційні витрати).

Для сучасної практики метод калькулювання собівартості продукції (послуг) не пов'язується з методом калькулювання валових витрат. Це пояснюється існуванням в Україні непов'язаності податкового та адміністративного обліку. Перший застосовують для визначення оподаткованого доходу, другий – для обчислення показників для цілей управління.

Фінансовий результат від операційної діяльності буде визначатися як сума

валового прибутку (збитку), інших операційних доходів, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування визначається як сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, з додаванням фінансових та інших доходів, та відніманням фінансових та інших витрат.

Сальдо між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування й сумою податку на прибуток визначить кінцевий фінансовий результат від звичайної діяльності. Окрім зазначеного результату відповідно відображаються невідшкодовані збитки та прибутки від надзвичайних подій (стихійні лиха, пожежі, техногенні аварії тощо).

Загальний кінцевий фінансовий результат підприємства – чистий прибуток (збиток) – визначають як різницю між різноманітними доходами й витратами фірми за звітний період.

Для підвищення ефективності діяльності підприємств першорядне значення має виявлення резервів збільшення виробництва і реалізації продукції, зниження собівартості продукції, збільшення прибутку.

Задля винайдення актуальних напрямів визначення резервів піднесення прибутку чинники впливу на його отримання, класифікують за різноманітними критеріями.

Фактори, які впливають на величину прибутку можна поділити на внутрішні та зовнішні. До зовнішніх чинників відносять природничі умови, державне регулювання цін, тарифів, відсотків, податкових ставок і пільг, штрафів тощо. Такі чинники є незалежними від діяльності підприємств, але попри те можливе суттєве їх впливання на розмір прибутку.

Внутрішні чинники розділяють на виробничі та невиробничі. Виробничими чинниками позначають використання засобів і предметів праці, трудових і фінансових ресурсів. Важливим є поділ цих виробничих чинників на екстенсивні та інтенсивні. Через кількісні зміни на процес отримання прибутку впливатимуть екстенсивні чинники: кількість засобів і предметів праці, обсяги фінансових ресурсів, час роботи обладнання, чисельність персоналу, робочий час тощо.

На процес отримання прибутку інтенсивні чинники впливають через впровадження «якісних» змін: піднесення продуктивності обладнання та його якості, застосування сучасних більш прогресивних матеріалів і вдосконалення технології їхньої обробки, прискорення обертання оборотних активів, піднесення кваліфікації й продуктивності персоналу, зниження матеріаломісткості, покращення організації праці та ефективне використання фінансових ресурсів тощо. До невиробничих чинників відносять постачальницько-збутову та природоохоронну діяльність, соціальні умови праці.

При проведенні фінансово-господарської діяльності всі ці чинники тісно взаємопов'язані та взаємозалежні. «Прямий» вплив на величину витрат виробництва, а отже, і прибутку, пояснюється тим, наскільки раціональним і економним буде витрачання матеріальних ресурсів, – адже саме матеріальним витратам у собівартості зазвичай належить від 60 до 90%.

1.3. Показники прибутку та рентабельності

Фінансові результати підприємства характеризуються величиною прибутку та рівнем рентабельності. Прибутки компанії надходять в основному від продажу, а також від інших видів діяльності.

Від обраної маркетингової та фінансової стратегії залежать обсяг продажів і розмір прибутку, рівень рентабельності. Ці показники характеризують усі сторони управління.

Основними завданнями аналізу фінансових результатів є:

- систематичний контроль за виконанням планів виконання та прибутку;
- визначення впливу як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів на фінансові результати;
- виявлення резервів збільшення розміру прибутку та рентабельності;
- оцінка використання підприємства можливостей збільшення прибутку та рентабельності;

– розроблення заходів щодо використання виявлених резервів.

У процесі аналізу господарської діяльності використовують такі показники прибутку:

– балансовий прибуток включає фінансові результати від реалізації продукції, робіт і послуг, від іншої реалізації, доходи та витрати від позареалізаційної діяльності;

– маржинальний прибуток – це різниця між виручкою і змінними виробничими витратами на збут;

– прибуток від реалізації продукції, товарів, послуг – різниця між сумою маржинального прибутку та постійними витратами звітного періоду;

– прибуток до оподаткування – це різниця між балансовим прибутком та сумою податкових пільг, відповідно до чинного податкового законодавства;

– чистий прибуток – це прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства після сплати всіх податків, економічних санкцій та внесків до благодійних фондів;

– капіталізований (нерозподілений) прибуток – частина чистого прибутку, яка використовується для фінансування приросту активів;

– спожитого прибутку – і його частини, що йде на виплату дивідендів, розміру матеріального стимулювання персоналу або соціальних програм.

Розмір балансового, чистого прибутку та прибутку до оподаткування залежить від багатьох факторів. Крім того, слід мати на увазі, що розмір прибутку значною мірою залежить від облікової політики, що застосовується на підприємстві.

Діючи на території України нормативні акти допускають такі методи регулювання прибутку суб'єкта господарювання:

– застосування різноманітних методів оцінки нематеріальних активів та методів нарахування амортизації;

– вибір методу оцінки використаних запасів;

– зміна строків погашення витрат майбутніх періодів, зменшення яких призводить до збільшення собівартості продукції звітного періоду;

– зміна методики визначення прибутку від реалізації тощо.

Основна частина прибутку підприємства надходить від реалізації продукції та послуг. У процесі аналізу визначається динаміка плану прибутку від реалізації продукції та визначаються фактори зміни її розміру. На розмір прибутку від реалізації товарної продукції впливають як фактори, що не залежать від діяльності підприємства (зміна державних нормативних цін, природних і транспортних умов), так і фактори, що належать до компетенції підприємств. Серед факторів, що впливають на розмір прибутку від реалізації товарної продукції та входять до компетенції підприємства, важливим є зміна обсягів виробництва та реалізації продукції.

Показниками, що характеризують ефективність діяльності підприємств, є показники рентабельності (або рентабельності).

Рентабельність – це показник економічної ефективності виробництва на підприємствах, який комплексно відображає використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Рентабельність – показник, що являє собою відношення прибутку до суми витрат на виробництво, грошових вкладень в організацію комерційних операцій або обсягу майна фірми, використаного для організації її діяльності.

З його допомогою можна оцінити ефективність управління підприємством, оскільки від правильності й раціональності прийнятих управлінських рішень багато в чому залежить отримання високого прибутку та достатнього рівня рентабельності. Тому рентабельність можна розглядати як один із критеріїв управління якістю.

Величина рівня рентабельності може бути використана для оцінки довгострокового добробуту підприємства, тобто здатності підприємства отримувати достатню віддачу від інвестицій. Для довгострокових кредиторів, інвесторів, які вкладають кошти в власний капітал підприємства, цей показник є більш надійним показником, ніж показники фінансової стабільності та ліквідності.

Встановлюючи залежність між величиною прибутку та розміром

вкладеного капіталу, норма прибутку може бути використана в процесі прогнозування прибутку. У процесі прогнозування фактичні та очікувані інвестиції порівнюються з очікуваною прибутковістю цих інвестицій. Оцінки розрахункового прибутку базуються на рівні рентабельності за попередні періоди з урахуванням прогнозованих змін. Крім того, рентабельність важлива для прийняття рішень у сфері інвестицій, планування, бюджетування, координації, оцінки та контролю діяльності підприємства та його результати.

Якщо сума прибутку показує абсолютний ефект від діяльності, то рентабельність характеризує міру цієї ефективності, тобто відносний ступінь рентабельності підприємства чи продукту. Загалом, рентабельність – це відношення прибутку до витрат або використаних ресурсів.

Рентабельність використаних ресурсів – це рентабельність підприємства. Цей показник можна визначити як відношення прибутку підприємства до сукупності виробничих фондів, активів балансу, власного або статутного капіталу. Останній показник цікавить насамперед акціонерів та майбутніх інвесторів, оскільки визначає верхню межу дивідендів.

Рентабельність продукції характеризує економічність її виробництва та збуту. Показник рентабельності продукції розраховується в цілому за окремими видами продукції та асортиментно-структурними змінами реалізації продукції.

Для деталізації аналізу розраховується рентабельність окремих видів продукції (продукції). При багатопозиційному виробництві в процесі аналізу рентабельності продукції слід використовувати метод групування. Перш за все, всі товари групують за вартістю, збиткові чи збиткові. При цьому визначають кількість збиткової продукції, обчислюють її частку в загальній кількості продукції, а також частку в продажах. Також необхідно визначити, чи є серед збиткових продуктів ті, що входять до складу найважливіших спеціалізованих продукції, чи є нові перспективні продукти.

Дуже важливо згрупувати продукцію за рівнем рентабельності:

- продукція з низькою рентабельністю;
- продукція із середньою або нормальною рентабельністю;

– високорентабельні продукти.

Необхідно оцінити частку кожної групи в загальному обсязі продажів. Вони також групують продукцію за ступенем і напрямком зміни рентабельності порівняно з попереднім періодом. Це визначає кількість продуктів, для яких: значно зросла рентабельність; рентабельність істотно не змінилася; рентабельність знизилася.

Групування товарів за цими та іншими ознаками дозволяє краще зрозуміти існуючі проблеми та визначити напрямки підвищення прибутковості. Необхідно враховувати вплив на прибутковість наступних факторів:

- зміна ринкових цін на продукцію підприємства;
- зміна рівня оподаткування;
- зміна рівня собівартості з усіма факторами, що впливають на неї.

Серед факторів, що впливають на собівартість продукції, особливу увагу слід звернути на час виготовлення продукції. Однією з причин підвищення рентабельності або супутнім фактором може бути збільшення виробництва.

Показники рентабельності більш повно, ніж прибуток, відображають кінцеві результати господарювання, оскільки їх значення показує відношення фактичних до фактичних або використаних ресурсів. Вони використовуються для оцінки діяльності підприємства та як інструмент інвестиційної політики та ціноутворення. Для оцінки фінансових результатів діяльності підприємства використовують систему показників рентабельності.

Таким чином, рентабельність підприємства є найбільш узагальнюючим показником його діяльності. У ньому синтезуються всі фактори виробництва і збуту, оборотність господарських активів і позареалізаційні фінансові результати. У свою чергу, формування фінансових результатів визначається широким спектром факторів, що характеризують усі сторони фінансово-господарської діяльності підприємств. Розділяти ці фактори на первинні та вторинні недоцільно і неможливо. Кожен із факторів може забезпечити як високий рівень прибутку, так і спричинити значні збитки.

Таким чином, можна зазначити, що рентабельність – це показник, який

характеризує ефективність діяльності підприємства з точки зору його здатності отримувати прибуток та забезпечувати ефективне відтворення використаних ресурсів.

Рентабельність підприємства характеризується двома показниками: прибутком і рентабельністю. Прибуток виражає абсолютний ефект без урахування використовуваних ресурсів, а рентабельність є одним з основних вартісних показників ефективності виробництва, що характеризує рівень рентабельності активів і рівень використання капіталу в процесі виробництва. Одним з основних факторів збільшення прибутку та підвищення ефективності виробництва є його розширення, тобто збільшення обсягів виробництва товарів і послуг. Це можна зробити двома шляхами: збільшенням кількості факторів, що беруть участь у виробництві (екстенсивний шлях); шляхом удосконалення технології (інтенсивний шлях).

Висока роль прибутку в піднесенні підприємства й забезпеченні інтересів його власників і персоналу зумовлює необхідність ефективного та безперервного керування. Керування прибутком – це процес визначення та прийняття оперативних рішень щодо всіх основних аспектів його формування, розподілу та використання на підприємстві. Ефективний механізм керування операційним прибутком дозволяє в повній мірі реалізувати цілі та завдання, що стоять перед підприємством.

Прибуток підприємства представляє собою певну частину чистого доходу, що його отримано як підсумок від фінансово-господарської діяльності на вкладений капітал. В умовах підприємництва він є нічим іншим як винагородою за ризик. Також на рівень показника прибутковості окрім величини залучених підприємством фінансових ресурсів буде впливати раціональність структури сформованих активів з точки зору їх здатності генерувати операційний прибуток та забезпечувати фінансову стійкість підприємства в процесі розвитку.

На формування прибутку фірми впливає безліч чинників як зовнішніх, так і внутрішніх. Звертає на себе увагу й сам порядок обчислення фінансових результатів, а саме відображення собівартості продукції, врахування

загальногосподарських витрат, визначення прибутків (збитків) від фінансових операцій тощо. Все це знаходить своє відображення у фінансовій звітності фірми.

Для визначення чинників, що спричиняють вплив на розмір прибутку фірми важливим є оцінка динаміки й структури її доходів. Отже, важливим етапом постає аналіз динаміки та структури доходів підприємства. Оскільки сукупна величина прибутку відображає фінансовий результат за всіма видами фінансово-господарської діяльності підприємства, то важливо також провести факторний аналіз цієї сукупної величини прибутку. За даними звітності розраховують вплив факторів на змінення сукупної величини прибутку, що викликана зміною її складових частин, які водночас і є факторами цих змін.

Оскільки основну роль у підвищенні сукупної величини прибутку відіграє прибуток від продажу продукції, то слід докладно проаналізуємо саме його. Загалом використання інструменту факторного аналізу дозволяє виявити резерви піднесення прибутку, тому його використовують достатньо часто для потреб внутрішнього управління. На підставі проведеного факторного аналізу визначають баланс чинників, що впливають на фактично одержаний прибуток, шукають резерви можливого збільшення прибутку.

Для оцінювання рівня ефективного функціонування фірми використовують не тільки абсолютне значення прибутку, але й відносні показники, які дозволяють оцінити величину отриманого прибутку в розрахунку на одиницю витрачених ресурсів. Тож рентабельність вважають основним показником ефективної роботи фірми, який характеризує інтенсивність господарювання. Саме фінансова віддача задіяних у виробництві ресурсів дозволяє оцінювати ефективність життєдіяльності фірми та обґрунтовувати управлінські рішення. Тому кожне підприємство має прагнути не тільки максимізувати прибуток, але й піднести рівень рентабельності. Це є максимально важливим аспектом враховуючи обмеженість ресурсів як для окремого підприємства, так і для економіки в цілому.

Отже рентабельність для ведення бізнесу є суттєво важливою. Кожна фірма

повинна мати на меті не тільки отримання чистого доходу, а ще й підвищення рентабельності, оскільки ці два поняття залежні один від одного. Показник рентабельності вказує на розмір прибутку, що його отримує фірма у розрахунку на 1 гривню понесених витрат (капіталу, активів, матеріальних та трудових ресурсів). Використання цього показника дозволяє також порівнювати ефективність роботи у різні роки, різних підприємств, рентабельність різноманітних видів продукції тощо.

Існує різноманіття показників рентабельності. Така різноманітність показників рентабельності вказує на можливість альтернативного пошукування шляхів її підвищення. Зменшення показників характеризує негативну динаміку.

Якщо коефіцієнти рентабельності діяльності та реалізованої продукції знижуються повільніше, ніж коефіцієнти рентабельності основного капіталу, активів і власного капіталу. Це вказує на те, що підприємство все менш ефективно використовує свої активи та капітал. Постійне зниження прибутковості може також в подальшому погано вплинути на фінансову стійкість компанії, бо буде призводити до втрати власного капіталу. Тому падіння рентабельності за всіма видами коефіцієнтів вказує на основні напрями провадження заходів, спрямованих на подальший аналіз причин такої ситуації та пошук резервів зростання прибутковості діяльності.

Порівнюючи темпи зростання прибутку та виручки від реалізації, можна зробити висновок, що якщо при зниженні випуску прибуток та рентабельність значно зросли, це свідчить про досить ефективне використання ресурсів підприємства. При аналізі основними резервами зростання прибутку за рахунок кількох чинників можуть бути: збільшення обсягів продажів; зниження собівартості товарної продукції; підвищення середніх цін реалізації за рахунок оптимізації структури реалізації.

Для отримання максимального прибутку підприємство повинно максимально використовувати ресурси, і в першу чергу використовувати виявлений резерв для виробництва на наявному обладнанні додаткової продукції. Збільшення випуску знижує собівартість одиниці продукції, тобто

знижуються витрати на її виготовлення на одиницю продукції, що в кінцевому підсумку призводить до збільшення операційного прибутку.

1.4. Резерви та шляхи збільшення прибутку

Задля досягнення високої ефективності виробничого процесу в умовах ринкової економіки недостатньо володіти сучасним технічним обладнанням, інструментами та якісними предметами праці, необхідна й відповідна організаційна система відносин між виробниками та споживачами. Якщо результати господарської діяльності перевищують витрачання коштів, можливо говорити про позитивний ефект, інакше – про негативний ефект (збиток).

Економічна сутність ефективної діяльності підприємства полягає в досягненні значного збільшення прибутку на одиницю витрат. Кількісно вона вимірюється шляхом порівняння двох величин: результату, отриманого в процесі виробництва, і витрат живої та матеріальної праці на його досягнення. Основним резервом підвищення ефективності діяльності постає раціональне формування, відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу підприємства.

Після аналізу ефективності роботи компанії розглянемо, які саме основні заходи необхідно вжити для покращення фінансових показників.

Підвищення прибутковості стає одним з основних заходів, які необхідно вжити, оскільки прибуток вважається одним з основних чинників, що впливають на ефективність. Тут можна вчинити наступне:

1. Підвищити касову дисципліну, що дозволить зменшити суму дебіторської заборгованості і тим самим знизити рівень фінансових витрат за рахунок погашення фінансових зобов'язань підприємства.
2. Зниження та оптимізація умовно-постійних витрат (заробітної плати адміністративного персоналу, невиробничих витрат тощо).
3. Зменшення частки витратних активів.
4. Подальше впровадження нових технологій, які знизять непродуктивне

споживання ресурсів і рівень втрат у виробництві.

Брак коштів вимагає від будь-якої компанії особливої уваги до отримання оплати від клієнтів і змушує вдаватися до нових підходів у ціновій та кредитній політиці. З одного боку, продаж передплачених продуктів усуває ризики неплатежів, покращує платоспроможність, знижує потребу в зовнішньому кредиті, але може зменшити кількість покупців. З іншого боку, відстрочені продажі збільшують кількість покупців, але водночас збільшують ризик неплатежів, інфляційні втрати, підвищують ймовірність потреби кредиту ззовні. Облік реальних збитків або прибутків від рішень можна використовувати як інструмент збільшення продажів і, як наслідок, припливу грошей у компанію.

Щоб прийняти рішення про великий продаж у кредит, потрібно зібрати та проаналізувати інформацію про платоспроможність покупця, яку можливо отримати з історії платежів за попередніми угодами з цим покупцем або з його фінансової звітності, від його партнерів, від банку, який його обслуговує, тощо.

Резервами підвищення ефективності виробництва вважають невикористані можливості збільшення обсягів виробництва на одиницю загальних витрат за рахунок більш раціонального використання всіх видів ресурсів.

Вивчивши напрями та заходи щодо покращення функціонування підприємств, виникає необхідність уточнення напрямів діяльності та використання основних внутрішніх та зовнішніх факторів підвищення ефективності діяльності підприємств цієї галузі, серед яких:

1. Технологія. Найістотніший вплив на рівень і динаміку ефективності виробництва мають технологічні інновації, а особливо новітні форми автоматизації та інформаційні технології;

2. Процеси керування. Процес керування повинен мати такі ознаки, як: безперервність, нерівномірність, циклічність, послідовність, відносну мінливість і послідовність;

3. Матеріальні ресурси. Необхідно вирішувати питання щодо ресурсозбереження, зниження матеріаломісткості та енергоємності продукції, впорядковувати розміри запасів і джерел постачання;

4. Трудові ресурси. Розвиток ділових якостей працівників, підвищення продуктивності їхньої праці багато в чому зумовлені створенням дієвого мотиваційного механізму на підприємстві.

Якщо компанія є виробником широкого асортименту продукції, то їй необхідно позиціонувати себе в багатьох сегментах ринку. Для того, щоб бути конкурентоспроможними, потрібно досліджувати кожен із процесів, що відбуваються на фірмі, а саме контролювати діяльність постачальників, необхідно тісно співпрацювати з посередниками та постійно оцінювати діяльність конкурентів. Правильна розробка стратегічних напрямів зростання призведе до максимального збільшення доходу виробника, що дозволить покращити ринкові позиції та найкраще задовольнити запити споживачів.

Також слід зазначити, що однією з проблем продажу є сезонність. Деякі компанії можуть використовувати метод непрямих продажів, тобто використання посередників. З їх допомогою товари стають широко доступними на цільових ринках, підвищується рівень обслуговування споживачів і забезпечується оптимальний масштаб пропозиції. Особливо цінним стало співробітництво з посередниками при виході на міжнародний ринок. Продаж продукції підприємства в основному здійснюється через посередників, кожен з яких утворює відповідний канал збуту.

Вибір каналу збуту визначається призначенням товару і залежить від: доступності на ринку, витрат на транспортування, зберігання тощо. Розповсюдження товарів відбувається по всій території України, незалежно від географічного розташування постачальників сировини та споживачів готової продукції.

З вищесказаного можна зробити висновок, що одним із шляхів удосконалення маркетингу є стратегія слідування за лідером. У цьому випадку вони можуть скористатися стратегією корпорації відомої копорації і створити власну фірмову мережу, що знизить витрати на маркетинг і продажі. З метою підвищення рівня конкурентоспроможності продукції або послуг необхідно постійно контролювати якість та покращувати її, а також використовувати

сучасні технології виробництва, що сприятиме зниженню собівартості продукції, послуг.

Коли за результатами аналізу фінансових результатів з'ясується, що прибуток від фінансово-господарської діяльності підприємства зменшується, що також відображається у зниженні рентабельності фірми. Така ситуація значною мірою може бути викликана скороченням чистого доходу від продажів продукції. Отже, тоді необхідним стане обґрунтування пропозицій щодо збільшення саме виручки від реалізації продукції, а в майбутньому – це і стане передумовою збільшення прибутку.

Як в умовах ринку нових клієнтів можливо залучати якісною рекламою, привабливими цінами та різноманітністю додаткових послуг, що надаються, – можна запропонувати наступні заходи:

1. Проведення ґрунтовних і послідовних маркетингових дій. Для цього необхідно ввести у штат посаду менеджера-маркетолога, який повинен проводити аналіз конкурентного середовища фірми, розробляти і впроваджувати маркетингові програми. У цих програмах необхідно чітко визначити:

- продукцію, яка матиме цінність для споживача;
- відповідну політику ціноутворення (ціна має влаштовувати і споживача, і саме підприємство);
- вибір оптимальних каналів розподілу товару, організація збутової мережі, відповідне транспортування;
- обрану політику просування продукції (інформування споживачів про переваги саме продукції торгової марки «Клим», створення позитивного іміджу компанії).

Також необхідним є налагодження системи контролю за виконанням маркетингової програми, який полягає в постійному спостереженні за поточними маркетинговими зусиллями і досягнутими результатами.

Розробку маркетингових програм слід розглядати як двоєдине завдання. З одного боку, вони покликані підвищувати поточний прибуток компанії, а з іншого – сприяють зростанню іміджу фірми і, як наслідок, створюють

інтегральний ефект, який діятиме протягом декількох найближчих років.

2. Оновлення сайту компанії, що може привернути нових оптових покупців. Застаріла інформація на веб-ресурсі погано впливає на імідж фірми. Можливо введення додаткових сервісів, калькулятора, поліпшення юзабіліті, прискорення завантаження сторінок.

В умовах цифровізації не слід забувати і про роботу маркетолога з соціальними мережами, такими як Facebook, Instagram, й створення відео контенту на YouTube.

3. Розробити систему мотивації споживачів. Наприклад, запропонувати акцію 5% знижки при повторному зверненні або знижку в разі приведення нового клієнта (свого друга, знайомого).

Знижки також можуть прив'язуватися до сезонності попиту на певні позиції асортименту (наприклад, новорічні свята). При грамотному використанні інструмент дуже дієвий. Але за його використання найголовніше – стежити за діями конкурентів (бути не гірше за інших).

Використання різних акцій важливий і дієвий інструмент впливу на якість ринкової пропозиції компанії. Важливим тут залишається пошук інструментів, що дозволяють вимірювати ефект від їх здійснення.

Необхідна розробка такої маркетингової стратегії розвитку підприємства і формування політики просування, щоб збільшити завантаження виробничих потужностей, а відтак збільшити збут продукції і підвищити прибуток фірми.

Для того, щоб цінова політика була більш ефективною, необхідно використовувати різні методи ціноутворення. Вибір цінової стратегії має враховувати витрати, попит на продукцію і ціни конкурентів.

Необхідно переходити від пасивного підходу розробки цін до ціннісного, тобто пропонується використовувати стратегію ціннісного пропозиції. Ціннісне ціноутворення – це встановлення цін таким чином, щоб це забезпечувало для фірми отримання більшого прибутку за рахунок досягнення вигідного для неї співвідношення «цінність / витрати».

Якщо преїскурантна ціна умовно може бути представлена як сума витрат і

прибутку, то цінність продукту складається з таких елементів: Цінність дорівнює сумі витрат, прибутку та виграшу покупця.

Основна ідея цієї стратегії полягає якраз в тому, щоб якомога більша частина цієї різниці перетворилася на прибуток фірми та якомога менша – в виграш покупця.

Економічна ефективність заходу – це його результативність. Тобто відносний показник співвідношення отриманого прибутку та витрат. Під ефектом розуміється виробничий або соціальний результат витрачання економічних ресурсів, отриманий протягом певного періоду.

Оцінка ефективності запропонованих заходів повинна показати підвищення ефективності господарської діяльності фірми в результаті запропонованих заходів.

Економічний ефект від впровадження заходів – це різниця між планованим приростом виручки, отриманої від додаткової реалізації продукції, і витратами на ці заходи. Ефективність витрат на формування системи поліпшення реалізації продукції може бути визначена за допомогою показника ефективності пропонувані заходів. Якщо запропоновані заходи дозволять збільшити чистий дохід від реалізації продукції, а відтак зростатиме і чистий прибуток.

Висновки

Прибуток слід вважати основним узагальнюючим показником, який вказує на фінансові результати фінансово-господарської діяльності підприємств. Серед комплексних чинників, що мають вплив на прибуток, можна виокремити: науково-технічний розвиток та збільшення ефективності виробництва, підвищення якості продукції, що виробляється.

Резерви зростання прибутку можливі за рахунок кількох факторів: збільшення обсягів продажів; скорочення собівартості товарної продукції; підвищення середніх цін реалізації за рахунок оптимізації структури реалізації.

Для отримання максимального прибутку підприємство повинно максимально використовувати ресурси, і в першу чергу використовувати виявлений резерв для виробництва на наявному обладнанні додаткової продукції. Збільшення випуску знижує собівартість одиниці продукції, тобто знижуються витрати на її виготовлення на одиницю продукції, а отже, знижується собівартість, що також призводить до збільшення операційного прибутку. Таким чином, зі збільшенням випуску, а відтак і реалізації рентабельної продукції відбувається піднесення прибутку на одиницю продукції, а загалом це дає значний приріст прибутку. Крім того, можливі такі резерви збільшення прибутку: за рахунок збільшення випуску продукції (послуг); за рахунок зниження собівартості виробництва та реалізації; за рахунок економії та раціонального використання коштів на заробітну плату робітників і службовців; за рахунок впровадження досягнень науково-технічного прогресу, внаслідок чого підвищується продуктивність праці.

Таким чином, формування прибутку визначається широким спектром факторів, що характеризують усі сторони фінансово-господарської діяльності фірми. Розділяти ці фактори на первинні та вторинні недоцільно і неможливо. Кожен із факторів може забезпечити як високий рівень прибутку, так і спричинити значні збитки.

Напрямами, за якими спрямовуються зусилля менеджменту підприємства, є мінімізація собівартості та оптимізація рівня прибутковості.

Отже, рентабельність для ведення бізнесу є суттєво важливою. Кожна фірма повинна мати на меті не тільки отримання чистого доходу, а ще й підвищення рентабельності, оскільки ці два поняття залежні один від одного.

Задля досягнення високої ефективності виробничого процесу в умовах ринкової економіки недостатньо володіти сучасним технічним обладнанням, інструментами та якісними предметами праці, необхідна й відповідна організаційна система відносин між виробниками та споживачами.

Прибутковість коштів визначається ціновою політикою підприємства та рівнем витрат на виробництво реалізованої продукції, його діловою активністю,

що характеризує ефективність використання вкладених ресурсів. Увагу було приділено факторному аналізу прибутку, визначено вплив операційних доходів й операційних витрат. Саме на підставі такого аналізу можливо зробити висновок, що фірмі необхідно приділяти увагу пошуку резервів збільшення прибутку за рахунок збільшення обсягів реалізації та зниження витрат.

Основним резервом підвищення ефективності діяльності постає раціональне формування, відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу підприємства.

Показники рентабельності більш повно, ніж прибуток, відображають кінцеві результати господарювання, оскільки їх значення показує відношення фактичних до фактичних або використаних ресурсів. Вони використовуються для оцінки діяльності підприємства та як інструмент інвестиційної політики та ціноутворення. Для оцінки фінансових результатів діяльності підприємства використовують систему показників рентабельності.

Задля збільшення обсягів реалізації запропоновано додати у штат менеджера-маркетолога, що має вивчати ринок, розробляти маркетингові стратегії, коригувати цінову політику фірми та контролювати виконання маркетингових програм. Грамотна збутова політика повинна виправити ситуацію з падінням обсягів реалізації та величини прибутку фірми в короткостроковій перспективі.

Одним із шляхів удосконалення маркетингу є стратегія слідування за лідером. У цьому випадку вони можуть скористатися стратегією корпорації відомої копорації і створити власну фірмову мережу, що знизить витрати на маркетинг і продажі. З метою підвищення рівня конкурентоспроможності продукції або послуг необхідно постійно контролювати якість та покращувати її, а також використовувати сучасні технології виробництва, що сприятиме зниженню собівартості продукції, послуг.

KAPITEL 2 / CHAPTER 2²
THE NEED FOR THE INTERACTION OF ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL COMPONENTS IN THE CONCEPT OF ENVIRONMENT AND LIFE SAFETY

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-023

Вступ.

У теперішній час тема "Економічні та соціально-правові питання екології в напрямку екології та безпеки життєдіяльності" для підвищення ефективності процесів відбудови важлива для України. Згідно Кодексу цивільного захисту України, який регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища, сталим розвитком (зараз коли людство стоїть на порозі нового всесвітньо-історичного процесу розвитку цивілізації; Всесвітній саміт зі сталого розвитку, що відбувся у вересні 2002 року в Йоханнесбурзі, в якому прийняли участь 191 країна світу, оголосив перехід до сталого майбутнього. Перехід до сталого розвитку передбачає реалізацію головної цілі людства – досягнення добробуту та збереження біосфери). Також майно від надзвичайних ситуацій (НС), пожеж та інших небезпечних подій, потрібним реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту (ЦЗ), та визначає повноваження Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади (далі - центральні органи виконавчої влади), органів державної влади, що не входять до системи центральних органів виконавчої влади (далі - інші органи державної влади). Також Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, встановлює права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності (далі - суб'єкти господарювання), а також інших юридичних осіб [1-4].

Сучасний стан проблеми.

Згідно ст. 7, п. 4.7 [2], про максимально можливе, економічне обґрунтоване

---

²*Authors: Zhuravska Namaliia*

зменшення ризику виникнення НС; пов'язані ризики для життя і здоров'я, наводимо та впроваджуємо в КНУБА, як обов'язкову складову вивчення взаємозв'язку економікою, соціальних аспектів, правових норм в контексті безпеки життєдіяльності, захисту навколишнього середовища. У рамках цієї теми досліджуються різні аспекти взаємодії економічної діяльності з глобальними екологічними проблемами (вплив навколишнього середовища і її змін на здоров'я людини, розвиток природоохоронної освіти і розуміння суспільних проблем навколишнього середовища, зміни біоти (рослинного і тваринного світу, зміни в лісовому та сільському господарстві; проблеми виробництва і використання енергії, урбанізація і проблеми населених місць, зміна гідросфери, зміна літосфери, зміна атмосфери та клімату, демографічна проблема, природо війна та наслідки впливу на навколишнє середовище, тощо), ризики (кількісна оцінка небезпеки, визначається як частота або ймовірність реалізації небезпечних подій, звичайно це безрозмірна величина, що знаходиться в межах від 0 до 1, вірогідність втрат при діях, пов'язаних з небезпеками; для людини, що перебуває в природному і техногенному середовищі завжди існує ризик бути схильним до будь-якої небезпеки; фахівці в області безпеки життєдіяльності людини і охорони праці вважають, що ризик – це кількісна характеристика дії небезпек, сформованих конкретно діяльністю людини; відповідно до ДСТУ 2293:2014 ризик – це ймовірність нанесення шкоди з урахуванням її важкості (тяжкості); формування небезпечних і надзвичайних ситуацій – результат певної сукупності факторів ризику, що породжуються відповідними джерелами; стосовно до проблеми безпеки життєдіяльності (БЖД) такою подією може бути погіршення здоров'я або смерть людини, аварія або катастрофа технічної системи, забруднення або руйнування екологічної системи, загибель групи людей або зростання смертності населення, матеріальний збиток від реалізованих небезпек або збільшення витрат на безпеку; поняття ризику та його оцінки відіграють центральну роль у разі прийняття рішень у різних сферах людської діяльності – виробництві, сільському господарстві, побуті тощо; для того, щоб краще визначити ризик небезпеки, існують різні критерії; до них

відносяться: категорії серйозності небезпек та рівні ймовірності небезпек; оцінка ризику зумовлює необхідність дій на його мінімізацію; такий підхід зветься ризик орієнтовним підходом (РОП); РОП складається з двох елементів: оцінка ризику та управління ризиком; оцінка ризику – це аналіз виникнення і масштабів ризику в конкретній ситуації; у процесі своєї діяльності людина зіштовхується з сукупністю різних видів ризику, що відрізняються між собою природою виникнення, місцем і часом виникнення, сукупністю зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на їхній рівень, кількістю джерел збитку (тяжкістю наслідків), ступенем доступності; за природою джерела збитку і за сферою прояву розрізняють ризик: людський; техногенний (комплексний показник надійності елементів техносфери, джерелами техногенного ризику є низький рівень науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, серійний випуск небезпечної техніки, порушення правил безпечної експлуатації технічних систем); політичний; військовий; економічний (визначається співвідношенням користі та шкоди, одержуваних суспільством від розглянутого виду діяльності людини); екологічний (це ймовірність прояву непереборних екологічних явищ: парникового ефекту, руйнування озонового шару, радіоактивного забруднення, кислотні дощі тощо; вважається, що забезпечити нульовий ризик у всіх галузях життєдіяльності неможливо, серйозна небезпека може бути припустимою, якщо буде доведено, що її ймовірність надто низька; може бути припустимою вірогідна подія, якщо може бути доведено, що результати її незначні, тому є концепції прийнятного (припустимого) ризику у всіх його видах - прийнятний (припустимий) ризик – характеризує такий стан безпеки в суспільстві (низький рівень смертності, інвалідності людей, захворювань та травматизму на виробництві), що не впливає на економічні показники підприємства, галузі економіки або держави і яке досягне за технічними і економічними міркуваннями на сучасному етапі розвитку науки і техніки; за ступенем припустимості ризик буває знехтуваний, прийнятний, гранично допустимий, неприпустимий (невиправданий); знехтуваний ризик має настільки малий рівень, що він перебуває в межах допустимих відхилень природного (фонового

рівня); прийнятним вважається такий рівень ризику, який суспільство може прийняти (дозволити), враховуючи техніко-економічні та соціальні можливості на даному етапі свого розвитку; гранично допустимий ризик - це максимальний ризик, який не повинен перевищуватись, незважаючи на очікуваний результат; неприпустимий ризик (невиправданий) характеризується виключно високим рівнем, який у переважній більшості випадків призводить до негативних наслідків); інформаційний; за кількістю одиничних джерел збитку: індивідуальний (побутовий і професійний); соціальний (груповий); за ступенем допустимості використання: незначний, припустимий (прийнятний); високий; неприпустимий (неприйнятний); прийнятний ризик поєднує технічні, економічні, соціальні, політичні аспекти - певний компроміс між рівнем безпеки й можливостями її досягнення; розмір прийнятного ризику можна визначити за рахунок витратного механізму на досягнення заданого рівня безпеки між природою, техногенною та соціальними сферами; мінімум при певному співвідношенні інвестицій у технічну та соціальну сфери і дасть сумарний припустимий ризик; при визначенні соціально-прийнятного ризику використовують дані природної смертності людей), рис. 1, забруднення довкілля (генератори - агрегати, призначені для екстремальних

Рис. 1 - Візуалізація ризику

кліматичних умов, мають проходити суворі тестування і сертифікацію

відповідно до міжнародних стандартів безпеки та надійності. Тільки такі генератори можуть забезпечити надійну та безпечну роботу в найсуворіших природних умовах, знищення природних ресурсів та зміна клімату) рис. 2, 3 [1-5].

Рис. 2 - Масові пожежі на Кінбурському півострові, Миколаївська області

Також вивчається вплив екологічних проблем на соціальні та економічні процеси, а також розглядаються правові механізми та регулювання в цій сфері.

Рис. 3 - Застосування генераторів

Дослідження у цій області мають важливе значення для розвитку сталих та екологічно безпечних економік та суспільств. Економічні та соціально-правові

питання екології - це тема, яка стає все більш актуальною в сучасному світі. Екологічні проблеми впливають на економічний та соціальний розвиток суспільства, тому їх вирішення потребує залучення не тільки екологів, а й економістів та юристів. Наслідки екологічних проблем, таких як забруднення повітря та води, зміна клімату та інше, можуть мати серйозний вплив на економіку та соціальну сферу - вирішення цих питань є важливе для суспільства в цілому. Головні економічні питання, пов'язаних з екологією, є збереження природних ресурсів та їх раціональне використання. Соціально-правові питання екології та безпеки життєдіяльності також мають велике значення (питання доступності до природних ресурсів та їх розподілу, права мешканців на здорове довкілля та доступ до інформації про нього). Важливим питанням є забезпечення прав на участь громадськості в прийнятті рішень щодо охорони довкілля та розвитку екологічних проектів. Увага до економічних та соціально-правових питань приділяється на рівні міжнародних організацій, таких як ООН та Європейський Союз, 21-22 червня 2023 року Велика Британія спільно з Україною провели у Лондоні міжнародну Конференцію з питань відновлення України. Конференції об'єднали лідерів, міністрів і представників 59-ти держав, 32 міжнародних організацій та Міжнародних фінансових організацій (рис. 4).

Рис. 4 - Конференцію з питань відновлення України

Економічні та соціально-правові, психологічні, питання НС є невід'ємною

частиною екології та безпеки життєдіяльності - повинні враховуватись при формуванні політики у сфері охорони довкілля. Тільки взаємодія фахівців з різних галузей може допомогти знайти оптимальні рішення для збереження природних ресурсів та покращення якості життя населення. Також важливо звернути увагу на соціально-економічні наслідки екологічних проблем. Забруднення довкілля може призводити до зниження продуктивності праці, збільшення витрат на лікування та зменшення прибутку підприємств. Крім того, глобальні екологічні проблеми, такі як зміна клімату, можуть призводити до міжнародних конфліктів та міграції населення. Таким чином, економічні та соціально-правові питання екології є важливими для забезпечення сталого розвитку та збереження навколишнього середовища. Вирішення цих питань вимагає глибокого аналізу, планування та координації зусиль на рівні держави, громади та бізнесу, а також залучення наукових досліджень та новітніх технологій. Важливо є звернення уваги на соціально-економічні наслідки екологічних проблем: забруднення довкілля може призводити до зниження продуктивності праці, збільшення витрат на лікування та зменшення прибутку підприємств. Крім того, глобальні екологічні проблеми, такі як зміна клімату, можуть призводити до міжнародних конфліктів та міграції населення. Таким чином, економічні та соціально-правові питання екології є важливими для забезпечення сталого розвитку та збереження навколишнього середовища. Вирішення цих питань вимагає глибокого аналізу, планування та координації зусиль на рівні держави, громади та бізнесу, а також залучення наукових досліджень та новітніх технологій [1-20].

Для забезпечення сталого розвитку та збереження навколишнього середовища необхідно вирішувати еколого-економічні та соціально-правові питання на різних рівнях. На державному рівні необхідно приймати закони та регулюючі акти, які встановлюють стандарти для збереження навколишнього середовища, встановлюють штрафи та інші заходи для тих, хто порушує екологічні норми, а також надають підтримку екологічним проектам та дослідженням. Громадяни та бізнес-сектор також мають важливу роль у

забезпеченні сталого розвитку та збереженні навколишнього середовища. Наприклад, громадяни можуть зменшити свій вплив на довкілля, зменшивши використання пластикових пакетів, енергозберігаючого обладнання та використовуючи велосипеди або громадський транспорт замість особистого автомобіля. Бізнес-сектор може також зменшити свій вплив на навколишнє середовище, зменшивши використання шкідливих хімічних речовин, зменшивши викиди в атмосферу та водні джерела, та використовуючи більш екологічно чисті технології. Багато екологічних проблем не можуть бути вирішені без міжнародної співпраці, важливо, щоб країни співпрацювали, встановлюючи міжнародні стандарти та угоди, які б допомагали зменшувати вплив на навколишнє середовище. Забруднення довкілля може мати негативний вплив на здоров'я людей, особливо тих, хто проживає в екологічно небезпечних районах, а також на економічний розвиток таких регіонів. Також, екологічні питання можуть мати важливу правову складову, наприклад, встановлення екологічних норм та відповідальності за їх порушення. Отже, вирішення економічних та соціально-правових питань екології є важливим завданням на рівні держав, громадян та бізнесу, а також вимагає міжнародної співпраці та координації. Це важливо для забезпечення сталого розвитку та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь. Екологічні питання є актуальними у багатьох країнах світу, і вони мають економічні, соціальні та правові аспекти. Різні країни мають різні екологічні проблеми, а також використовують різні підходи до їх розв'язання [8-14].

Економічні питання пов'язані з тим, як екологічні проблеми впливають на економіку країни та як економічні рішення можуть вплинути на стан довкілля. У деяких країнах, таких як Норвегія та Німеччина, велику увагу приділяють розвитку відновлюваної енергетики та енергоефективності, що допомагає зменшувати вплив енергетичного сектору на довкілля та сприяє збільшенню стійкості економіки. У інших країнах, таких як США, зосереджуються на використанні природних ресурсів, наприклад, на видобутку нафти та газу, що може мати негативний вплив на довкілля. Соціальні питання пов'язані з тим, як

екологічні проблеми впливають на життя людей у країні та як це впливає на їхнє здоров'я та добробут. Наприклад, забруднення повітря може викликати захворювання дихальних шляхів, тоді як забруднення води може мати негативний вплив на здоров'я та добробут людей, які користуються цією водою. У країнах з високим рівнем розвитку соціальної інфраструктури, таких як Норвегія та Данія, приділяється багато уваги якості довкілля та здоров'ю людей. Правові питання пов'язані з тим, як країни регулюють використання природних ресурсів, контролюють забруднення довкілля та встановлюють санкції за порушення екологічних норм. Багато країн мають законодавство щодо захисту довкілля, але рівень його дотримання може відрізнятися від країни до країни. Наприклад, в Японії встановлено жорсткі норми щодо викидів забруднюючих речовин та використання природних ресурсів, що допомагає забезпечувати чисте довкілля та зберігати природні ресурси. Загалом, економічні, соціальні та правові питання екології є важливими в усіх країнах, і на їх вирішення впливають багато факторів, таких як рівень розвитку економіки, політична стабільність, свідомість населення та інші. Важливо забезпечити баланс між розвитком економіки та збереженням довкілля для того, щоб забезпечити сталість економіки та довгострокову добробут людей. Ці проблеми можуть мати серйозний вплив на здоров'я людей, економіку країни та екосистему в цілому. У багатьох країнах створено різноманітні програми та ініціативи з метою зменшення екологічних проблем. Наприклад, в Європейському Союзі впроваджено систему екологічного маркування, що дозволяє споживачам зробити свідомий вибір на користь більш екологічних товарів та послуг. Однак, не всі країни мають достатній рівень свідомості населення щодо проблем довкілля та потребують більш активної дії з боку уряду та громадськості. Також виникають проблеми з координацією екологічних політик на міжнародному рівні, що може призвести до перенесення екологічних проблем з однієї країни на іншу. Це потребують комплексного підходу, що враховуватиме економічні, соціальні та правові аспекти екології, а також потреби людей та захист екосистем. У ряді країн, особливо розвинутих, екологічні питання стали не тільки проблемою, але й

можливістю для створення нових ринків та бізнесу. Розвиток відновлюваної енергетики, впровадження екологічної технології в промисловості та сільському господарстві, а також розвиток еко туризму можуть забезпечити створення нових робочих місць та економічний розвиток. Проте, ці процеси не завжди пройшли без протиріч. Наприклад, випадки, коли уряди стимулюють використання відновлюваних джерел енергії, але це призводить до збільшення цін на енергоносії та тягне за собою інфляцію. Також виникає проблема соціальної справедливості, коли впровадження нових екологічних технологій призводить до звільнення людей зі старих, не екологічних промислових підприємств. У багатьох країнах реалізація екологічної політики потребує реформування правових норм, зміни економічної моделі та підвищення свідомості населення про проблеми довкілля. З цією метою багато країн вводять екологічні податки та інші економічні механізми, які сприяють зменшенню негативного впливу на довкілля. Узагальнюючи, економічні та соціально-правові питання екології у різних країнах є складними та потребують комплексного підходу, що враховує економічні, соціальні, правові та екологічні аспекти. Розв'язання цих проблем потребує співпраці всіх галузей життєвих сфер та рівень підготовки та залучення фахівців з різних галузей, включаючи економіку, право, науку, технології та соціальні науки. Також необхідно враховувати міжнародний аспект, оскільки проблеми довкілля є глобальними та не мають кордонів. Одним з важливих питань є забезпечення доступу до чистого довкілля всьому населенню, зокрема малозабезпеченим та вразливим групам. Для досягнення цього необхідно розвивати механізми соціального захисту та підтримки, включаючи програми енергоефективності, підтримку екологічного житлового будівництва та інші заходи. Важливим є впровадження принципу "забруднику платити", що означає, що підприємства, які забруднюють довкілля, повинні платити за це, що стимулює компанії до впровадження більш інноваційних технологій та підвищення ефективності використання, в тому числі альтернативних технологій ресурсів [5-20].

У багатьох країнах існують міжнародні договори та угоди, які мають на меті

зменшення впливу на довкілля, Паризька угода про зміну клімату, Кіотський протокол та інші, є важливими для спільної дії та координації зусиль у боротьбі зі зміною клімату та забрудненням довкілля. Узагальнюючи, економічні та соціально-правові питання екології та безпеки життєдіяльності є складними та потребують спільних зусиль та координації всіх галузей та рівнів влади, пам'ятаючи про те, що кожна країна має свої власні особливості та пріоритети. Тому вирішення проблем довкілля повинно враховувати національні інтереси та можливості кожної країни. Наприклад, країни з розвинутими економіками можуть мати більші можливості для інвестування в екологічні технології та зменшення впливу на довкілля, але при цьому важливо не допустити зростання соціальної нерівності та економічної дискримінації. Країни з менш розвиненими економіками можуть мати обмежені можливості, тому важливо сприяти їх розвитку та забезпеченню доступу до технологій та фінансових ресурсів для зменшення впливу на довкілля. Також важливо враховувати культурні та історичні особливості кожної країни, оскільки це може впливати на сприйняття екологічних питань та готовність до співпраці. Наприклад, у деяких країнах релігія може відігравати важливу роль у вирішенні екологічних проблем, тому важливо враховувати це при формуванні політики в цій галузі.

Основні економічні та соціально-правові питання, що потребують уваги, включають наступне: розвиток нових технологій та методів, які дозволяють зменшити вплив людської діяльності на навколишнє середовище; стимулювання економічної діяльності, яка базується на використанні відновлювальних джерел енергії та матеріалів, що не завдають значної шкоди навколишньому середовищу; розробка та впровадження програм із зменшення відходів та відновлення природних ресурсів; забезпечення сталого розвитку в усіх сферах економіки, включаючи сільське господарство, промисловість та транспорт; створення стимулів для підприємств та громадян, які діють екологічно відповідально; поширення інформації про екологічні проблеми та способи їх вирішення, щоб залучити громадськість до співпраці в цьому процесі; забезпечення правового захисту навколишнього середовища та відповідальності

за його пошкодження. Додатковими питаннями, пов'язаними з економічними та соціально-правовими аспектами екології, можуть бути: системи керування довкіллям: стандарти та сертифікація, аудит довкілля, екологічне ліцензування; створення та розвиток ринків зелених технологій та продуктів; екологічний податковий та митний режими, включаючи механізми стимулювання екологічних інвестицій та штрафів за забруднення; розробка та впровадження екологічних інновацій в промисловості та сільському господарстві; створення та розвиток мережі екологічних освітніх та наукових центрів; розвиток екологічного туризму та сприяння сталому розвитку (під сталим розвитком розуміють таку модель соціально-економічного розвитку, при якій досягається задоволення життєвих потреб нинішнього покоління людей без того, щоб майбутні покоління були позбавлені такої можливості через вичерпання природних ресурсів і деградацію навколишнього середовища; це поняття стало основою визначення, представленого на конференції ООН по навколишньому середовищу та розвитку в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 1992 року; концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної; тому здебільшого сталий розвиток розглядають як поняття, основними складовими якого є економічна, соціальна та екологічна компоненти), рис. 5 [3] використанню природних ресурсів у туристичних об'єктах.

Наведені питання взаємопов'язані та вимагають інтегрованого підходу до вирішення екологічних проблем. Важливо забезпечити співпрацю між державними органами, промисловими компаніями, науковими дослідниками та громадськістю для досягнення спільних цілей сталого розвитку та збереження навколишнього середовища. Україна, як країна з високим рівнем промислового розвитку, має складну екологічну ситуацію. З економічного боку важливо розробляти та впроваджувати ефективні механізми збереження природних ресурсів та зменшення викидів забруднюючих речовин. До таких механізмів можна віднести використання екологічно чистих технологій, стимулювання розвитку відновлюваної енергетики, введення плати за викиди забруднюючих

речовин, а також розвиток екологічної освіти та інформування громадськості про екологічні проблеми та шляхи їх вирішення.

Рис. 5 - Складові сталого розвитку [3]

З соціально-правової точки зору важливо забезпечувати належний рівень екологічної безпеки та здоров'я людей. До таких заходів можна віднести забезпечення дотримання екологічних стандартів, встановлення санітарно-епідеміологічних норм та правил, здійснення контролю за станом довкілля та здоров'ям населення, розробку та впровадження програм зменшення впливу екологічних факторів на здоров'я. Важливим є забезпечувати відшкодування збитків, завданих екологічними катастрофами, та забезпечення доступу громадськості до інформації про стан довкілля та екологічні ризики. Це допоможе залучити громадськість до участі у вирішенні екологічних проблем та сприятиме формуванню екологічної культури. Окрім цього, українська економіка повинна забезпечувати сталий розвиток з урахуванням екологічних та соціальних аспектів. Наприклад, здійснення інвестицій в енергоефективність та відновлювану енергетику, розвиток екологічних технологій та інновацій, підтримка малих та середніх підприємств, що здійснюють екологічно чисту виробничу діяльність. У сфері соціальних питань екології в Україні важливо забезпечити доступ до екологічно чистого житла та розвиток екологічного туризму, що сприятиме збереженню природи та здоров'ю людей. На рівні

правових питань необхідно вдосконалювати законодавство у сфері охорони навколишнього середовища та екологічної безпеки, забезпечувати його ефективне виконання та контроль за дотриманням. Також важливо забезпечити право на участь громадськості в прийнятті рішень, що стосуються довкілля, екологічної, техногенної безпеки, НС, стихійного лиха, ЦЗ. Для боротьби з цими проблемами необхідно вдосконалювати екологічні стандарти та забезпечувати їх виконання, зменшувати використання шкідливих речовин у виробництві, забезпечувати відповідальне видалення відходів та забезпечувати надійний контроль за дотриманням екологічних норм. Крім того, важливо забезпечувати екологічну освіту населення, формувати у свідомості людей відповідальне ставлення до природи та навколишнього середовища. Важливо, щоб кожен громадянин розумів, які впливи його діяльності можуть мати на довкілля та здоров'я людей, і був готовий взяти на себе відповідальність за свої вчинки.

Один із найважливіших економічних питань є створення економічних напрямків, що базуються на сталому розвитку та утримується за рахунок використання відновлювальних джерел енергії та природних ресурсів. Також важливим економічним питанням є впровадження таких інструментів, як "зелений" податок, внутрішній вуглецевий ринок, кредитування зелених ініціатив, що допомагають зменшувати негативний вплив на довкілля та стимулюють екологічно чисті технології та виробництва. У соціально-правовій сфері екологічні питання також мають важливе значення. Наприклад, право на здорове довкілля та право громад на участь у прийнятті рішень щодо довкілля. Захист прав людини на довкілля може включати законодавство, що обмежує забруднення та сприяє відновленню довкілля. Також важливим є створення механізмів взаємодії між урядом та громадськістю, що допомагають вирішувати проблеми довкілля на місцевому рівні. Отже, економічні та соціально-правові питання екології мають важливе значення для забезпечення сталого розвитку та з міцного збереження довкілля для майбутніх поколінь. Ці питання потребують комплексного підходу та взаємодії між різними сферами, включаючи економіку, соціальну сферу та правову систему. З огляду на складність взаємозв'язків між

економікою, соціально-правовими питаннями та екологією, розвиток людської цивілізації потребує більш взаємодії та співпраці між цими сферами. Зелена економіка повинна забезпечувати сталий розвиток, що забезпечує баланс між економічними, соціальними та екологічними аспектами.

У світі нерідкі випадки, коли економічні інтереси переважають над охороною природи та здоров'я людей. Це може призводити до НС, загроз для здоров'я та життя людей, забруднення довкілля, руйнування екосистем і погіршення кліматичних умов. Отже, еколого-економічні, соціально-правові питання мають взаємозалежний характер, з урахуванням економічних збитків є цілісним комплексом заходів що до оцінки ефективності природоохоронних заходів для спільної роботи цих сфер [1-7].

При врахуванні методика розрахунку економічного збитку маємо оцінку ефективності природоохоронних заходів (екологічний збиток — фактичні або можливі екологічні та соціальні втрати, що виникають у результаті певних подій або явищ, в тому числі зміни природного середовища, його забруднення. Розглядають прямий та опосередкований (непрямий) збиток). Прямий збиток виникає внаслідок безпосереднього руйнування матеріальних цінностей, погіршення умов ведення господарства та впливу на здоров'я людини. При цьому слід розглядати збиток різних часових інтервалів і ступенів впливу. Так, крім одномоментного збитку, може виникати перманентний збиток (наприклад, при ерозії та засоленні ґрунтів), латентний (прихований) збиток, який проявляється лише через певний час (переважно при дії на здоров'я людини та природні екосистеми). Збиток опосередкований (непрямий) виникає в результаті негативної дії на продуктивні сили суспільства в цілому, в тому числі на людину. В цьому випадку спостерігається ріст захворювань, інвалідності тощо.

Екологічний збиток від забруднення природного середовища визначається сумою затрат на відшкодування збитку, спричиненого окремими джерелами в межах певної території. У всіх випадках при визначенні очікуваного збитку на основі варіантних розрахунків встановлюється мінімальна сума, призначена на попередження та компенсацію впливу забрудненого середовища. Такий підхід

реалізується для оцінювання екологічного збитку в масштабах промислових комплексів та окремих технологічних процесів. Для розрахунку економічного збитку й оцінки ефективності природоохоронних заходів можна використовувати різні методики, які зазвичай базуються на порівнянні вартості заходів з отриманими прибутками від них. Що до методика розрахунку економічного збитку, наводимо сумарний розмір економічного збитку, який щорічно завдається суспільству в результаті нераціонального природокористування та недостатньо ефективної охорони природного середовища, залежить від рівня уже існуючого забруднення навколишнього природного середовища, кількості залучених у господарський обіг природних ресурсів, обсягів відходів, які утворюються у виробництві, невикористаних побічних і попутних продуктів, токсичності технологічних викидів та концентрації шкідливих для біосфери речовин.

Економічний збиток (1) визначають як суму економічних збитків, заподіяних різними господар-ськими галузями в даному регіоні, у вартісному виразі:

$$Y=U_1+ U_2 + U_3 + U_4+U_5 + U_6+U_7, \quad (1)$$

де Y - загальний розмір економічного збитку, який завдано суспільству в ре-зультаті нераціонального природокористування;

U_1 , U_2 , U_3 , U_4 , U_5 , U_6 , U_7 - економічні збитки відповідно населенню, сільському господарству, водному, лісовому, рибному, комунально-побутовому господарству, іншим господарствам.

Розрахунки економічних збитків, спричинених нераціональним природо-користуванням, проводяться як під час планування (прогнозування) й проектування різних заходів, пов'язаних з використанням природних ресурсів навко-лишнього середовища, так і під час аналізу вже вжитих заходів або під час оці-нювання кінцевих результатів будь-якої господарської діяльності. Тому треба розрізняти можливі (U_m), відвернуті (U_v) й фактичні (U_f) економічні збитки.

Найважливішою умовою дозволу на будівництво будь-якого виробничого

об'єкта або на виробництво нової продукції є мінімум можливих економічних збитків Y_M (2), що визначаються як сума додаткових витрат, необхідних для від-творення або відновлення втраченої якості природного середовища.

$$Y_M = C + P_M, \quad (2)$$

де C - ціна (вартість) залучених у господарський обіг природних ресурсів, тис. грн.;

P_M - можливі втрати природокористувача в результаті недовикористаних природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища, тис. грн.

Аналогічно рахуються фактичні економічні збитки - Y_Φ (3). Різниця полягає лише в тому, що, замість можливих втрат природокористувача P_M , у формулу підставляють їх фактичне значення P_Φ .

$$Y_\Phi = C + P_\Phi, \quad (3)$$

Знаючи можливі P_M і фактичні P_Φ економічні збитки, не важко підрахувати і розмір відвернутого в ході реалізації природоохоронних заходів економічного збитку Y (4).

$$Y = Y_M - Y_\Phi, \quad (4)$$

Таким чином, загальна оцінка економічної ефективності природокористування визначається за допомогою відвернутого економічного збитку, що дає змогу визначити економічний ефект від проведення заходів щодо ліквідації й обмеження негативного впливу господарської діяльності людей на навколишнє природне середовище. За наявності джерела забруднення, яке впливає одночасно на всі або кілька видів природних ресурсів - атмосферу, гідросферу чи літосферу - необхідно проводити оцінку комплексного народногосподарського збитку (Y_K), оцінюваного як сума усіх локальних витрат від різноманітних видів природопорушувальних впливів на реципієнтів.

Величина зниження наведеної маси викиду (скиду) забруднюючих речовин у навколишнє середовище розраховується за формулою (5):

$$M = M_y - M_2, \quad (5)$$

де M_y і M_2 - наведені маси викиду (скиду) речовин забруднюючим джерелом до і після уведення в дію очисних споруд, умовних т/рік.

Для більш повного і точного розрахунку локальних відвернутих економічних збитків існує ціла низка формул та методик, які на практиці не завжди використовують через складність отримання достовірної статистики.

Один з найбільш поширених методів - це методика "вартість-користь" (Cost-Benefit Analysis, CBA), яка полягає у порівнянні загальної вартості витрат на природоохоронні заходи зі загальною вартістю отриманих прибутків. Для цього потрібно провести оцінку всіх витрат, пов'язаних з реалізацією заходів (включаючи витрати на планування, розробку проектів, виконання робіт, моніторинг та оцінку результатів), а також визначити всі можливі користі, які можуть бути отримані внаслідок реалізації заходів (наприклад, збереження природних ресурсів, покращення якості повітря та води, зменшення екологічних ризиків для здоров'я людей тощо). Вартість користі може бути визначена як прямий дохід, так і уникнень витрати. Інші методики оцінки ефективності можуть використовувати інші критерії, такі як "вартість-ефективність" (Cost-Effectiveness Analysis, CEA), яка порівнює вартість одиниці досягнення конкретного результату природоохоронних заходів, або "інтегральна оцінка" (Integrated Assessment, IA), яка оцінює вплив природоохоронних заходів на різні аспекти суспільного розвитку (економіку, здоров'я, соціальні відносини тощо).

Оцінки ефективності природоохоронних заходів показує сучасний досвід наукових досліджень, для підвищення ефективності природокористування явно недостатньо здійснити лише розрахунок відвернутого економічного збитку. Частина продуктів господарювання може бути вловлена, зібрана у спеціальні відвали чи поховання або утилізована. Тому, визначаючи економічний ефект, отриманий під час інтенсивного природокористування у виробничих системах, не слід відокремлювати економічні результати природозахисних заходів від економічних результатів раціонального ресурсозбереження й використання побічних, попутних і залишкових продуктів виробництва. Тим більше, що ці два напрями в інтенсивному природокористуванні дуже тісно переплітаються один з одним. З розвитком мало відхідних і безвідхідних ресурсозберігаючих технологій, а надалі - комбінованих безвідхідних підприємств і територіально-

виробничих комплексів вони взагалі зіляються. Із цього виходить, що економічний результат інтенсивного природокористування (E_p) в межах єдиних виробничих систем може бути визначений як сума економічних результатів двох його найважливіших напрямів - комплексного ресурсовживання (E_k) і природоохоронної діяльності E_n (6):

$$E_p = E_k + E_n, \quad (6)$$

Використання природних ресурсів у виробництві продукції, ліквідація наслідків цього, охорона навколишнього природного середовища вимагає нині від природо користувачів дуже значних і постійно зростаючих витрат. До них належать:

- 1) витрати на право користування природними ресурсами, видобування не-обхідної сировини, переробку й виробниче використання корисних копалин;
- 2) запобігання шкідливим впливам матеріального виробництва на навко-лишнє середовище й утворення нових виробничих відходів;
- 3) утилізація раніше утворених відходів;
- 4) усунення негативних наслідків господарської діяльності;
- 5) відновлення використаних природних ресурсів;
- 6) ліквідація порушень у природному середовищі і повернення втраченої природи. Витрати природокористування, що виникають у виробничому процесі, незважаючи на їх загальну спрямованість, ні за своїм кінцевим призначенням, ні за джерелами формування, ні за характером здійснення не є однорідними, тому що іноді вони відіграють роль платежів за природні ресурси, а іноді - виступають як поточні виробничі витрати або як капіталовкладення [3, 6-17].

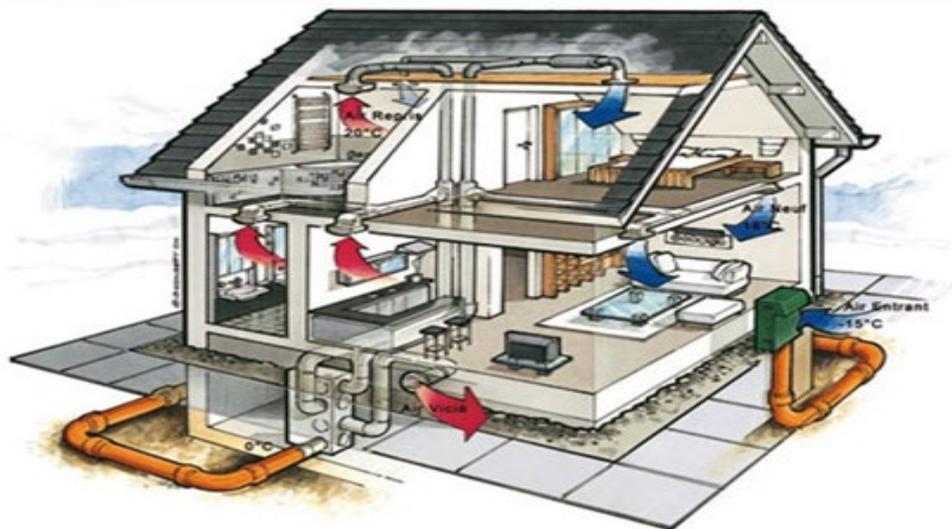
Іноді проведення розрахунків щодо порівняльної економічної ефективності кількох варіантів неможливе, бо немає загальної бази для порівняння варіантів за їх впливом на природу або за параметрами об'єктів, на які поширюється дія намічених заходів. У цьому випадку критерієм вибору варіантів, які розглядаються, може бути максимум очікуваного від них економічного ефекту.

При атмосферному забрудненні аналогічні витрати необхідні для: а) застосування систем очищення повітря, що надходять у житлові та виробничі

приміщення; б) при подачі повітря для технологічних потреб; в) створення санітарно-захисних зон. До числа витрат, спрямованих на попередження впливу забрудненого середовища відносяться витрати на збір, вилучення та поховання відходів виробництва та споживання, включаючи витрати на відчуження земель для організації місць зберігання відходів. Оціночними показниками в цьому випадку є: обсяги викидів (забруднення) у навколишнє середовище та їх територіальна поширеність; кількість та якість придатних до використання земельних, атмосферних і водних ресурсів.

В цілому, соціальна та екологічна ефективність природоохоронних заходів, рис. 6 (шляхи зменшення навантаження на навколишнє середовище в різних галузях, будівництві: використання екологічних матеріалів, повна утилізація відходів, компенсація навантаження; до екологічних матеріалів можна віднести лише в тому випадку, якщо він відповідає таким критеріям, як: екологічність видобутку і підготовки сировини (можливість повторного використання, мінімальні витрати енергії, мінімальне забруднення середовища);

Рис. 6 - PAS. Модель пасивного будинку

екологічність технології виробництва матеріалів і виробів (мінімальні витрати енергії в процесі виробництва); екологічність продукції в процесі експлуатації (формування сприятливого мікроклімату в приміщеннях, відсутність необхідності використовувати екологічні матеріали, довговічність і

ремонтпридатність); екологічність утилізації після закінчення терміну експлуатації; для економії ресурсів рекомендується підвищувати енергоефективність будівлі, мінімізувати енергоспоживання, використовувати енергію вітру, сонячних колекторів тощо; рекомендується застосовувати сертифіковані будівельні матеріали з низьким екологічним впливом на протязі всього життєвого циклу, по можливості використовувати матеріали повторно; рекомендується розглянути будівництво екодома, будинок побудований на висоті 1200 метрів біля Больцано, Італія, його проект передбачає низьке споживання енергії з мінімальними викидами CO₂ (рис. 7), за принципом трьох Е (екологічність, економічність і естетичність); одна з моделей пасивного

Рис. 7 - Екобудинок німецької компанії «Aisslinger», екологічний проект "Fincube"

(нульового будинку) AG Passivhaus може виражатися в обмеженні або усуненні негативного впливу господарської діяльності на суспільство й навколишнє середовище, а також підвищенні рівня здоров'я населення й відновленні природних ресурсів і елементів, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини; пріоритет повинен віддаватися тим проектам, які спрямовані на запобігання забруднення навколишнього середовища. При цьому слід зазначити, що реалізація неефективної для навколишнього природного середовища й з погляду суспільства екологічної програми не може бути визнана доцільною навіть

у тому випадку, якщо вона є вигідною з економічної точки зору. У зв'язку із цим пропонується наступний порядок оцінки екологічних програм. Відзначимо, що оцінка екологічної й соціальної ефективності повинна передувати оцінці економічної ефективності, оскільки економічний ефект від реалізації регіональних програм порівнюється соціальними й екологічними вигодами й втратами. Для цього використовуються спеціальні методи: оцінка витрат і вигід (cost-benefit analysis) і зіставлення витрат з ефектами (cost-effectiveness analysis), що особливо добре зарекомендували себе при вирішенні екологічних проблем. Фінансування природоохоронних програм потребує створення розгорнутої системи моніторингу й оцінки ефективності їх реалізації, яка потребує системи індикаторів, комплексу заходів внутрішнього та зовнішнього контролю. З такої точки зору, екологічний проект може розглядатися як сукупність економічних відносин, спрямованих на досягнення певних цілей в екологічній та соціально-економічній сферах, досягнення яких передбачає дотримання певних принципів оцінки: ефективності: при оцінці варіантів екологічних програм перевага віддається тій програмі, реалізація якої забезпечує максимальний ефект; послідовності: на різних стадіях розробки й здійснення проекту його ефективність визначається з різних точок зору для отримання комплексної оцінки; обліку зовнішніх ефектів: важливо враховувати всі побічні результати, хоча б на основі експертних оцінок; повного фінансування: відповідно до нього всі заходи мають бути профінансовані. Відсутність і нестача коштів утрудняє або унеможливорює як реалізацію екологічної програми, так і її оцінку; комплексності: екологічні програми повинні бути спрямовані на розв'язок цілого комплексу природних проблем, з урахуванням інтересів інших екологічних (адміністративно-територіальних) областей; врахування фактору часу: результати від реалізації екологічних програм можуть проявитися не відразу, що варто враховувати при оцінці ефективності; обліку регіональних особливостей: пріоритет повинен віддаватися регіональним екологічним програмам, оскільки вони повніше й точніше враховують природно-кліматичну специфіку регіону.

Задача безпеки та охорони довкілля, забезпечення стійкого розвитку

вимагає вирішення складних економічних проблем. Для того, щоб зробити раціональні та обґрунтовані рішення в цій галузі, необхідна методика розрахунку економічного збитку й оцінки ефективності природоохоронних заходів. Ця методика є важливим інструментом для визначення прийнятних рішень в галузі охорони довкілля та стійкого розвитку. Вона дозволяє оцінювати вартість витрат та користі від реалізації природоохоронних заходів, порівнювати різні варіанти дій та вибирати найбільш ефективні рішення. Оцінка економічного збитку від природоохоронних заходів передбачає визначення вартості втрат, які можуть виникнути у разі відсутності заходів з охорони довкілля, та вартості переваг, що можуть бути отримані в результаті реалізації таких заходів. Це дозволяє здійснити повне економічне оцінювання ефективності заходів з охорони довкілля. При розрахунку ефективності природоохоронних заходів важливо враховувати не тільки їх економічну, але й соціальну та екологічну складові. Так як екологічна криза має цілісний характер усі природні екосистеми (атмосфера, гідросфера, літосфера і біосфера) перебувають під сильним антропогенним тиском. Забруднення повітря і води, ерозія, засолення, виснаження ґрунтів, вирубка лісів, кислотні дощі, озонова діра, загрози енергетичному балансу Землі та опустелювання, сотні тисяч зникаючих видів рослин і тварин, техногенні аварії різних типів і розмірів. Хімічне, радіоактивне та інше забруднення довкілля може спричинити різні, часто важко виліковні захворювання, незворотні зміни в генетичній структурі клітин, що призводить до збільшення народжуваності дітей із неблагополучних сімей. Збиток від забруднення довкілля ускладнюють зростаючі можливості у промисловості, сільськогосподарському виробництві та невиробничій сфері відносин між суспільством та природою. У результаті виникає необхідність підтримувати та вдосконалювати системи життєзабезпечення на глобальному та регіональному рівнях. Господарська діяльність може завдати екологічної, економічної та соціальної шкоди природному середовищу. Оцінка антропогенного впливу на природне середовище проводиться для стабілізації і навіть пом'якшення несприятливих впливів на навколишнє середовище та

навчання їх регулюванню, контролю та прогнозуванню [4, 7, 10, 11-17].

Шкода виникає внаслідок руйнування елементів природного середовища, забруднення викидами, стічними водами, відходами, виснаження природних комплексів, нераціонального використання природних ресурсів, порушення екологічних взаємин у місцях проживання живих організмів. Збитки можуть виникнути через погіршення стану водних систем, повітря, флори, фауни, ґрунтів та ландшафтів. З урахуванням усіх процесів забруднення визначити розмір завданих збитків важко. Наведена вище, економічна оцінка охоплює тільки ту частину, яку ми можемо побачити та оцінити, тому розрахунковий збиток завжди менший від фактичного збитку, всього 35...40 % від фактичного збитку. Оцінка несприятливого на природу ґрунтується на двох основних альтернативних підходах. Перший враховує фактичну (по можливості повну) оцінку завданих збитків, а другий попередню вартість запобігання можливим збиткам. Перший вид оцінки визначає фактичні втрати чи витрати, створені за для усунення негативного впливу діяльності на довкілля, а другий вид визначає потенційні втрати внаслідок негативного впливу. Останнє іноді називають ймовірним (чи очікуваним). Робота з врегулювання гаданих збитків передбачає реалізацію різних видів захисних заходів щодо запобігання збиткам. Стандарт розподілу непрямих збитків згідно з англо-американським законодавством є стандартом, передбаченим сторонами під час укладення контракту. В інших законах (наприклад, у Віденській конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів) передбачуваний критерій може бути використаний для визначення загального принципу відповідальності боржника за порушення обов'язку. Екологічна шкода, заподіяна природним забрудненням навколишнього природного середовища, визначається відповідно до розміру відшкодування збитків, завданих окремими джерелами забруднення на певній території. У всіх випадках при визначенні очікуваних збитків на основі варіантних розрахунків визначається мінімальна сума для запобігання та компенсації екологічних наслідків забруднення. Такий підхід реалізовано для

оцінки шкоди навколишньому середовищу в масштабах промислових комплексів і окремих технічних процесів.

Екологічний збиток формується під впливом трьох груп факторів: вплив (англ. Influence) (характеризує ступінь забруднення того чи іншого елемента середовища); сприйняття (англ. Perception) (об'єкти, на які негативно впливає забруднення); кондиції (англ. Condition) (відображають рівень нормативних економічних показників, що перетворюють натуральні показники у вартісні). Для кількісної оцінки екологічної шкоди використовуються три основні підходи: метод прямого розрахунку (англ. direct calculation method) на основі порівняння показників забрудненої території та умовно чистої (контрольної) території; аналітичний метод (англ. analytical) , що ґрунтується на отриманні математичної кореляції між показниками стану відповідної економічної системи та рівнем забруднення навколишнього середовища; емпіричний (англ. Empirical), суть якого полягає в узагальненні та перенесенні залежності шкоди від рівня забруднення, отриманої першими двома методами на одному об'єкті, на однорідні об'єкти дослідження. Зазначені методи визначення пошкоджень допомагають вирішувати різноманітні задачі, що відрізняються за функціональним призначенням та рівнем конструкції [5-18].

При розрахунку економічних збитків з метод прямого розрахунку використовує локальну суму збитків. Таким чином, шкода, заподіяна погіршенням стану здоров'я населення, є матеріальною шкодою, включаючи додаткові витрати на лікування та збільшення витрат на формування фонду основної медичної допомоги. Втрати житлово-комунального господарства можна розглядати як додаткові витрати на механічне прибирання вуличного пилу, додаткове фарбування металоконструкцій тощо. Промислові підприємства надають перевагу використанню емпіричного методу розрахунку економічних втрат. Таким чином, виходячи з середньої оцінки шкоди від викидів забруднюючих речовин в атмосферу, Зат. Скорочення скиду стічних вод є умовною величиною, з якою можна порівняти шкідливість забруднюючих речовин, що містяться в викидах різних виробництв (розведених до нормативу

ГДК) [8-19].

Висновки.

У роботі було наведено інформація [1-20] про необхідність впровадження інтеграції складових БЖД, екології, економіки природокористування для багатьох галузей виробництва, в тому числі будівництві при експлуатації, реконструкції, відбудові країни, з необхідним застосуванням методики врахування збитків від забруднення довкілля, екологічного збитку, основних підходів екологічної шкоди (прямий, аналітичний, емпіричний методи), для запобігання екологічних наслідків російського вторгнення в Україну (2022), знищення українських земель рф терористами, НС, пожеж в Україні через війну (знищення лісів і степів), зруйнування та пошкодження областей України.

Додаток [1-19]

Надзвичайна ситуація - обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності;

епідемія - виникнення на певній території за певний проміжок часу випадків інфекційної або неінфекційної хвороби, специфічної поведінки, пов'язаної із здоров'ям, або інших подій, пов'язаних із здоров'ям, які перевищують середні багаторічні показники або достовірно перевищують нормальне очікування за відомими або невідомими раніше критеріями та впливають або мають тенденцію до одночасного впливу на непропорційно велику кількість людей у межах населення території. Кількість випадків, що свідчать про наявність епідемії, залежить від збудника, чисельності та типу населення, яке зазнало впливу,

попереднього досвіду чи відсутності контакту з хворобою, часу та місця виникнення;

запобігання виникненню надзвичайних ситуацій - комплекс правових, соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів, спрямованих на регулювання техногенної та природної безпеки, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу виникнення надзвичайної ситуації на основі даних моніторингу, експертизи, досліджень та прогнозів щодо можливого перебігу подій з метою недопущення їх переростання у надзвичайну ситуацію або пом'якшення її можливих наслідків;

засоби протипожежного захисту - технічні засоби, призначені для запобігання, виявлення, локалізації та ліквідації пожеж, захисту людей, матеріальних цінностей та довкілля від впливу небезпечних факторів пожежі;

засоби цивільного захисту - пожежна, аварійно-рятувальна та інша спеціальна техніка, обладнання, механізми, прилади, інструменти, засоби колективного та індивідуального захисту, що призначені та використовуються під час виконання завдань цивільного захисту, у тому числі засоби протипожежного захисту;

захисні споруди цивільного захисту - інженерні споруди, призначені для захисту населення від впливу небезпечних факторів, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів;

зона можливого ураження - окрема територія, акваторія, на якій внаслідок настання надзвичайної ситуації або небезпечної події виникає загроза життю або здоров'ю людей та заподіяна шкода майну;

зона надзвичайної ситуації - окрема територія, акваторія, де сталася надзвичайна ситуація;

інженерний захист територій - комплекс організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів господарювання від їх наслідків та небезпеки, що може виникнути під час

воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період;

інженерно-технічні заходи цивільного захисту - комплекс інженерно-технічних рішень, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту населення і територій від них та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період;

катастрофа - велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків;

класифікаційна ознака надзвичайних ситуацій - технічна або інша характеристика небезпечної події, що зумовлює виникнення обстановки, яка визначається як надзвичайна ситуація;

класифікація надзвичайних ситуацій - система, згідно з якою надзвичайні ситуації поділяються на класи і підкласи залежно від характеру їх походження;

небезпечна подія - подія, у тому числі катастрофа, аварія, пожежа, стихійне лихо, епідемія, епізоотія, епіфітотія, яка за своїми наслідками становить загрозу життю або здоров'ю населення чи призводить до завдання матеріальних збитків;

небезпечний чинник - складова частина небезпечного явища (пожежа, вибух, викидання, загроза викидання небезпечних хімічних, радіоактивних і біологічно небезпечних речовин) або процесу, що характеризується фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією (впливом), перевищенням нормативних показників і створює загрозу життю та/або здоров'ю людини;

екологічний збиток (англ. *environmental damage*) – фактичні або можливі екологічні та соціальні втрати, що виникають у результаті певних подій або явищ, в тому числі зміни природного середовища, його забруднення. Розглядають прямий та опосередкований (непрямий) збиток;

екологічний менеджмент - це система управління в галузі охорони навколишнього середовища. Екологічний менеджмент можна поділити на

державний і менеджмент окремих підприємств, фірм, організації та інших об'єктів господарської діяльності. Екологічне управління і менеджмент виконує наступні функції: на державному рівні: – здійснення природоохоронного законодавства і державних екологічних стандартів; – контроль за екологічною безпекою; – забезпечення реалізації природозахисних заходів; – узгодження дій державних і громадських органів; на рівні підприємств: – формування екологічної політики; – визначення екологічних цілей та завдань; – розроблення стратегічного плану реалізації екологічної політики; – розроблення і реалізація програми екологічного управління; – формування екологічної свідомості та мотивування; – обмін інформацією та звітування; – оперативне управління; – проведення моніторингу; – аналіз та вдосконалення екологічної політики;

екологічний аудит – це екологічне обстеження діяльності підприємств на предмет визначення: відхилень від норм й вимог природоохоронного законодавства, або державних і міжнародних стандартів; необхідних природоохоронних заходів для поліпшення екологічної діяльності підприємства; шляхів підвищення екологічної інвестиційної привабливості підприємства і т.п. Екологічний аудит, як і будь-який інший, повинен бути незалежним, конфіденційним, об'єктивним, комплексним і компетентним. Згідно з міжнародними стандартами, екологічний аудит є складовою частиною екологічного менеджменту. Він є незалежним від державної екологічної експертизи. Від екологічної експертизи це поняття відрізняється тим, що експертиза проводиться по проектах, а діючі виробництва повинні піддаватися аудиторській перевірці, яка в остаточному підсумку повинна дати змогу зробити висновок про еколого-економічну доцільність подальшої експлуатації об'єкта;

екологічний маркетинг – це дослідження ринку екологічно чистої продукції, технологій і послуг, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, відходів і вторинної сировини і т.п. Це також складова загальної системи менеджменту підприємства, яка охоплює екологічні аспекти його діяльності. Функції екологічного маркетингу у сфері виробництва: – вивчення попиту на екологічно безпечну продукцію, екологічне ціноутворення; – планування екологічно

безпечного асортименту, збуту і торгівлі продукції; – екологічна модернізація виробництва і вивчення пропозицій на більш досконалі екотехнології; – екологічно безпечне збереження і пересування продукції; – організація екологічно безпечного обслуговування споживачів. Функції екологічного маркетингу у сфері природокористування: – освоєння природних ресурсів; – встановлення платежів і цін на товари та послуги екологічного призначення; – розвиток всебічних форм торгівлі товарами та послугами екологічного призначення; – поділ ринків збуту екологічних товарів і послуг відповідно до природно-географічних територій; – залучення до екологічного ринку іноземних інвесторів; – освоєння природних ресурсів і створення на їх основі конкурентно-спроможної екологічної продукції.

збиток, збитки (англ. Losses) — суми втрачених активів, наприклад, через шкоду втрати, крадіжки або зобов'язання, які виникли, наприклад, у результаті правопорушення;

прямий збиток (англ. Direct) – це первинний, видимий збиток, пов'язаний із загибеллю або пошкодженням застрахованого майна, а також з витратами страхувальника з порятунку цього майна і приведенню його в порядок;

опосередковані (непрямі) збитки (англ. Indirect (indirect)) – це збитки, які виникають внаслідок порушення договору продавцем і включають будь-які втрати, що виникли через звичайних або особливих потреб і потреб, щодо яких є підстави вважати, що продавець знав про них в момент укладення договору і яких не можна було розумно уникнути шляхом покупки товарів-замінників у інших осіб або іншим способом;

система оповіщення - комплекс організаційно-технічних заходів, апаратури і технічних засобів оповіщення, апаратури, засобів та каналів зв'язку, призначених для своєчасного доведення сигналів та інформації про виникнення надзвичайних ситуацій до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення;

спеціалізована аварійно-рятувальна служба - професійна аварійно-рятувальна служба, яка має підготовлених рятувальників та відповідні засоби

цивільного захисту і призначена для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з особливим ризиком для життя та здоров'я, зокрема для гасіння газових фонтанів, проведення водолазних та гірничорятувальних робіт;

спеціалізована служба цивільного захисту - сили цивільного захисту центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, об'єднані для виконання завдань у сфері цивільного захисту відповідної функціональної спрямованості;

стихійне лихо - природне явище, що діє з великою руйнівною силою, заподіює значну шкоду території, на якій відбувається, порушує нормальну життєдіяльність населення, завдає матеріальних збитків;

техногенна безпека - відсутність ризику виникнення аварій та/або катастроф на об'єктах, що можуть створити реальну загрозу їх виникнення. Техногенна безпека характеризує стан захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Забезпечення техногенної безпеки є особливою (специфічною) функцією захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій;

цивільний захист - комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки (Цивільний захист здійснюється за такими основними принципами: гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності, а також виконання у воєнний час норм міжнародного гуманітарного права; комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту; пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян; максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних

ситуацій; централізації управління, єдиноначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни Оперативне-рятувальної служби цивільного захисту, аварійно-рятувальних служб; гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан цивільного захисту, крім обмежень, встановлених законом; добровільності - у разі залучення громадян до здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних з ризиком для їхнього життя і здоров'я; відповідальності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту; виправданого ризику та відповідальності керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт).

KAPITEL 3 / CHAPTER 3³

SUBSTANTIATION OF METHODS FOR ASSESSING ENTERPRISE'S SOCIALLY RESPONSIBLE ACTIVITIES' EFFECTIVENESS

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-028

Вступ.

Значущим трендом сучасності є намагання побудувати партнерські стосунки між кількома суб'єктами економічного середовища, що вимагає узгодження їхніх інтересів, врахування власних цілей та спрямування зусиль на досягнення сконкретизованої єдиної мети, яка матиме спрямованість на майбутнє з урахуванням довгострокової стратегії кожного суб'єкта.

Вирішення цього завдання безпосередньо відбувається шляхом формування та реалізації, зокрема, концепції корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), яка надає сьогодні нового змісту ролі бізнесу у вирішенні соціальних питань, усвідомленні можливих наслідків кожного управлінського рішення сучасних менеджерів як моральних агентів на життя та добробут суспільства, зокрема і прийдешніх поколінь, тобто у довгостроковій перспективі.

Соціально відповідальна діяльність підприємства стає фундаментом його ефективного функціонування та розвитку в майбутньому, забезпечує його конкурентоспроможність, створює позитивний імідж у діловому середовищі, зокрема для потенційних інвесторів. Така діяльність вимагає соціальних інвестицій спрямованих на здійснення конкретних заходів – благодійності, філантропії, охорони здоров'я, природоохоронних проєктів, навчання і підвищення кваліфікації персоналу, розвитку місцевих громад, у тому числі дітей, молоді, людей похилого віку, пожертви, волонтерські роботи тощо.

Актуальним постає аналіз методів вимірювання результатів соціальних заходів з метою визначення ефективності соціально відповідальної діяльності.

Все більша кількість фахових наукових робіт звертається до питань КСВ. Протягом останніх декількох років з'явилися монографії, навчальні посібники та підручники, наукові статті, серед яких можна відзначити вітчизняних авторів О.

³Authors: Medynska Tetiana Igorivna

Гоголя, І. Кудінову, О. Лазаренко, Р. Колишко, М. Головатого, М. Саприкіну, О. Ляшенко, А. Зінченко, О. Редькіна, Н. Шандову, А. Колота, Н. Сіренко, В. Грунтковського, О. Гусеву та багатьох інших.

3.1. Підходи до оцінки ефективності соціально- відповідальної активності підприємства

Досліджуючи різноманітні методики оцінки ефективності соціально-відповідальної активності підприємств можна стверджувати, що велика кількість фахівців віддають перевагу оцінці за напрямками КСВ. Так, у своїй роботі Т.М. Литвиненко зазначає, що “соціальна відповідальність вимірюються низкою показників, які пов’язані з основними напрямками діяльності підприємства в цьому контексті” [1]. Надалі автор роботи відзначає такі напрями соціально відповідальної діяльності як: розвиток персоналу; охорона здоров’я та безпечні умови праці; соціально-відповідальна реструктуризація; природоохоронна діяльність та ресурсозберігання; розвиток місцевих громад; добросовісна ділова практика. Для кожного напрямку представлено показники, що оцінюють ефективність здійснення певної діяльності.

Схожої думки дотримується Н. Ненашев [2], який також вважає за необхідне проводити внутрішню і зовнішню оцінку ефективності соціальних програм за аналогічними напрямками. При цьому кількість показників за кожним напрямком різниться та різниться їх зміст.

Аналогічний підхід представлено в роботі О.В. Ворони [3]. Автор відзначає, що для оцінки ефективності соціально-відповідальної діяльності слід використовувати систему кількісних та якісних показників. При цьому система таких показників формується за напрямками соціально відповідальної діяльності підприємства. Так, автор показує, що доцільно виділити чотири основних напрями: персонал, бізнес, суспільство та імідж. Для кожного напрямку слід оцінювати показники витрат на здійснення соціальної діяльності, які є

кількісними показниками, та якісні показники результатів діяльності за кожним напрямом.

Формування системи показників оцінки ефективності соціально відповідальної діяльності за окремими напрямками також представлено в роботах Н. Огороднікової [4] та Ю. Саєнко [5]. Всі наведені роботи спрямовані на обрання напрямів діяльності підприємства в сфері соціальної активності, відстеження дотримання підприємством основних принципів КСВ на основі визначених конкретних показників.

Такі показники являються різнорідними – вартісні та натуральні, абсолютні та відносні – що унеможливує проведення об'єктивної оцінки ефективності КСВ діяльності серед групи підприємств. У наведених працях можна зустріти такі показники, які використовуються під час оцінки ефективності КСВ за напрямками, як: витратні (тобто оцінюють рівень витрат на певні соціальні заходи, наприклад, середній рівень заробітної плати персоналу, розмір штрафних санкцій антимонопольного комітету, обсяг коштів, що виділені на спонсорство культурних проєктів тощо), результативні (тобто оцінюють ефект від здійснення соціального заходу, наприклад, кількість створених нових робочих місць, кількість робітників-інвалідів, кількість проведених програм співпраці тощо); структурні (тобто оцінюють зміну структури певного ресурсу, наприклад, коефіцієнт стабільності персоналу, вікової структури персоналу, коефіцієнт інноваційної активності тощо), ефективні (тобто оцінюють співвіднесення результату і витрат).

Вбачається за доцільне виділити наступні можливі цілі оцінки: оцінка з метою визначення ефективності витрачання ресурсів підприємства; оцінка з метою визначення конкурентної позиції підприємства і місця в рейтингах; оцінка з метою визначення рівня задоволеності потреб різних стейкхолдерів; оцінка з метою визначення впливу здійснення соціально відповідальної діяльності на фінансово-економічні показники роботи підприємства.

3.2. Методика кількісної і якісної оцінки КСВ підприємства

Одна із найбільш комплексних сучасних методик оцінки ефективності соціально відповідального підприємства розроблена Асоціацією менеджерів при підтримці Програми розвитку ООН [3]. Ця методика спрямована на визначення ефективності соціальних інвестицій підприємства шляхом розрахунку системи кількісних та якісних показників (табл. 1).

Таблиця 1 – Методика кількісної і якісної оцінки КСВ підприємства –
(доповнено автором за [3])

Кількісні показники	Якісні показники
<p>Індекс питомих соціальних інвестицій (IL) – представляє собою величину соціальних інвестицій обстежених компаній, що припадає на одного працівника (в грошових одиницях):</p> $IL = \frac{\sum_{i=1}^n C_i}{\sum_{i=1}^n L_i}$ <p>де C_i - обсяг соціального інвестування і-ої компанії (включаючи і добровільні, і обов'язкові витрати на соціальні програми); L_i - середньоспискова чисельність працівників і-ої компанії; n - число компаній, що беруть участь в обстеженні</p>	<p>Якісний індекс соціальних інвестицій для і- го підприємства (ІКі) показує рівень комплексності соціальної діяльності підприємства, %:</p> $IL = \left(\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m X_{ij} \right) \times 100\%$ <p>де X_{ij} - булева змінна, що приймає значення 1, коли j-а ознака має місце у і-ї компанії; та дорівнює 0, якщо ознака відсутня; m - кількість ознак, за якими оцінюється соціальна діяльність компанії, що бере участь у дослідженні</p>
<p>Частка соціальних інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі їхніх продажів (IS), що вимірюється в відсотках:</p> $IS = \frac{\sum_{i=1}^n C_i}{\sum_{i=1}^n S_i}$ <p>де S_i - обсяг продажу і-ої компанії</p>	<p>Якісний індекс соціальних інвестицій для j-ї ознаки (ІКj) показує ступінь присутності цієї якісної ознаки в статистичній вибірці підприємства, %:</p> $IK_j = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^m X_{ij} \right) \times 100\%$ <p>де n - кількість компаній, що беруть участь у дослідженні</p>
<p>Частка соціальних інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі їхніх прибутків до оподаткування (IP), що вимірюється у відсотках:</p> $IP = \frac{\sum_{i=1}^n C_i}{\sum_{i=1}^n P_i}$ <p>де P_i - обсяг прибутків до оподаткування і-ої компанії</p>	<p>Загальний якісний індекс соціальних інвестицій (ІК) показує рівень комплексності соціальної діяльності підприємства, і екстраполюється на всі аспекти його діяльності, %:</p> $IL = \left(\frac{1}{n \times m} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m X_{ij} \right) \times 100\%$

Така методика оцінки може бути застосована для оцінки соціальної відповідальності будь-яких підприємств певної галузі, чи певного виду діяльності. Вона потребує порівняння підприємств, для яких характерний однаковий набір ознак, який важливий для кожного підприємства.

На наш погляд, дана методика більшою мірою може бути застосована для побудови рейтингу серед підприємств, що займаються соціально відповідальною діяльністю. Її використання в цілому є доцільним з боку певних агенцій, державних управлінських структур, інституцій місцевого самоврядування з метою обрання партнерів для здійснення соціальних проєктів, інформування населення (мешканців країни або конкретного регіону, міста), потенційних інвесторів стосовно відповідальних/безвідповідальних підприємств. Отже, вона набуває особливої актуальності в царині сучасної концепції відповідального інвестування.

З позиції окремого підприємства представлена методика оцінки може бути використана задля визначення його відповідних слабких місць. І також як складовий елемент оцінки у процесі виявлення рівня конкурентоспроможності підприємства.

3.3. Методика оцінювання соціально відповідальної діяльності підприємства

З метою дослідження ступеню прозорості конкретного підприємства – суб'єкта господарювання, тобто наскільки достовірно воно розкриває інформацію про власну корпоративну соціальну діяльність (КСВ), експертна рада редакції всеукраїнського рейтингового журналу “ГВардія” розробила інтегровану методику оцінки рівня відкритості й активності компаній у сфері КСВ (табл. 2). Сутність дослідження полягає в аналізі рівня розкриття інформації підприємства у взаємодії з усіма зацікавленими сторонами шляхом проведення анкетного опитування організацій. Максимальне значення шкали інтегральної

оцінки показників у рейтингу приведено до 100 балів [6].

У таблиці 2 наведено основні показники соціальної відповідальності підприємства: соціальний звіт, рівень розкриття інформації про соціальні інвестиції, зацікавлені сторони та відкритість у сфері благодійності та меценатства. За допомогою цього методичного підходу та вивченню відповідних параметрів оцінювання представляється можливим здійснити оцінку рівня інформаційної прозорості щодо соціальної відповідальності (СВ) підприємства.

Таблиця 2 – Методика оцінювання соціально відповідальної діяльності підприємства (розроблено автором за [6])

№ з/п	Показники	Характеристика показників	Критерії оцінки
1.	Соціальна звітність підприємства	Підприємство бере на себе відповідальність бути підзвітним перед громадянським суспільством, розміщує публікацію звіту про реалізацію обраної корпоративної стратегії. Результати діяльності суб'єкта господарювання у сфері соціального розвитку здійснюють вплив на всі аспекти його господарської діяльності.	Звіт зроблено відповідно до міжнародних стандартів, аудиторським висновком, він публічно доступний
		Підприємство розкриває окремі положення соціально відповідального управління. Звітність представлена в будь-якій формі, але включає розкриття інформації про окремі напрями СВ і соціального партнерства. Підприємство не використовує керівництво із звітності в царині сталого розвитку. Наявна консолідована звітність	Звіт складено лише за внутрішніми стандартами підприємства, а не міжнародними, водночас він загальнодоступний
			Звіт у процесі підготовки, є окремий розділ СВ на сайті Звіт не структуровано, але є окремий розділ СВ на сайті Підприємство періодично використовує практику СВ й інформує суспільство
2.	Рівень розкриття інформації про соціальні інвестиції	Підприємство повністю розкриває інформацію про загальні обсяги соціальних інвестицій (СІ), в тому числі витрат на розвиток: - суспільства; - персоналу (охорони праці і здоров'я); - охорони навколишнього середовища і енергозбереження; - ділової практики;	Наявна інформація про всі напрямки СВ і СІ Наявна інформація про

№ з/п	Показники	Характеристика показників	Критерії оцінки
		<p>- етичної поведінки</p> <p>Підприємство частково розкриває інформацію про обсяги соціальних інвестицій та витрати на соціальну відповідальність і розвиток</p>	<p>деякі (або один) з напрямків СВ і СІ</p>
3.	<p>Відкритість інформації у сфері соціального діалогу (партнерства)</p>	<p>Підприємство системно здійснює соціально орієнтовану діяльність, імplementовану в загальну (корпоративну) стратегію, наявний структурний підрозділ і стратегія розвитку. Підприємство залучає всіх працівників у процеси соціальної відповідальності і взаємодіє з усіма стейкхолдерами. На підприємстві діє система управління (встановлено показники та критерії) щодо підвищення ефективності у сфері соціального розвитку</p> <p>На підприємстві наявні кілька структурних підрозділів, які здійснюють окремі програми соціального партнерства</p> <p>Підприємство декларує окремі види соціальної діяльності, але це не підкріплено фактами, що в майбутньому робитиме звітність і вдосконалюватиме структуру управління у сфері соціальної відповідальності</p>	<p>Наявний окремий розділ СВ. Процеси соціального розвитку інтегровано в загальну (корпоративну) стратегію підприємства</p> <p>Розділи, що реалізують системну стратегію соціальної відповідальності</p> <p>СВ не є системним процесом, не входить у річні плани, але реалізуються окремі програми</p> <p>СВ існує лише в окремих напрямках, є ланкою проектів</p> <p>Початковий рівень упровадження СВ</p>
4.	<p>Відкритість у сфері благодійності і меценатства</p>	<p>Підприємство системно працює з благодійними фондами (БФ), громадськими організаціями, виступає спонсором у проектах. Розкриває обсяги фінансування благодійних проектів</p> <p>Підприємство здійснює благодійну і спонсорську діяльність шляхом фінансування окремих соціальних проектів/програм</p>	<p>Підприємство створило БФ, фінансує довгострокові програми соціального інвестування</p> <p>Суб'єкт господарювання вкладає кошти у власні програми і БФ</p> <p>Підприємство фінансує короткострокові або одноразові програми</p>

3.4. Вітчизняний Кодекс корпоративного управління: ключовими вимоги і рекомендації

Наприкінці 2018 року Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) домовилась з Українською академією корпоративного управління (УАКУ) розробити низку рекомендованих практик корпоративного управління для компаній, зареєстрованих на фондовій біржі в Україні. Як результат, з 1 січня 2020 року для українських компаній доступний Кодекс корпоративного управління з ключовими вимогами і рекомендаціями провідних світових експертів, який відображає вітчизняне законодавство станом на 1 січні 2020 року.

Відповідно до цього Кодексу визначено ключові принципи розкриття інформації, такі як: а) своєчасність; б) попередження упушення; в) несприятлива інформація; г) вибіркоче розкриття інформації; д) уникнення ненавмисного розкриття інформації; е) виправлення. Порівняно новою, водночас і актуальною, є заборона обговорення компанії у соціальних мережах [10].

Також щодо принципів розкриття інформації у вище зазначеному Кодексі наводяться три ключові напрями: 1) компанія повинна затвердити політику щодо розкриття інформації, яка визначає *інформацію*, що її повинна розкривати компанія, і *як* компанія планує підтримувати комунікацію з акціонерами і ринками; політика щодо розкриття інформації повинна оприлюднюватися на *вебсайті компанії*; 3) розкриття інформації компанією має бути *збалансованим* і охоплювати як позитивну, так і негативну інформацію [10].

Цей Кодекс розроблено у відповідності до Принципів Корпоративного Управління ОЕСР/Великої двадцятки, які є міжнародним орієнтиром належного корпоративного управління. Крім того, Кодекс відображає рекомендації з Підсумкового звіту про корпоративне управління Комітету IOSCO з питань зростаючих ринків та ринків, що розвиваються. Рекомендації щодо розкриття інформації відповідають рекомендаціям, викладеним у Керівних принципах передової практики щодо розкриття інформації у корпоративному управлінні

Конференції ООН з питань торгівлі та розвитку (UNCTAD).

В українській нефінансовій звітності сьогодні все ще переважає описовість – надання узагальненої інформації про нерегулярні проекти без зазначення кількісних показників, які б вимірювали результативність та вплив від реалізації цих проектів. Без кількісних показників неможливо дати об'єктивну оцінку діяльності компанії та оцінку її зусиль у реалізації корпоративної стратегії. Показники, що сьогодні надаються у звітах, є, здебільшого, вибірковими і несистемними.

У світовій практиці нефінансового звітування система показників GRI є одним із найбільш відомих переліків кількісних показників, які оприлюднюються компаніями у своїх нефінансових звітах. Під час підготовки нефінансової звітності суб'єкти господарювання в Україні нерідко стикаються з невідповідністю даних внутрішнього обліку до вимог міжнародних практик (зокрема GRI).

Наприклад, в Україні розрахунок травматизму на виробництві традиційно ведеться з розрахунку на кількість виробленої продукції, тоді як прийнятною практикою в світі є кількість травм на тисячу працівників або відпрацьованих людино-годин. Перерахунок показників може вимагати нових типів даних. Компанії, які готують нефінансові звіти, повинні зважати на потребу узгодження всіх необхідних показників та збору даних, що може значною мірою вплинути на час, необхідний для підготовки звіту [7].

3.5. Цілі сталого розвитку: пріоритети для українського бізнесу

Варто зазначити, що з моменту прийняття Цілей сталого розвитку, відбулося багато змін і трансформаційних процесів в економіці та суспільстві, які наблизили суб'єкти господарювання до їх виконання. За підсумком 2020 р. Україна в цілому досягла прогресу за 15-ма із 17-ти Цілей сталого розвитку. Українські підприємства реалізують значну кількість ініціатив і проектів у

царині соціальної відповідальності бізнесу, які роблять посильний внесок у реалізацію Цілей сталого розвитку.

Пріоритетними для вітчизняного бізнесу стали Ціль 4 “Якісна освіта”, Ціль 8 “Гідна праця та економічне зростання” та Ціль 3 “Міцне здоров’я і благополуччя”. Найвищий рівень відповідності національним завданням Цілей сталого розвитку простежується у практиках компаній, які спрямовані на досягнення Цілі 4 “Якісна освіта” та Цілі 10 “Скорочення нерівності”.

Згідно із даними Центру “Розвиток КСВ”, практично у всіх вітчизняних компаніях були відсутні показники вимірювання результатів проєктів та ініціатив з досягнення Цілей сталого розвитку. Потребує подальшого розвитку партнерство українських компаній з організаціями та установами задля досягнення Цілей сталого розвитку. Тільки для половини компаній, кейси і нефінансові звіти яких аналізувались, характерна співпраця. При реалізації проєктів та ініціатив з досягнення Цілей сталого розвитку компанії найчастіше співпрацюють з неурядовими організаціями та навчальними закладами [8].

Компанії все частіше починають узгоджувати свої основні бізнес-стратегії та соціальні цілі з Цілями Сталого Розвитку шляхом прийняття власних ESG-стратегій (екологічні, соціальні та управлінські чинники). Індекс ESG прозорості компаній можна розглядати як один із важливих інструментів для інвесторів з метою оцінки сталості українських компаній (табл. 3). Зазначимо, що рівень прозорості українських компаній у порівнянні з 2019 роком зріс на 6,5% (з 25,5% до 32,0 %).

**Таблиця 3 – 10 ТОП - компаній з найвищими рівнями прозорості,
2020 р. – (розроблено автором за [9])**

Місце в рейтингу	Назва підприємства	Сектор економіки	Бали
1.	ПрАТ “ВФ Україна”	Телекомунікації	62,5
2.	АТ “Перший український міжнародний банк”	Надання фінансових послуг	61,5
3.	Група ДТЕК	Діяльність головних управлінь (хед-офісів)	60,5
4.	АБ “УКРГАЗБАНК”	Надання фінансових послуг	60,0
5.	ІП “Кока-Кола Беверіджиз Україна Лімітед”	Виробництво напоїв	59,0
6.	ДП “НАЕК Енергоатом”	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	59,0
7.	МХП	Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	58,5
8.	ПрАТ “Укргідроенерго”	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	58,0
9.	АТ “Українська залізниця”	Наземний і трубопровідний транспорт	58,0
10.	НАК “Нафтогаз України”	Діяльність головних управлінь (хед-офісів)	57,0

Таким чином, процес соціальної звітності дає змогу вітчизняному бізнесу оцінити ефективність управління економічними і соціальними програмами, вплив на навколишнє природне середовище. Нефінансові звіти демонструють ринку зацікавленість українського бізнесу проблемами навколишнього середовища, економічного і соціального розвитку території. Бізнес отримує репутаційні та управлінські вигоди: конструктивна співпраця з групами впливу, залучення капіталу тощо.

KAPITEL 4 / CHAPTER 4⁴ ESG INVESTING - THE ESSENCE AND PROSPECTS FOR REBUILDING THE ECONOMY OF UKRAINE

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-008

Вступ.

Розуміння сутності та потенціалу ESG інвестування може забезпечити створення сприятливих умов для сталого економічного розвитку України та її успішної інтеграції на міжнародному ринку. Тут розглядається сутність, переваги, недоліки ESG (Environmental, Social, Governance) інвестування та перспективи його застосування в Україні в процесі повоєнного відновлення економіки, важливість врахування принципів ESG для прийняття інвестиційних рішень. А також важливість широкої імплементації ESG підходів в практику інвестування і ведення бізнесу загалом в контексті вступу України до ЄС, підтримки інфраструктурних проектів, розвитку відновлюваної енергетики та збалансованого соціального розвитку. Пропонуються заходи для успішного впровадження ESG стратегій в українську економіку.

4.1. Сутність та еволюція ESG та CSR.

Сутність ідей ESG як перспективного підходу, або, навіть, стратегії розвитку бізнесу та їхнє впровадження в діяльність компаній, застосування як додаткового антикризового інструменту та інструменту підвищення конкурентоздатності та інвестиційної привабливості, досліджували у наукових працях іноземні і вітчизняні вчені, зокрема, А. П. Матос, Пшенична М., А. Камінський, М. Негрей. Питання застосування ESG підходу в діяльності фінансових організацій аналізує Р.Баккен, М. Брөггі, А. Каппіело, Приказюк Н.Ф. В наукових роботах іноземних досить ґрунтовно розкрито переваги застосування ESG підходів для збільшення інвестиційної привабливості і

---

⁴*Authors: Dyakovsky Dmytro Anatoliyovych*

формування репутації фірми. Проте, специфіка застосування цих підходів при відновленні фінансової системи і економіки країни, яка постраждала внаслідок зовнішньої військової агресії, а також ряд слабостей ESG підходу, які можуть стати на заваді його успішному застосуванню в Україні, розкриті недостатньо і потребують подальшого дослідження.

Сучасною тенденцією в галузі інвестування є поступове поширення ESG підходів. Усе більше компаній декларують прихильність до ідей та принципів ESG, в розвинених країнах розвивається система рейтингування і звітності компаній в цьому сегменті. Зростає обсяг активів, які відповідають стандартам ESG. Так, за даними агенції Bloomberg, до 2025 року активи ESG можуть сягнути 53 трильйонів доларів, що становить третину світового AUM (активи під управлінням) [1]. Зазначимо, що враховуючи попередні темпи зростання активів ESG категорії, такі показники можуть виявитись заниженими. Про це зазначають і самі автори дослідження[1]. А от в Україні принципи та фінансова підтримка ESG все ще залишаються Інноваційними [2].

Термін ESG є аббревіатурою, що позначає показник, який використовується для оцінки ступеня, до якого компанія чи уряд зменшили свій ризик (і виявили потенційні можливості) щодо таких факторів: екологічний, соціальний, урядовий [3]. Не існує єдиного, визначеного на міжнародному рівні набору критеріїв, які використовуються для оцінки практик ESG, однак існують численні цілі ESG, які прагнуть досягти як компанії, так і інвестори [3]. Деякі загальні екологічні цілі включають зменшення викидів вуглецю та забруднення, підвищення енергоефективності та забезпечення добробуту тварин. Соціальні критерії більше зосереджені на тому, як компанія ставиться до людей, охоплюючи такі питання, як права людини, стать і різноманітність, захист даних, трудові стандарти та задоволеність клієнтів. Управління стосується того, як компанією керують, чи вразлива компанія до корупції? Чи є конфлікти інтересів [3] ?

Розвиток ринків фінансових послуг у другій половині XX – на початку XXI ст. зумовив появу нових фінансових інструментів, послуг, методів і стратегій

інвестування. Такою стратегією є соціально-відповідальне інвестування (*socially-responsible investing, SRI*), яке також має назву «етичне інвестування». Воно полягає у тому, що як критерії вибору інструментів інвестування поруч з суто економічними використовують етичні. Цей термін виник у США в 1970-х рр. І найчастіше застосовується як загальна назва різноманітних практик вкладання коштів з метою досягнення позитивного соціального ефекту. Він також може стосуватися вкладень у інноваційні підприємства, енергоефективні та екологічно чисті технології, інвестицій у регіональний розвиток, внутрішньокорпоративних вкладень (наприклад, у підвищення кваліфікації персоналу), або уникнення вкладень у певні інструменти. Тобто розуміння «соціального ефекту» є досить широким. Отже, соціально-відповідальне інвестування може розглядатися як процес прийняття інвестиційних рішень які, крім фінансового результату, враховують екологічні, етичні й соціальні наслідки інвестицій.

У сучасному вигляді СВІ почали формуватися у другій половині ХХ ст. Зростання уваги до ідеї соціально-відповідального інвестування відбулося у США в 1960-ті рр., під впливом антивоєнних виступів і посилення боротьби за громадянські права. У 1970 рр. посилилась увага до захисту природного середовища. У 1980 рр. увагу до етичних аспектів при вкладанні інвестиційних ресурсів пенсійних фондів привернули дослідження Д. Рифкіна і Р. Барбера [5]; відбувалося поступове зростання ролі інституційних інвесторів, особливо недержавних пенсійних фондів, інвестфонів [6], роль яких продовжила зростати у 1990ті рр. Тоді поширились терміни «етичний інвестор» і «етичне інвестування» [6]. А після 2000 р. загального поширення набув термін «соціально-відповідальне інвестування»[6]. Досить поширеним є його тлумачення як сучасної інвестиційної стратегії, яка враховує не лише прибутковість інвестицій, а й корисність або шкідливість їх для суспільства. Можна розглядати його як спосіб ведення бізнесу, за якого здійснюється вкладання коштів, управління ризиками і можливостями з урахуванням очікувань зацікавлених осіб. Також можна розглядати як процес створення та

реалізації певного продукту, який відповідає суспільним потребам і не має негативного впливу на екосистему. Але це не означає відмову від головної цілі інвестування (отримання прибутку). Тому ефективність відповідального інвестування характеризується досягненням цієї цілі у поєднанні з етичними цінностями. Це передбачає: фінансову ефективність (прибутковість, зростання виручки, обсягу реалізації, страхування ризиків, зменшення операційних витрат); нефінансову ефективність (репутація та імідж, лояльність клієнтів, персоналу, постачальників); ефективність впливу на відповідній території. Хоча в основі все ж лежатиме зіставлення доходів та витрат [4], інвестор переймається також максимізацією соціальної вигоди від вкладеного капіталу і дбайливим ставленням до навколишнього середовища. Це робить його більш конкурентоздатним, соціальна відповідальність все більше важить у формуванні репутації компанії, сприяє підвищенню її капіталізації. Відповідальне інвестування також може розглядатись як прогресивна стратегія управління ризиками. Адже врахування інтересів зацікавлених осіб може запобігати можливим конфліктам. А деяке підвищення витрат, пов'язане з цим, допомагає в майбутньому уникати значних виплат компенсацій у разі завдання шкоди цим особам.

4.2. Принципи відповідального інвестування

Віхою для розвитку соціально-відповідального інвестування стало набуття чинності у 2000 р. Глобальним Договором ООН який ставить мету підвищення соціальної відповідальності бізнесу, дотримання прав людини і екологічних норм корпораціями. 10 принципів Договору згруповані у 4 блоки:

1. Права людини: 1) ділові кола мають поважати та захищати міжнародно-визнані права людини; 2) не повинні брати участь у порушенні прав людини.

2. Трудові відносини: 3) ділові кола мають підтримувати принцип свободи асоціацій, визнавати право на колективний договір; 4) підтримувати ліквідацію

усіх форм примусової та обов'язкової праці; 5) ліквідацію дитячої праці; 6) ліквідацію дискримінації при прийомі на роботу та в професійній діяльності.

3. Навколишнє середовище: 7) ділові кола ма ють підтримувати обережний підхід до екологічних завдань; 8) підтримувати посилення екологічної відповідальності; 9) розробку і поширення екологічно безпечних технологій.

4. Боротьба з корупцією: 10) ділові кола ма ють боротися проти усіх видів корупції, у тому числі здирництва та хабарництва.

Деякі дослідники цей перелік принципів об'єд нують у три групи:

1) екологічні; 2) соціальні; 3) етичні.

Розвиток концепції ESG інвестування став логічним продовженням ідей корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку. Забезпечуючи досить широке охоплення сфер людської діяльності, ця концепція впроваджує ідеї гуманізму, любові, турботи про навколишнє природне середовище в практику ведення бізнесу. І при цьому виявляється, що ідеї, які, при обмеженому аналізі, можуть здатись надто «альтруїстичними» і непридатними в якості принципів ведення бізнесу, для якого важить, в першу чергу, прибуток, при більш детальному теоретичному опрацюванні і практичній апробації, виявляються цілком відповідними і сприятливими для досягнення традиційних цілей підприємництва. Поступово, в розвинених країнах йде широка імплементація концепції сталого розвитку, формується інформаційне суспільство і все більшого значення при цьому набуває необхідність усвідомлення і дотримання гуманістичних та морально-етичних ідей та цінностей, зокрема в економічній діяльності. Для сучасних менеджерів та керівників бізнес-структур в процесі прийняття управлінських, фінансових, інвестиційних рішень критерії економічної ефективності все частіше доповнюються філософськими гуманістичними ідеями та мотивами. Зокрема, при оцінці інвестиційної привабливості компаній все більше значення і частіше використання отримують такі аспекти як формування позитивної репутації компанії та людського капіталу, рівень та якість життя, інтереси стейкхолдерів, деякі не фінансові аспекти, зокрема ті, які стосуються корпоративної соціальної відповідальності,

захисту навколишнього природного середовища. Так, за твердженням Пшеничної М. «ухвалення рішень з не фінансових питань не лише відбивається на репутації компанії, але й має відчутні економічні наслідки [7]. На доповнення до цього, Україна після перемоги над росією відчуватиме суттєву потребу і фінансових ресурсах для відновлення і розвитку економіки, промисловості, що деякі як приватні так і державні іноземні структури можуть використати як нагоду для здійснення «інвестицій з метою впливу». Останнім часом такий вид інвестицій є досить важливим, і «поволі зростає за своєю популярністю» [8], хоча і не завжди ідентифікується як такий.

4.3. Переваги ESG підходу для відновлення економіки України

Адже ESG підхід володіє рядом переваг, які обумовлюють його перспективи в відбудові і розвитку економіки України. Вони можуть полягати в наступному:

1. Забезпечення відновлення екології. Нагальною необхідністю буде здійснення проектів з відновлення екосистем, розмінування, покращення якості повітря, води, зменшення викидів CO₂. Застосування принципів ESG сприятиме розвитку нових секторів, наприклад, таких як відновлювана енергетика, які зможуть частково замінити зруйновані галузі і зайняти власну нішу на ринку.

2. Соціальний ефект: ESG інвестування можуть покращити соціальний добробут, оскільки вони часто фокусуються на проектах, які мають позитивний вплив на людей та суспільство. Соціальне удосконалення може полягати у забезпеченні відновлення зруйнованої соціальної інфраструктури та системи охорони здоров'я, які зазнали суттєвих втрат, сприяння розвитку освіти. А це зумовить підвищення якості життя громадян України завдяки доступу до медичних та освітніх послуг, покращенню екологічної ситуації.

3. Удосконалення управління і забезпечення прозорості. ESG підхід забезпечує піднесення корпоративного управління на вищий рівень і сприяє боротьбі з корупцією, що є вкрай важливим як для самої України та її бізнес

структур, так і для іноземних інвесторів в процесі прийняття інвестиційних рішень.

4. ESG інвестування може покращити репутацію компанії, оскільки вони демонструють увагу до екологічних, соціальних та корпоративних питань. Це, на думку автора, один з ключових моментів, які визначають перспективи ESG підходу в Україні. Саме з цього випливають більшість переваг, наведених нижче.

5. Збільшення привабливості для інвесторів і залучення іноземних інвестицій також пов'язане з тим, що ESG інвестиції зазвичай відповідають міжнародним стандартам і характеризуються більшою безпекою.

6. В контексті конкурентоспроможності. Компанії, які декларують дотримання принципів ESG, часто отримують кращу конкурентну позицію на ринку та стають більш привабливими для наявних та потенційних клієнтів і партнерів.

7. Кращі умови фінансування: ESG інвестування може мати кращі умови фінансування для проектів по зменшенню викидів та збереженню ресурсів.

8. Зменшення ризиків: ESG інвестування може зменшити ризики для потенційних інвесторів, оскільки вони орієнтовані на тривалий термін та відповідність інвестиційних проектів. Це стосується ризиків, пов'язаних із змінами в кліматі, репутаційними проблемами, санкціями.

9. Диверсифікація: ESG інвестування дозволяють інвестувати в різні сектори та активи, що зменшує залежність вартості інвестиційного портфеля

10. ESG інвестування може забезпечити вищу прибутковість.

11. Доступ до нових фінансових продуктів: ESG інвестування надає доступ до нових фінансових продуктів, які можуть бути використані для інвестицій

Україна, після складних років війни з Росією, стоїть перед завданням відбудови своєї економіки та створення стійких підґрунтя для майбутнього розвитку. Однією з ключових стратегій відновлення може стати інтеграція ESG (Environmental, Social, and Governance) інвестиційних принципів у фінансові інструменти та проекти розвитку. Ця теза пропонує аналіз доцільності і майбутньої ролі ESG інвестицій в Україні та розглядає важливі аспекти їхнього

фінансування. Отже, вже на етапі планування майбутнього відновлення і розвитку економіки та фінансової системи України після перемоги, доцільно свідомо застосовувати принципи ESG в якості визначальних.

4.4. Джерела фінансування ESG інвестицій в Україні

Наступним аспектом, який потребує аналізу є джерела фінансування ESG інвестицій в Україні. Україна зазнала величезних втрат внаслідок масштабної злочинної збройної агресії. І не володіє достатніми власними джерелами інвестиційних ресурсів для відновлення. Тому їй доведеться орієнтуватись на значну підтримку міжнародних організацій, державних та приватних донорів, інвесторів тощо. Джерелами фінансування ESG інвестицій можуть бути наступні: 1) кошти вітчизняних та іноземних інвесторів; 2) міжнародні фонди розвитку та інвестицій; 3) державні кошти; 4) кредити комерційних банків під ESG проекти; 5) кошти інвестиційних фондів; 6) корпоративні інвестиції; 7) кошти міжнародних організацій, таких як ООН; 8) краудфандинг; 9) очікувані репарації від Росії, що можуть становити значну суму а також конфісковані російські активи можуть бути використані для створення спеціальних фондів або фінансування інвестиційних ESG проектів в Україні. Ці джерела фінансування можуть забезпечити додаткові ресурси для підтримки ESG ініціатив і відновлення економіки України після перемоги. Важливо забезпечити прозоре та ефективне управління цими ресурсами для досягнення найкращих результатів у сфері сталого розвитку та соціально-економічної відновлення України. Велику роль в цьому відіграватимуть фінансові інститути. Тому важливо приділити значну увагу впровадженню в їхню діяльність ідей та принципів ESG. Так, Приказюк Н.Ф. виділяє фактори, якими визначається значущість запровадження принципів ESG для небанківських фінансових інститутів [9], відмічає посилення інтересу до небанківських фінансових продуктів, створених з врахуванням принципів ESG. Так клієнти демонструють зростаючий попит на фінансові

послуги, які відповідають їхнім цінностями та розширюють охоплення ризиків, пов'язаних із ESG [9]. Розширеним включенням елементів ESG в інвестиційні підходи, що дозволяє підвищити прибутки та ефективно керувати ризиками. Зростаючим регуляторним впливом. Зокрема, страховики стикаються зі зростаючим попитом регуляторів на врахування ризиків і можливостей ESG у своїй діяльності. Співпраця та альянси. Небанківські фінансові інститути вступають у партнерство з зацікавленими сторонами (уряди, неурядові організації та підприємства), для подолання ризиків та використання можливостей пов'язаних з ESG, спроби створити фінансові послуги, які будуть відповідати вимогам ESG [9].

Важливо і на загальнодержавному рівні вживати заходів, щодо поширення і регулювання ESG. Зокрема, на законодавчому рівні. Прикладом регулювання окремих питань ESG є Закон України “Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів”, яким передбачається скорочення викидів[2] або “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки”, який визначає характеристики та основи обігу зелених облігацій як альтернативного джерела залучення фінансових ресурсів для поширення принципів ESG [2].

Проте, не варто звужувати весь можливий спектр інвестування до сектору лише ESG. Це може бути пов'язане з питанням вибору «інвестиційних стратегій та управління ризиками на макrorівні». Так, як обґрунтовано стверджує Камінський А.: «зниження рівня оцінки ESG збільшує ризик прямих інвестицій, але зменшує ризик портфельних інвестицій», а також: «звуження інвестиції в компанії з високими оцінками ESG руйнують ефект диверсифікації[10]. Крім того, деякі життєво важливі для відродження та захисту України галузі не підпадають під критерії ESG.

Висновки.

Була розглянута сутність та еволюція ESG підходів. Зроблений висновок, що ESG підхід є логічним продовженням ідей корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку. Виділені переваги, недоліки та джерела фінансування проектів при відбудові економіки України. Зроблений висновок, що ESG інвестиції мають великий потенціал для відбудови економіки України після перемоги. Він полягає в забезпеченні якісного управління та прискореного екологічного відновлення, соціального розвитку. Через брак власних ресурсів Україні доведеться на перших етапах відновлення орієнтуватись, в основному, на залучення іноземних інвесторів. Проте одночасно варто розвивати власний інвестиційний ринок, систему правового регулювання інвестиційної діяльності і ESG звітності, створювати нові фінансові інструменти та гарантувати прозорість на всіх етапах реалізації проектів. Зростаюча роль ESG інвестицій робить їх незамінним інструментом для сталого розвитку України після перемоги.

Проте на даному етапі ESG підхід недостатньо усвідомлений і поширений в практиці вітчизняного бізнесу. Також він часто носить лише декларативний, а іноді імітаційний характер. Також відмічений ряд недоліків, які стримують його поширення в Україні. Важливо розуміти його слабкі сторони та використовувати ці знання для удосконалення та розвитку цього підходу в інвестуванні. Адже проаналізовані слабкості не роблять ESG підхід неприйнятним, ідентифікація слабкостей відкриває можливості для його кращого усвідомлення і кваліфікованого застосування. І розуміння цього у світі зростає.

KAPITEL 5 / CHAPTER 5⁵

PROBLEMS OF FOOD SUPPLY OF UKRAINE WITH PLANT PRODUCTS DURING THE WAR

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-016

Introduction.

The war started by the Russian Federation against Ukraine caused not only economic losses for our country, but also a food crisis for many countries of the world. This is primarily due to the fact that Ukraine is one of the main suppliers of grain crops in the world, as well as an important exporter of food raw materials and food products to the international market. According to USDA data, before the war, Ukraine supplied 46% of the world's sunflower oil exports, 9% of wheat exports, 17% of barley exports, and 12% of corn exports on international markets [1]. All these problems have led to an increase in food prices. That is why consideration of issues related to the restoration of the agricultural sector of Ukraine's economy is an important and urgent task.

Review of recent research and publications. Domestic and foreign scientists were engaged in solving the problem of food security. Thus, in the work of O. Shevchenko, the issue of ecological and food security as components of ensuring the economic security of Ukraine is revealed in a strategic format [2].

The problems of ensuring food security of Ukraine in modern conditions are discussed in the article by D. Krylov [3].

Conceptual principles and rational approaches to the state management of food security are considered in the work of I. Stetsiv [4].

Food security and risks for agricultural production during the war in Ukraine are discussed in the article by V.O. Boyko [5].

However, the multifacetedness, complexity and dynamism of food security, new challenges of the time, require further scientific research.

We have researched the current state of food security and risks to agricultural production that arise during the war in Ukraine, as well as possible ways to solve existing problems.

---

⁵*Authors: Ternova Alla Stanislavivna, Vlasenko Iryna Georgievna, Sirenko Svitlana Oleksandrivna*

Presenting main material. During the years of Independence, Ukraine went through a difficult path from the formation and development of the economy to a large agrarian state. This is determined by such economic parameters as share in the structure of GDP, share in the structure of exports, share in employment, investments, gross value added, share in paid taxes, etc. In the entire recent history of the country, the agricultural sector has never had a negative balance of foreign economic payments.

However, in recent years, due to the covid pandemic in 2020 and the full-scale war started by the Russian Federation in 2022, agricultural production indices have decreased (Table 1).

Table 1 – Indices of agricultural products (% to the previous year)

Indicator	Years		
	2020	2021	2022
agricultural products	89,9	116,4	75,0
enterprises	88,0	122,3	72,0
economy of the population	93,6	105,6	81,4
crop production	87,9	122,6	72,0
enterprises	85,8	127,8	68,5
economy of the population	92,8	111,4	80,6
animal husbandry products	97,5	95,4	88,0
enterprises	99,3	98,0	91,8
economy of the population	95,6	92,4	83,6

Compiled on the basis of [6].

As can be seen from the data in the table, the situation with the production of agricultural products improved somewhat in 2021, especially in the field of crop production, however, with the beginning of the war, the indicators fell sharply.

The agricultural sector suffered significant losses as a result of the Russian Federation's full-scale war against Ukraine. The total amount of losses caused to the agricultural industry as a result of the large-scale Russian invasion of Ukraine reached \$6.6 billion as of September 15, 2022. USA [7].

At the same time, indirect losses in the agricultural economy of Ukraine due to a decrease in production, the blockade of ports and an increase in production costs are

estimated at 34.25 billion dollars. USA (in particular, in crop production due to a decrease in production - 11.2 billion US dollars; in livestock production - 348.7 million US dollars; losses due to a reduction in the production of winter crops are estimated at 3 billion US dollars; in perennial crops - at 322 million US dollars. USA; losses due to the violation of logistics amount to 18.5 billion US dollars) [7].

The total number of economic entities of the agro-industrial complex that suffered losses as a result of the armed aggression of the Russian Federation is 2,653 units. (arable land decreased by 1.9 million hectares, perennial plantations decreased by 9 thousand hectares). In addition, the territory of about 1 million hectares needs to be examined for the presence of explosive objects.

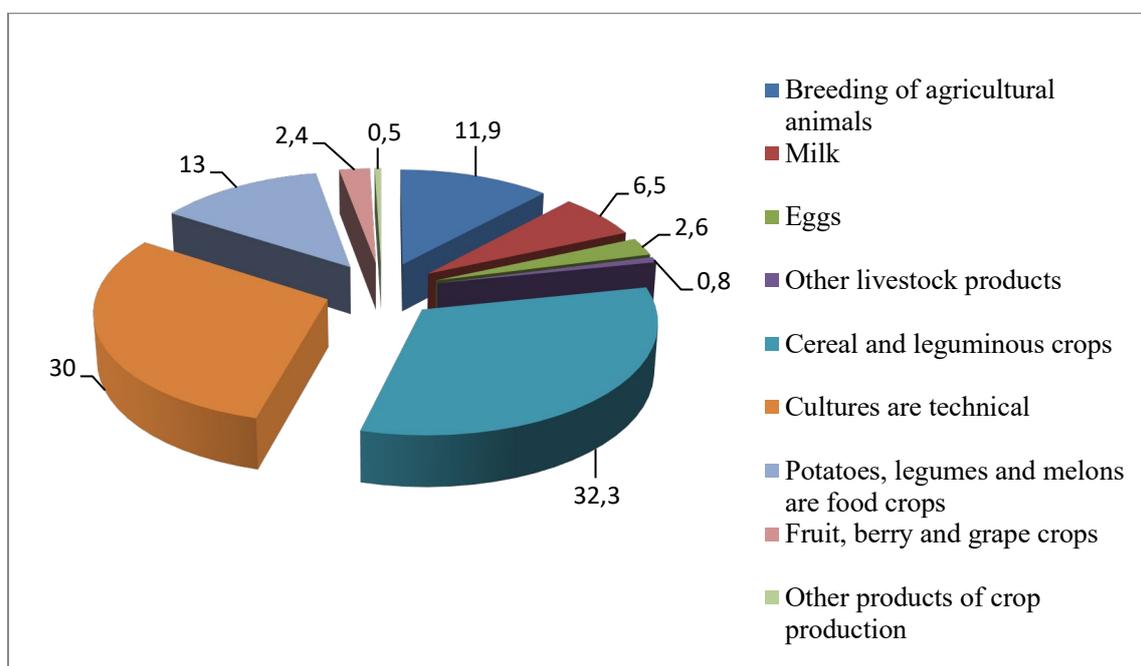
Crop production suffered significant losses. In particular, the loss of crop production volumes in natural quantities in 2022, compared to the previous year, is 35-40%, which is due to the reduction of sown areas (due to the temporary occupation of the territories of Ukraine) and lower crop yields compared to the previous year [8].

The occupiers stole more than 500,000 tons of grain from the temporarily occupied territories, illegally exported tens of thousands of tons of sunflower oil, hundreds of kilograms of vegetables [9].

In 2022, the structure of agricultural production was dominated by crop production (78.2%), while livestock production accounted for only 21.8% (Fig. 1).

As can be seen from the diagram (Fig. 1), in the total production of plant products, the largest share belonged to the production of grain and leguminous crops (32.3%), as well as technical crops (30%); potatoes, vegetable and melon crops accounted for 13%, and fruit, berries and grapes only 2.4%.

Considering the dynamics of plant and agricultural production indicators for 2020-2022, it can be established that there is an obvious reduction in the areas from which all agricultural crops are harvested (Table 2).

Figure 1 – Structure of agricultural production in 2022, %

Developed by the authors based on [6].

Table 2 – Dynamics of agricultural production indicators for 2020-2022

Indicator	Year	Agricultural products					
		Cereal and leguminous crops	Sunflower	Factory sugar beet	Potato	Vegetable crops	Fruit and berry crops (at fruit-
The area from which the harvest of agricultural crops was harvested, thousands of hectares	2020	15283	6481	220	1325	465	191
	2021	15948	6665	227	1283	461	191
	2022	11773	5238	184	1204	375	171
Production of agricultural crops, thousand T	2020	64933	13110	9150	20838	9653	2024
	2021	86010	16392	10854	21356	9935	2235
	2022	53864	11329	9941	20899	7512	1995
Yield of agricultural crops, tons per hectare	2020	42,5	20,2	416,2	157,2	207,4	105,6
	2021	53,9	24,6	479,1	166,4	215,4	117,3
	2022	45,8	21,6	541,2	173,5	200,3	116,1

Developed by the authors based on [6].

In 2022, the production of the main agricultural crops decreased significantly compared to the previous year (%):

cereals and legumes by 37.4;

sunflower by 30.9;

factory sugar beet by 8.4;

potatoes by 2.1;

vegetable crops by 24.4;

fruit and berry crops by 10.7.

During the same period, the productivity of the main agricultural crops in 2022 (percentage compared to the previous year) changed as follows (%):

grain and leguminous crops (decrease by 15.0);

sunflower (decrease by 12.2);

factory sugar beet (growth by 13.0);

potatoes (increase by 4.3);

vegetable crops (decrease by 7.0);

fruit and berry crops (decrease by 1.0) [6].

In 2022, more than 67 million tons of crops were harvested in Ukraine, which became one of the five best indicators in 30 years. As of January 12, 2023, grain and leguminous crops were harvested on an area of 10.9 million hectares (94%), 50.965 million tons of grain were threshed, in particular: wheat was threshed on 4.979 million hectares (100%), 20.2 million tons were threshed ; corn for grain was threshed on 3.6 million hectares (85%), 23.5 million tons were threshed. Sunflower was collected on an area of 4.8 million hectares (99%), 10.5 million tons of seeds were threshed; soybeans - on an area of 1.5 million hectares (100%), 3.7 million tons were threshed; rapeseed - on an area of 1.1 million hectares (100%), 3.2 million tons of seeds were threshed [10].

If we consider the main risks for the functioning of the agricultural sector of the economy of Ukraine in 2022 in the conditions of a full-scale war, the following can be identified:

1. Loss of production and resource potential of the agricultural sector. Agricultural

activities have become impossible on a large part of agricultural lands, as they are either occupied, under constant shelling, or mined (in 2022, compared to 2021, the total sown area decreased by 20%).

2. Reducing the amount of fertilizers and plant protection products, which reduces the yield of agricultural crops and worsens the quality of land. According to preliminary estimates, the internal consumption of nitrogen fertilizers for 2022 decreased by 40-55% - from 4.75 million tons to 2-2.9 million tons [11].

3. Significant deterioration of the quality of agricultural land in the territories where active hostilities took place. These lands have been adversely affected and in the future will require the allocation of substantial funds for their return to active agricultural use. The significant scale of wartime pollution will lead to the withdrawal from cultivation for an indefinite period of considerable land areas, which are used for the cultivation of food products. Currently, a third of Ukrainian lands have become a zone of risky agriculture [12].

4. Deterioration of the supply of agricultural enterprises with equipment - sale of combines in 7 months. In 2022, compared to the same period in 2021, it decreased by 2.4 times, tractors by half [8], which occurs against the background of significant physical losses of equipment as a result of hostilities or its theft by the occupiers. According to estimates, 84,200 units of machinery and equipment (11% available until February 24, 2022) are completely or partially damaged. The sale of harvesters in Ukraine decreased by more than 2 times [7].

5. Exit of individual agricultural producers from agrarian business or change of specialization due to significant economic losses. As a result of hostilities, some workers of agricultural enterprises and farmers were forced not only to stop economic activity in the agricultural sector, but also to leave their own homes. According to the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) [10], more than 150,000 farmers/food workers have been directly affected by the war and/or forced to migrate. The prospect of resuming their economic activity on their own lands is uncertain, which may lead to their withdrawal from agrarian business or a change in specialization. Small-scale producers, who grew seasonal products, played an

important role in ensuring employment and income of the rural population, found themselves in a difficult situation [13].

6. Loss of a part of infrastructure facilities for storage and primary processing of agricultural products, difficulty in selling products to foreign markets. The enemy purposefully destroyed granaries, food warehouses, logistics infrastructure, and also made it difficult to export Ukrainian agricultural products, which reduced the income of agricultural producers, and in conditions of storage difficulties due to a lack of electricity, this could lead to a deterioration in quality and even to the loss of part of the harvest. As a result of the large-scale armed aggression of the Russian Federation, the Ukrainian Black Sea ports were blocked for a long time - the main export channel for domestic agricultural products (before the invasion of the Russian Federation, more than 90% of grain and oil crops were exported by sea).

At the same time, the Ukrainian agricultural sector demonstrated high resilience and adaptability to wartime risks:

collection for all groups of agricultural crops is 1.5-3 times higher than the needs of domestic consumption. As of February 26, 2023, grain and leguminous crops were harvested on an area of 11.1 million hectares (97.6%), 53.9 million tons of grain were threshed, in particular wheat - 20.2 million tons (at the same time, the domestic consumption of two types of wheat - fodder and food - is about 7.5-8 million tons per year). 5.8 million tons of barley were threshed (with annual consumption in Ukraine at the level of 2.5-3 million tons), buckwheat - 158.5 thousand tons (domestic consumption is 100-110 thousand tons);

there is no shortage of vegetable crops. As a result of the partial occupation of a number of regions, more than 40% of the commercial production of onions and about 30% of the commercial production of carrots were lost. As for other crops, such as potatoes, table beets and white cabbage, their production in the temporarily occupied territories is less important. At the same time, in order to avoid the risks of a shortage of basic vegetables, in the west and in the center of Ukraine, the planting area of "borscht set" vegetables has been increased in order to cover their shortage due to the temporary occupation of the southern territories and areas where hostilities are still

ongoing. Also, in many regions, the population was provided with free vegetable seeds; the citizens' demand for fruit and berry crops is fully satisfied, although 25% of the berry orchards and 20% of the orchards were lost as a result of the war. Ukraine will continue to be a net importer of fruits and berries [5]. Vinnytsia, Chernivtsi, Khmelnytskyi, Dnipropetrovsk, Lviv and Poltava regions, which are the largest producers of fruits and berries, are quite capable of meeting the needs of the population of our country in these products.

Under such conditions, the state agrarian policy should maximally stimulate ensuring the sustainability of agricultural production and maintaining the efficiency of the chain of production - processing - storage - supply of food products to the population.

Conclusion.

Currently, it is extremely important to increase the production of agricultural products, search for and create new (especially temporary) facilities for storage and primary processing of products, and involve all the possibilities of the public and private sectors for the supply of food products to their points of sale.

It is also important to create conditions for the population's self-sufficiency in food products. This can be facilitated by the development of horticulture and small-scale production of agricultural products by individual rural households.

A full-scale war on the territory of Ukraine has become a significant danger for food security and the security of the country as a whole, so finding effective ways to mitigate its negative consequences should be a priority issue for today.

KAPITEL 6 / CHAPTER 6⁶

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC RELATIONS IN MILK TO THE PRODUCT SUB-COMPLEX OF THE AGRICULTURE IN MODERN CONDITIONS

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-003

Вступ.

Агропромисловий комплекс (АПК) України є найбільшим народногосподарським комплексом, який являє собою сукупність галузей народного господарства, що пов'язані з розвитком сільського господарства, обслуговуванням його виробництва і доведенням виробленої продукції до споживача. Очевидно, що національна безпека держави, рівень життя населення, його забезпеченість продуктами харчування, а промисловості – сировиною, значною мірою визначаються рівнем розвитку АПК.

Важливе завдання у забезпеченні населення продовольством покладено на молокопродуктовий підкомплекс, що є сукупністю господарюючих суб'єктів, зайнятих виробництвом молока, його переробкою, реалізацією готової молочної продукції і пов'язаних механізмом міжгалузевих відносин.

Особливої актуальності набуває дослідження відносин молокопереробних підприємств і виробників молока-сировини, оскільки вони визначають ефективність функціонування підкомплексу. Оцінювання перспектив їх розвитку дає можливість розробити практичні рекомендації щодо формування ефективних економічних відносин відповідно до вимог ринку.

Основна частина. Розгляду поняття «економічні відносини» має передувати аналіз змісту категорії «відносини». Відносини – це зв'язок між деякою сутністю і тим, що з нею співвідноситься.

У «Великому економічному словнику» під редакцією Мочерного С. В. наведено двобічне трактування поняття «відносини» – як взаємний зв'язок різних величин, предметів, дій і як зв'язок між ким-небудь, що виникає при спілкуванні, контактах. Доводиться, що відносини можуть бути виробничі вертикальні й

---

⁶Authors: Kudelskyi Vitalij

виробничі горизонтальні.

Поняття виробничих відносин як багатоаспектне зазнало суттєвих змін у процесі еволюційного розвитку суспільства.

На думку академіка НААН П.Т. Саблука, виробничі відносини – це відносини, що виникають між людьми в процесі виробництва, насамперед – відносини власності на засоби виробництва. Залежно від характеру власності (приватна, колективна, державна) господарями підприємств можуть бути окремі люди, різні колективи і держава.

До виробничих відносин належать і відносини розподілу створених у суспільстві матеріальних благ, які розподіляються між учасниками виробництва, виходячи із відносин власності на засоби виробництва і його продукти, а також з умов оплати праці працівників, які відображено в трудовому договорі або контракті. Отже, виробничі відносини виступають як відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ.

Виробничі відносини формуються відповідно до об'єктивних потреб людей і потреб самого виробництва. Ці потреби змушують людей знаходити раціональні форми виробничої діяльності, щоб ефективніше використовувати наявні в їхньому розпорядженні продуктивні сили, перш за все здібності виробників (знання, навички, уміння), а також можливості засобів виробництва, у тому числі техніка й технології. У будь-якому суспільстві люди постійно вирішують цю фундаментальну проблему. Від того, яким чином і наскільки вона вирішується, залежать підйом виробництва і зростання суспільного багатства, що створює можливості розв'язання економічних, соціальних й інших проблем.

Головною ланкою виробничих відносин є відносини власності на засоби виробництва і його продукти. Вони визначають соціальний характер і спрямованість суспільного виробництва. Очевидно, що зміни відносин власності неминуче зумовлюють зміну й перетворення інших ланок виробничих відносин, що призводить до зміни соціального характеру способу виробництва.

У процесі опрацюванні літературних джерел встановлено, що виробничі відносини були одним із найважливіших понять марксистської теорії. У

філософському аспекті вони розглядалися як матеріальні, не залежні від свідомості людей відносини, у які люди вступають у процесі матеріального виробництва і які є основою існування об'єктивних економічних і соціальних законів.

Відкриття законів функціонування й розвитку виробничих відносин дало змогу теоретикам марксизму сформулювати цілісну систему поглядів на суспільство, що відповідає критеріям науковості. Виробничі відносини охоплюють сферу виробництва суспільного продукту, обміну й розподілу матеріальних благ і є обов'язковою стороною будь-якого способу виробництва, оскільки люди не можуть існувати, не об'єднуючись певним чином для ведення спільної діяльності та для взаємного обміну результатами своєї діяльності. Характер виробничих відносин визначається способом об'єднання виробника із засобами виробництва, тобто формою власності, від якої залежать обмін і форми розподілу матеріальних благ (рента, прибуток, заробітна плата і т. д.) у суспільстві.

У виробництві між людьми складаються також численні відносини, зумовлені спеціалізацією, технічним поділом праці, виконанням різних виробничих функцій. Однак соціально-економічна сутність зазначених відносин визначається і відносинами власності. Історична роль виробничих відносин у кожному еволюційному періоді залежить від характеру їх співвідношення із продуктивними силами. Відповідність між ними відкриває простір для розвитку останніх, але вона порушується, якщо виробничі відносини не відповідають рівню розвитку продуктивних сил. Соціалізм розглядається як історична можливість свідомого цілеспрямованого вдосконалення виробничих відносин і вирішення тим самим протиріч, що виникають між ними і продуктивними силами, на користь суспільства. Проте досвід розвитку нашої країни довів, що ця можливість автоматично не перетворюється на дійсність. Навпаки, там, де складається командно-бюрократична система управління суспільною власністю і всім суспільним життям, неминуче відбувається відчуження працівників від власності та активної, творчої участі у вирішенні суспільних проблем.

Матеріалістичний підхід до дослідження закономірностей розвитку виробничих відносин передбачає, що «в основі всіх явищ природи лежать причини як матеріальні, так і розвиток людського суспільства обумовлений розвитком матеріальних, продуктивних сил. Від розвитку продуктивних сил залежать відносини, до яких належать люди по відношенню один до одного при виробництві предметів, необхідних для задоволення людських потреб». При цьому виробничі відносини також є матеріальними. Продуктивні сили, що характеризують матеріальні умови існування людей, є первинними: «...нові виробничі відносини ніколи не з'являються раніше, ніж будуть готові матеріальні умови їх існування в надрах найстарішого суспільства».

У дослідженні економічної дійсності принцип матеріалізму виявляється і в тому, що основоположними в системі виробничих відносин розглядаються відносини виробництва. К. Маркс писав: «Певне виробництво зумовлює... певне споживання, розподіл, обмін і певні відносини цих різних моментів один до одного». При цьому виробничі відносини у всіх фазах відтворення є матеріальними. Але первинними тут виступають відносини, що формуються у виробництві, оскільки виробництво – це безпосередній рух продуктивних сил, саме тут створюється продукт (предмет споживання), саме тут вже визначається характер розподілу і споживання.

Матеріалістичний підхід до суспільного життя передбачає дослідження його розвитку як об'єктивного процесу, що відбувається за об'єктивними законами. К. Маркс писав: «Сукупність виробничих відносин складає економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому формується юридична і політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі. Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість».

Виробничі відносини – об'єктивні, матеріальні й незалежні від волі та свідомості людей, але здійснюються вони через їхню діяльність. Політична економія, досліджуючи «виробничі відносини», виходила з того, що вони є не

просто механічною сукупністю якихось елементів, економічних явищ і процесів, а складною системою. Під системою слід розуміти сукупність органічно пов'язаних між собою елементів, які формують цілісну систему. Система – це об'єктивна єдність, закономірно пов'язаних один із одним предметів, явищ і процесів. Системний об'єкт не можна розглядати таким, що складається з ізольованих елементів і відносин між ними: його не можна пізнати, якщо виділити лише той або інший наявний у ньому зв'язок, – необхідно розкрити взаємозалежність зв'язків. При цьому, розглядаючи систему виробничих відносин, науковці ґрунтуються на тому, що найважливішим моментом її дослідження є з'ясування того, що саме зумовлює цілісність, які головні чинники, що забезпечують єдність системи. Для аналізу системи виробничих відносин, як і інших соціальних систем, ці питання мають велике значення. Від того, як їх трактують, залежить і класифікація різних типів суспільства.

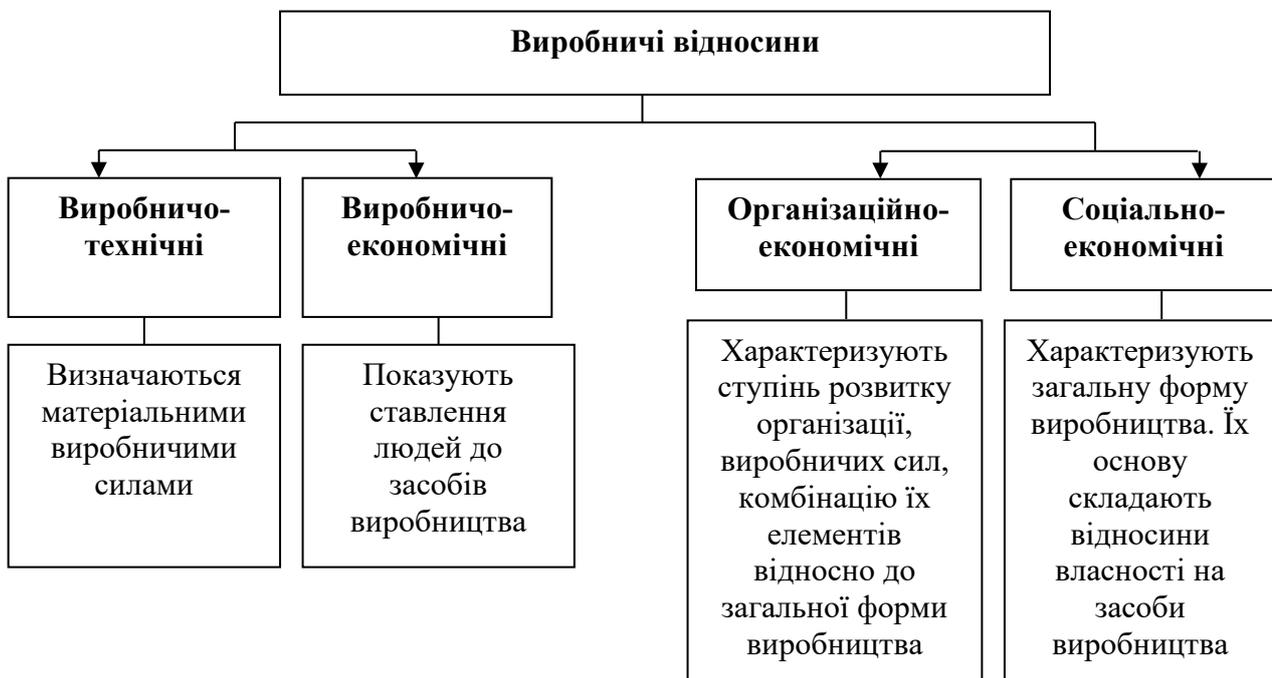
Отже, система виробничих відносин це така єдність сукупності взаємодіючих, органічно взаємопов'язаних виробничих відносин, що перебувають у певній причинно-наслідковій залежності, яка утворює цілісність як основну характеристику системи, оскільки має спільну єдину базу (ядро) – відносини власності на засоби виробництва, єдину спрямованість розвитку, виражену в основному економічному законі, містить у собі комплекс протиріч, похідних від основного протиріччя як головної рушійної сили розвитку. Структурність – невід'ємний атрибут усіх реально існуючих об'єктів і систем. У науковій теорії перехід від опису до пояснення, від явища до суті збігається із пізнанням структури досліджуваних систем і процесів. Структура – це будова, внутрішня форма організації системи, що виступає як єдність стійких закономірних взаємозв'язків її елементів.

У зв'язку із очевидними недоліками «тричленною» структури найбільшого поширення набув поділ соціалістичних виробничих відносин за фазами відтворення (виробництво, розподіл, обмін і споживання), що і знайшло відображення у побудові системи категорій в підручниках політичної економії. Проте і такий підхід до структури виробничих відносин мав певні недоліки.

Дослідження системи виробничих відносин має обов'язково враховувати ще один момент: система не може залишатися незмінною. Система виробничих відносин характеризується багатьма внутрішніми і зовнішніми взаємодіями, що є причиною будь-яких її змін. Проте сама по собі взаємодія ще не дає змоги правильно оцінити рух системи, особливо такої складної, якою є сукупність виробничих відносин. Тому важливо виділити ті сторони взаємодії, які визначають розвиток системи.

У сучасних економічних енциклопедичних виданнях виробничі відносини розглядаються як сукупність відносин між людьми, що складаються у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ; економічний базис суспільства. Виробничі відносини є визначальними у системі суспільних відносин. Розрізняють два види виробничих відносин – організаційно-економічні та соціально-економічні (рисуюнок 1).

Рисуюнок 1 - Сутність виробничих відносин

Джерело: систематизовано автором

Відносини першого виду характеризують міру розвитку й організації продуктивних сил, комбінацію їх елементів відносно до суспільної форми виробництва (поділ праці, спеціалізація, кооперація, централізація і т.д.).

Відносини другого виду характеризують суспільну форму виробництва, основу яких становлять відносини власності на засоби виробництва.

На думку академіка НААН П. Т. Саблука, формування раціональних економічних відносин належить до фундаментальних аспектів вирішення проблеми становлення високопродуктивного конкурентоспроможного аграрного сектору й особливо його виробничого сегмента. Більшість науковців зазначає, що аграрні відносини у системі економічних явищ являють собою чи не найфундаментальніший феномен. Формування економічно справедливих і обґрунтованих міжгалузевих відносин в агропромисловому виробництві – визначальна передумова його ефективного розвитку. Послаблення, а в окремих випадках і розрив інтеграційно-економічних зв'язків між виробниками сільськогосподарської сировини та її переробниками істотно вплинули на різкий спад агропромислового виробництва.

Економічні відносини аграрних підприємств є сукупністю організаційно-економічних заходів, які забезпечують за допомогою договірних відносин умови подальшого розвитку діяльності підприємств. Сутність економічних відносин слід розуміти, як конкретне відображення різних аспектів виробничих зв'язків між учасниками процесу виробництва кінцевої продукції для споживача, які виникають у процесі здійснення ними різних видів обміну результатами праці на стадіях як виробництва, так і його забезпечення й розподілу одержаних результатів.

М. К. Пархомець дослідив, що, наявні в економічній літературі виробничі зв'язки поділяються на дві великі групи. Перша – зумовлена безпосереднім функціонуванням виробничих підприємств і вона забезпечує виконання технічних операцій на часовому проміжку підготовки й одержання сировини, виготовлення кінцевого продукту. Друга – забезпечує нормальне функціонування основного виробництва (допоміжні матеріали, тара, ремонт, електроенергія, пально-мастильні матеріали тощо). На основі першої групи зв'язків здійснюється агропромислова інтеграція, тобто злиття, об'єднання сільськогосподарських і промислових (переробних) підприємств в одне ціле. Проте така класифікація не

дає змоги належним чином розрізняти типи економічних відносин за функціональним і предметним призначенням. Тому справедливішим вважається інший підхід до такої класифікації.

Багатоманітність економічних відносин в аграрній сфері економіки О. В. Крисальний розподілив на основні групи: організаційно-управлінські, виробничо-технологічні та фінансово-економічні. Вони охоплюють усі етапи формування і функціонування спільного виробництва – від прийняття рішень до завершення розподілу одержаних результатів. Сукупність багатоманітності елементів цих відносин між підприємствами проявляється в тісному переплетінні та знаходиться в динамічному і взаємному розвитку. Економічна сутність складного механізму економічних відносин знаходить прояв в обміні результатами праці працівників цих підприємств, спрямованому на забезпечення максимально взаємовигідної їх участі у спільній діяльності, та у досягненні таким чином максимальної справедливості цього обміну.

В економічній літературі розглядаються й інші підходи до розподілу економічних відносин на групи. Зокрема, запропоновано ділити їх на виробничо-економічні, що охоплюють міжгалузеві зв'язки (виробничо-технологічні й економічні); виробничо-договірні відносини; правові відносини; фінансово-кредитні відносини. Проте правові відносини цілком можна включити в групу організаційних (за О. Крисальним), як і договірні. Кредитні відносини, як і виробничо-економічні, є видом саме фінансових відносин, тому пропонується назва не зовсім економічно коректна.

Зміст організаційно-управлінських відносин визначається, починаючи з вивчення організаційно-економічної доцільності й розробки техніко-економічного обґрунтування налагодження спільного виробництва кінцевої продукції. При цьому важливе значення має оперативне й перспективне планування та узгодження обсягів виробництва. Чим тісніші технологічні зв'язки, тим більшою є необхідність у взаємозв'язку планів підприємств-партнерів. Реалізація цих планів значною мірою залежить від оптимальності укладання відповідних договорів про співпрацю і розподіл її результатів. Зміст

таких угод (договорів) залежить від видів діяльності підприємств і технологічних зв'язків між ними.

Виробничо-технологічні зв'язки знаходять прояв у взаємному постачанні продукції (наданні послуг) і є матеріально-речовим обміном результатами виробничої діяльності сільськогосподарських, переробних і торговельних підприємств. Виробничо-технологічні взаємовідносини у молокопродуктовому підкомплексі опосередковуються через реалізацію функцій постачання, зберігання, трансферу і реалізації продукції. У молокопродуктовому підкомплексі цей вид відносин між підприємствами, що виробляють молоко як сировину, і підприємствами, що його переробляють на кінцеву продукцію, опосередковується передусім в узгодженості технологій виробництва цієї сировини і технологій її переробки.

Професор М. Ю. Коденська зазначає, що економічні відносини суб'єктів економічної діяльності є сукупністю організаційно-економічних заходів, що забезпечують підприємствам необхідні умови ефективної дії економічного механізму через договірні відносини. Систему економічних відносин необхідно розглядати як складову частину виробничо-економічних зв'язків у АПК. Критерієм ефективних договірних стосунків є виконання в повному обсязі взаємних договірних зобов'язань.

На думку науковців, відносини між сільськогосподарськими товаровиробниками і переробними підприємствами є сукупністю господарсько-правових договірних відносин, які ґрунтуються на добровільних взаємних інтересах щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання, з урахуванням їхньої сфери діяльності, форми господарювання і власності. Однак, нині міжгалузеві відносини господарюючих суб'єктів не завжди побудовані на договірних стосунках, що враховують їхні взаємні інтереси. У молокопродуктовому підкомплексі переробні підприємства часто посідають монопольне становище на регіональному ринку молока. Даний підхід також не характерний для взаємовідносин підприємств, що входять до інтегрованих структур, у яких існує чітка регламентованість виробничої і фінансової

діяльності кожного структурного підрозділу.

За К. Марксом і Ф. Енгельсом, економічні відносини необхідно розглядати в поєднанні з виробничими відносинами, тобто відносинами між людьми, які формуються у процесі суспільного виробництва. Система економічних відносин повинна відповідати організації виробництва і способу управління процесом виробництва з метою забезпечення його ефективного функціонування і розвитку.

На нашу думку, економічні відносини – ширше поняття, ніж виробничі відносини. Виробничими відносинами є відносинами між людьми у сфері матеріального виробництва, а економічні відносини мають місце і в галузях невиробничої сфери та обміну, тобто виробничі відносини – це складова частина економічних відносин. Економічні відносини можуть розглядатися як єдина система і як окремі її компоненти, залежно від належності суб'єктів господарської діяльності до форм власності, характеру й мети партнерства. Система економічних відносин – це така сукупність організаційно-економічних заходів, стимул-реакцій і важелів, що мають правову основу, перебувають між собою у певній залежності й забезпечують ефективне ведення виробничо-господарської, комерційної та іншої діяльності конкретних суб'єктів партнерства.

Дослідженням встановлено, що окремі автори зводять поняття економічних відносин до ринкових відносин. Так, на думку О. В. Мазуренко, Т. Л. Мостенської, О. М. Могильного, О. В. Романіва, економічні відносини виникають у процесі виробництва і на стадії обміну кінцевими результатами діяльності суб'єктів господарювання. Економічними відносинами є товарно-грошові відносини між господарюючими суб'єктами ринку, що тісно пов'язані з продуктивними силами. Тому важливим аспектом їх формування є забезпечення взаємовигідного партнерства.

Організаційно-економічні відносини проявляються у господарській діяльності суб'єктів молокопродуктового підкомплексу і реалізуються через їхні економічні інтереси. Інтерес – основоположний чинник життя людського

суспільства.

Політична економія визнає, що "...виробничі взаємовідносини, будучи первинними по відношенню до інтересів, завжди, у будь-якому суспільстві виявляються через інтереси", що "...економічні інтереси – це спонукальні мотиви господарської діяльності людей, обумовлені їх місцем у системі взаємовідносин власності і суспільного поділу праці, із властивими їм потребами".

Теоретичне обґрунтування економічних інтересів висувалося, починаючи з давніх часів, багатьма авторами, що повною мірою розглядали організацію господарства, товарне виробництво, працю та її стимулювання, рівень життя людей. У цій низці різних ідей головне місце посідає ідея К. Маркса, що "...всепічний характер розвитку особи ...є однією із найважливіших цілей виробництва, а особа виступає як головна форма багатства". Він говорив із цього приводу, що організація суспільства і господарства в античних містах-полісах була більш піднесеною "...порівняно з сучасним світом, де виробництво виступає як мета людини, а багатство – як мета виробництва".

Найбільш вагома наукова розробка економічних інтересів здійснена англійськими дослідниками – Адамом Смітом і Давидом Рікардо. Сміт вважав, що, надаючи послуги одне одному, люди, обмінюючись працею та її продуктами, керуються самокорисливим інтересом, прагненням до особистої вигоди. Але, прагнучи задовольнити самокорисливий інтерес, кожна людина ("економічний інтерес", за висловом А. Сміта) щонайкраще сприяє інтересам суспільства, зростанню продуктивних сил.

Оскільки наймані робітники становлять переважну частину дієздатного населення, то висока заробітна плата, за Смітом, – найкраще відповідає умовам і завданням економічного зростання, є найважливішою стимул-реакцією підвищення продуктивності праці. Жодне суспільство не може процвітати і бути щасливим, якщо значна частина його членів бідна і нещасна.

Дослідники наукової творчості Рікардо вважають, що "... головну увагу Рікардо приділив захисту інтересів прогресивного розвитку продуктивних сил суспільства, а їх капіталістичну форму він відстоював лише тому, що вона в той

період в найбільшій мірі відповідала потребам такого розвитку".

Система інтересів ученими визначається як об'єднання розрізнених економічних інтересів в суспільстві в єдине ціле. Такому об'єднанню сприяють кілька чинників. У науковій літературі виділяють три чинники: світогосподарський (спільні інтереси резидентів на світовому ринку при спеціалізації, що склалася), державний (спільна система права, виявлення і узгодження інтересів) і етносоціальний (єдині стереотипи економічної поведінки і пріоритети розвитку в суспільній свідомості).

Такий підхід до визначення системи економічних інтересів не викликає особливих заперечень, але вимагає деякого уточнення. Адже інтереси не настільки роздроблені, як видається на перший погляд. Роздробленість не має прагнення до системності. У будь-якої системи має бути підстава, що визначає прагнення елементів до спільності, до системності.

У вітчизняній науці вважався як загальноприйнятий поділ інтересів на суспільні, колективні, особисті, а пріоритет серед них надавали інтересу суспільному. Основними елементами в системі інтересів прийнято вважати: державний, груповий і особистий, хоча з різними підходами до співвідношення їх у цій системі. У період ринкових перетворень деякі дослідники вирішальне значення надають квінтесенції особистих інтересів, які у взаємодії об'єктивно ведуть до прогресу і соціально-економічної гармонізації.

Сучасна економічна наука розглядає систему економічних інтересів на дещо інших підставах: як єдиного цілісного утворення, що включає різні, рівноправні, однаково важливі групи інтересів. Методологічним підходом, що дозволяє визначити систему економічних інтересів, можуть бути розроблені класичною школою положення про те, що вивчення системності включає усвідомлення самостійності системного буття, встановлення його форм, виявлення специфіки системних якостей, аналіз процесу функціонування, визначення носіїв інтересів. Реалізація цього методологічного положення передбачає використання системно-функціонального підходу.

Економічний інтерес безпосередньо пов'язаний з економічним базисом

суспільства, тобто виробничими відносинами, які на різних історичних етапах мають свої характерні ознаки, тому й інтерес господарювання змінюється адекватно рівню розвитку виробничих взаємовідносин.

Істотний внесок у розкриття структури інтересів належить англійському економісту А. Пігу, який абстрактну теорію корисності (виробленого товару) намагався поєднати з кількісно вимірюваною величиною національного доходу, вважаючи його головним показником національного добробуту.

Працівник вступає у відносини з суспільством через колектив підприємства. Економічні інтереси колективів підприємств були обумовлені їх певною економічною відособленістю й розвивалися не лише в межах підприємства як цілого, але й поділялися, з одного боку, на колективні інтереси окремих внутрішньогосподарських підрозділів, а з іншого, – інтегрувалися у колективні інтереси виробничих об'єднань при створенні кооперативних і агропромислових формувань.

До носіїв економічних інтересів у науковій літературі найчастіше відносять власників підприємств і найнятих робітників, землевласників і фермерів, великих і дрібних підприємців, керівників і акціонерів, фірми, банки, торговельні та страхові компанії, державних службовців і т. д., тобто все активне населення.

Загально визнаним стало твердження про те, що кожна з груп носіїв інтересів має свої типові інтереси залежно від соціально-економічного становища, регіонального розташування, характеру і виду діяльності. Кожна з груп складається з великої кількості учасників, які, крім типових, мають індивідуальні інтереси. Останні на якийсь час збігаються, що дозволяє їм об'єднатися у відстоюванні своїх інтересів.

Становленню «цивілізованих» організаційно-економічних взаємовідносин сприяє розвиток інституційного середовища і збалансованість розвитку його суб'єктів. Зовнішнє інституційне середовище агропромислового виробництва формують не лише сфери АПК, але і система державного регулювання ринків, ціноутворення, страхування, а також правова, кредитна, податкова і митно-тарифна системи, у межах яких реалізуються економічні інтереси

сільськогосподарських товаровиробників.

Розвиток інституційного середовища і подальша збалансованість його суб'єктів сприятиме становленню «цивілізованих» організаційно-економічних взаємовідносин. Тому необхідно кардинально змінити спільні економічні передумови функціонування сільськогосподарських товаровиробників, які пов'язані з фінансово-кредитною, ціновою і податковою політикою. Необхідна система заходів, яка б дозволила реалізувати раціональні пропорції міжгалузевого обміну, щоб суб'єкти господарювання одержували доходи для простого і розширеного відтворення галузі, забезпечували б продовольчу безпеку. Держава при цьому повинна активно сприяти у встановленні паритетного міжгалузевого обміну виробленою продукцією.

Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання визначається великою мірою рівнем розвитку в них внутрішньогосподарських організаційно-економічних відносин, які стосуються різних сторін організації діяльності підприємства та його підрозділів: формування первинних трудових колективів основного, допоміжного і обслуговуючого виробництва, а також спеціалізованих служб підприємства; планування діяльності внутрішньогосподарських підрозділів, основних програм розвитку на поточний рік і перспективу; організація внутрішньогосподарських госпрозрахункових відносин на основі самокупності та самофінансування основних галузей виробництва і підприємства в цілому, а також підвищення якості робіт і послуг допоміжних й обслуговуючих галузей; організація земельних і майнових відносин усередині підприємства і кожного його первинного підрозділу; формування системи управління діяльністю підприємства та його внутрішньогосподарськими підрозділами; організація системи обліку витрат і контролю діяльності підрозділів і підприємства в цілому; формування системи матеріального стимулювання праці працівників внутрішньогосподарських підрозділів залежно від кінцевих результатів господарювання.

Система економічних інтересів –система постійно змінюваних за формою і

змістом інтересів господарюючих суб'єктів суспільства, їх взаємодії і взаємовпливу, що й зумовлює процес еволюції системи економічних інтересів. У процесі господарської діяльності організаційно-економічні взаємовідносини функціонують завжди як певна система, що включає в себе об'єкти і суб'єкти цих відносин, а також різні форми зв'язку між ними. Кожна ланка системи існує лише у взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими ланками системи.

З формуванням ринкових відносин посилюється роль економічних інтересів у суб'єктів господарської діяльності. Поділяємо думку науковців, які вважають, що економічні відносини значною мірою визначаються економічними інтересами їх учасників. Вони є системою економічного стимулювання виробництва, в основі якої лежать економічні інтереси. Згідно з визначенням, наведеним в економічній енциклопедії, економічні інтереси –спонукальні мотиви економічної діяльності, пов'язані з прагненням людей до задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб.

Суб'єкти молокопродуктового підкомплексу, прагнучи реалізувати власні економічні інтереси, вступають в міжгалузеві відносини, серед яких можна виділити такі види: товарно-грошові, розподільчі, майнові, фінансові та інші. Зазначимо, що домінуючими у міжгалузевих відносинах є товарно-грошові, які визначають пропорції обміну продукцією і послугами між галузями, у результаті яких відбувається формування прибутку (доходу).

Передумовами виникнення міжгалузевих відносин у молокопродуктовому підкомплексі є технологічна, економічна, організаційна, інформаційна та інші види залежностей, що зумовлені поділом праці. Вони створюють умови для ефективної економічної взаємодії. Міжгалузеві відносини, на нашу думку, ґрунтуються на рівноправній взаємовигідній співпраці, є різновидом інтелектуального капіталу, специфічною його формою щодо спільних дій людей і господарюючих суб'єктів.

На думку автора, міжгалузеві відносини у молокопродуктовому підкомплексі слід розглядати як відносини суб'єктів ринку, різних форм господарювання і розмірів, засновані на участі в єдиному виробничо-

технологічному процесі, побудовані на взаємовигідній основі й орієнтовані на одержання прибутку (доходу), що дозволяє усім учасникам вести розширене відтворення. Виробничо-економічні зв'язки між галузями молокопродуктового підкомплексу відображено на рисунку 2.

Рисунок 2 - Виробничо-економічні зв'язки у молокопродуктовому підкомплексі АПК

Джерело: власна розробка автора

Однією із форм міжгалузевих відносин у молокопродуктовому підкомплексі є відносини на основі «вільного ринку», побудовані на принципах вільної купівлі-продажу: господарюючі суб'єкти вільні у виборі партнера по трансакціях; умови договору купівлі-продажу узгоджуються сторонами на рівноправній основі; переробні підприємства і постачальники сировини самостійно формують необхідні чинники виробництва, а збувають свою продукцію тим, хто дає за неї максимальну ціну.

Для забезпечення своєчасних поставок якісної сировини переробні

підприємства почали укладати договори із сільськогосподарськими товаровиробниками. Виробники молока при укладенні договорів одержують можливість гарантованого збуту своєї продукції та її своєчасної оплати. Ця форма відносин переробних підприємств із виробниками сировини отримала назву контрактаційної, тобто «договірної» інтеграції.

За таких умов формування економічних відносин усі суб'єкти економічної діяльності беруть увесь ризик виробництва на себе, зберігаючи при цьому юридичну та господарську самостійність.

Контрактаційна форма взаємовідносин суб'єктів молокопродуктового підкомплексу передбачає їх повну юридичну і господарську самостійність. Міжгалузеві відносини базуються на принципах попереднього укладення договорів постачання продукції без об'єднання виробничих ресурсів учасників договору. Договори регламентують процес виробництва і переходу продукції сільськогосподарських товаровиробників у сферу переробки і реалізації [51].

Аналіз договорів, що укладаються між суб'єктами молокопродуктового підкомплексу АПК, показує, що сільськогосподарські товаровиробники у відносинах із суміжними підприємствами мають недостатньо прав і повноважень, а договірні відносини, як правило, носять формальний характер і встановлюються в одnobічному порядку переробниками.

Розвиток міжгалузевих відносин вимагає впровадження у практику тристоронніх договорів між сільськогосподарськими товаровиробниками, переробними підприємствами і сферами обслуговування, що надають послуги по доставці, зберіганню і реалізації продукції. Поряд із договорами контрактації використовуються й інші форми договорів реалізації сільськогосподарської сировини: договори доручення і агентські.

Взаємодія між галузями молокопродуктового підкомплексу поглиблюється на основі кооперації й інтеграції, які дозволяють забезпечити гарантований збут молока-сировини для сільськогосподарських товаровиробників і максимальне завантаження виробничих потужностей переробних підприємств, а також розвиток виробничої бази підприємницьких структур, що об'єднуються.

Термін «кооперація» походить (від лат. cooperatio), що означає співпрацю. Кооперація є формою взаємодії суб'єктів господарювання, які беруть участь в організації агропромислового виробництва і його обслуговуванні, при цьому зберігають юридичну та господарську самостійність.

У сучасних умовах господарювання ця форма має наступні види: кооперація сільськогосподарських товаровиробників, кооперація переробних підприємств, кооперація безпосередньо між ними. Ініціаторами створення кооперативів виступають господарюючі суб'єкти, що мають нестійкий економічний та фінансовий стан і бажають захистити себе від конкуренції з боку сильніших суб'єктів за допомогою об'єднання у господарюючі союзи.

Економічна мета кооперації, на нашу думку, полягає у створенні організаційно-правової системи захисту інтересів сільськогосподарських товаровиробників в умовах ринкових відносин через створення на демократичній основі та принципах самоуправління форм господарювання. Подібної точки зору дотримується професор Л. В. Молдаван, яка вважає, що кооперативи створюються для захисту сільськогосподарських товаровиробників від експансії переробних підприємств.

На думку більшості науковців, одним із напрямів підвищення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва є розвиток інтеграційних процесів в АПК. Інтеграція є об'єднанням яких-небудь частин або елементів цілого, які знаходяться у тісному зв'язку між собою (інтеграція – від лат. integratio – відновлення, заповнення). Інтеграція (франц. – integration) означає включення, залучення, вростання. Можна виділити три основоположні чинники виникнення інтеграції через економію: на масштабі виробництва; на масштабі сфери діяльності; на трансакційних витратах.

Економічна інтеграція, на переконання вітчизняних науковців, це вищий рівень співпраці, при якому досягається об'єднання економічних суб'єктів, їх пристосування один до одного, поглиблення взаємодії, розвиток зв'язків між ними.

Міжгалузеві відносини в інтегрованих структурах характеризуються

більшою складністю і вищим рівнем організації, що зазвичай відображається у положеннях (статутах) та інших документах, на основі яких здійснюється їх господарська діяльність. О. Ю. Єрмаков доводить, що утворення системи відносин між складовими, що входять до складу інтегрованого підприємства, є основоположною умовою інтеграції.

Агропромислова інтеграція, як економічний процес, відповідно до двох видів інтеграційних зв'язків, може бути горизонтальною і вертикальною. Горизонтальна інтеграція є системою зв'язків між підприємствами однієї галузі. Стосовно аграрного сектору – це форма добровільної і рівноправної співпраці сільськогосподарських підприємств шляхом об'єднання їхніх дій щодо обміну виробленою продукцією або шляхом спільної організації виробництва для досягнення вищої продуктивності праці на основі оптимальної концентрації і спеціалізації виробництва.

Вертикальна інтеграція має ряд переваг: зменшення витрат виробництва, гарантоване забезпечення сировиною, підвищення конкурентоспроможності, підвищення продуктивності праці, оптимізація управління, можливість упровадження нових технологій, ефективне використання ресурсного потенціалу.

Наведена класифікація має умовний характер, оскільки суб'єкти господарської діяльності з метою одержання максимального прибутку (доходу) використовують різні види міжгалузевих взаємодій, підтвердженням чого є взаємодії між виробниками молока-сировини і переробними підприємствами.

За роки реформування виявлено певні протиріччя у міжгалузевих взаємодіях у молокопродуктовому підкомплексі. Так, втратилися зв'язки між сільськогосподарськими товаровиробниками і молокопереробними підприємствами; змінилися умови функціонування, економічний стан суб'єктів, характер взаємодії між ними; основна частина сільськогосподарських підприємств стала нерентабельною, різко знизилася обсяги виробництва, деякі підприємства припинили виробничу діяльність.

За результатами аналізу нестійкого характеру відносин між суб'єктами

молокопродуктового підкомплексу виявлено, що він зумовлений диспропорцією між ринковою позицією сільськогосподарських товаровиробників і молокопереробних підприємств. Несистемне прийняття державою заходів щодо підтримки рівноваги у системі міжгалузевих відносин призвело до спаду виробництва в молокопродуктовому підкомплексі.

У сучасних умовах держава має бути активним учасником міжгалузевих відносин у молокопродуктовому підкомплексі за допомогою регулювання правових основ договірних стосунків, розвитку інтеграції, кооперації, консультування, а також через приватно-державне партнерство.

Функціонування і розвиток міжгалузевих взаємодій повинні здійснюватися за такими принципами: рівноправність суб'єктів міжгалузевих відносин; відповідальність партнерів; відповідність законодавству; зацікавленість у розвитку і зміцненні довгострокових міжгалузевих відносин; підвищенням ефективності діяльності кожного суб'єкта господарювання.

Слід зазначити, що деякі аспекти взаємовідносин у сфері виробництва і переробки молока залишаються недостатньо вивченими, що зумовило вибір теми даного дисертаційного дослідження. Зокрема, вимагають подальшого вивчення питання удосконалення системи ціноутворення, розвитку нових форм міжгалузевих відносин у молокопродуктовому підкомплексі, напрями державного регулювання ринку молока і молочної продукції, формування ефективної ринкової інфраструктури тощо.

На основі вищевикладеного організаційно-економічні взаємовідносини у молокопродуктовому виробництві можна визначити як сукупність відносин між його суб'єктами, що складаються у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ, за допомогою яких реалізуються їхні економічні інтереси.

Пропорції обміну, що склалися між сільським господарством та іншими галузями економіки, не забезпечують еквівалентності вартісних співвідношень, необхідних для планомірного розвитку сільськогосподарського виробництва і соціального розвитку села. Значна частина чистого доходу, що створюється

сільськогосподарськими товаровиробниками, різними каналами вилучається із сільського господарства, враховується у сфері виробничого обслуговування, переробки і реалізації продукції.

З метою оптимізації міжгалузевих пропорцій обміну товарно-грошові відносини сільського господарства з іншими галузями та організаціями слід будувати на основі еквівалентності обміну, насамперед на основі економічно обґрунтованих цін як на продукцію сільського господарства, так і на промислові засоби виробництва та предмети праці, що використовуються сільськогосподарськими товаровиробниками.

Питання економічного регулювання умов відтворення є складовими елементами пропорцій обміну сільського господарства з іншими галузями АПК. Ефект від їх реалізації можливий лише в тому разі, якщо вони здійснюватимуться в комплексі, взаємно посилюючи дію на розвиток сільськогосподарського виробництва, підвищення його ефективності. На думку Л. І. Абалкіна, організаційно-економічні відносини як складова частина виробничих відносин, виступають як господарський механізм. У взаємозв'язку продуктивних сил і виробничих відносин господарський механізм не відображає соціальної природи суспільства, а є передавальною ланкою між ними.

Основні ланки господарського механізму – це організаційна структура виробництва і його підсистеми: управління; планування і програмування виробничо-господарської діяльності; система економічного стимулювання підприємств та їхніх працівників, що включає ціноутворення, оподаткування, кредитування, страхування, оплату праці та ін. Як певним чином оформлена система виробничих відносин, господарський механізм інтегрує не лише базисні взаємовідносини, але й певні елементи продуктивних сил, організаційно-економічних і правових відносин.

Господарський механізм охоплює також форми організації виробництва, за допомогою яких господарюючі суб'єкти впливають на розвиток продуктивних сил і забезпечують підвищення ефективності їх використання; форми господарських зв'язків у процесі відтворення; сукупність економічних важелів і

стимул-реакцій дії на чинники виробництва; різні правові норми й інші елементи.

Сучасні умови господарювання зумовлюють необхідність уточнення організаційно-економічного механізму функціонування агропромислового виробництва, який повинен забезпечити безперервність виробництва і реалізації продукції на основі взаємовигідності інтересів учасників партнерських відносин.

Під організаційно-економічним механізмом слід розуміти сукупність взаємодіючих організаційних і економічних важелів і стимул-реакцій, які знаходяться між собою у певній залежності, що забезпечує ефективне ведення виробничо-господарської, комерційної та іншої діяльності конкретних суб'єктів партнерства. Організаційно-економічний механізм часто ототожнюють з організаційно-економічними взаємовідносинами, однак він є лише інструментом їх реалізації.

Отже, в процесі господарської діяльності організаційно-економічні взаємовідносини функціонують як певна система, що включає об'єкти і суб'єкти цих відносин, а також різні форми зв'язку між ними. Кожна ланка системи існує лише у взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими ланками системи.

Поліпшення взаємодії галузей агропромислового комплексу з метою досягнення високого кінцевого результату можливо в умовах дії закону вартості на основі встановлення еквівалентного обміну. Проблема еквівалентного обміну в сферах АПК складна не лише в практичному, але і в методичному плані. Непорівнянність в оцінці галузей агропромислового комплексу пов'язана в першу чергу з тим, що формування суспільно необхідних затрат праці має переважно галузевий, а, отже, закінчений характер. Кожна дана галузь у ньому представляє в системі суспільного поділу праці якусь частину проміжного продукту.

Якщо у відносинах між сферою виробництва засобів виробництва для сільського господарства і сільським господарством принциповою є кількість, якість, номенклатура і ціна засобів виробництва та предметів праці, що поставляються, то у відносинах між сільським господарством і сферою

переробки і реалізації сільськогосподарської продукції принципове значення має не лише кількість та якість сільськогосподарської продукції, а й постачання її в строк і в необхідному асортименті. Якість продукції АПК та її конкурентоспроможність – це міжгалузєва проблема, що вирішується на стику галузей. Наприклад, якість молока визначається не лише біологічними особливостями, але і тим, як буде забезпечено його зберігання, переробку і своєчасну реалізацію.

Регіональну ефективність сільського господарства, на думку В. Г. Андрійчука, відображають рівні використання аграрного потенціалу регіону й освоєння регіональних систем землеробства та тваринництва й на цій основі показник задоволення потреби населення в сільгосппродукції, продуктах харчування за рахунок власного виробництва. Її характеризують такі основні показники: валова продукція сільського господарства з розрахунку на жителя регіону, одиницю сільгоспугідь; рівень виробництва основних продуктів харчування до науково обґрунтованих нормативів їх споживання; рівень збереження і поліпшення природного середовища, якості продукції.

Методологічні принципи аналізу критерію ефективності можна звести до наступних вимог: по-перше, аналіз його має бути наслідком аналізу самої суті суспільно-економічної формації, основного економічного закону; по-друге, вибрана одиниця повинна забезпечувати можливість кількісного виміру ефективності виробництва в інтегрованому вигляді.

У науці поняття «критерій» тлумачиться як основний принцип або мірило оцінки, перша і основна точка зору теорії пізнання, що визначає суть, об'єктивну істину явища. Він є єдністю якісної і кількісної визначеності, які пов'язані між собою і невіддільні одна від одної. Кількісна визначеність критерію є формалізація змісту даного аспекту ефективності.

Лише нерозривна єдність якісних і кількісних сторін ефективності може бути підґрунтям її критерію. Міра як єдність якісної та кількісної визначеності може визначати і відмінність тих самих моментів. Проте критерій ефективності не може (і не повинен) змінюватися паралельно й одночасно зі зміною

кількісного рівня ефективності виробництва. Змін зазнають економічні показники (їхні значення), рівень, що відображають і динаміку ефективності. Критерій ефективності, як якісна характеристика явища, що має внутрішню структуру, зберігає свою визначеність у незмінному вигляді до тих пір, поки залишається незмінною сутність явища, яке ним характеризується. Він пізнається на основі аналізу сутності, показники – явища, тобто сукупності окремих проявів ефективності виробництва. Звідси логічно випливає, що критерій не може існувати й застосовуватися без показників, а останні – неможливі без нього. Існування цього взаємозв'язку визначає соціально-економічну спрямованість показників. Якщо критерій ефективності виробництва характеризує якісну сторону поняття, то кількісне відображення воно знаходить у системі показників ефективності. Критерій і показники ефективності виробництва взаємопов'язані. Показники конкретизують критерії, дають їм кількісне вираження.

Ефективність виробництва має різні аспекти. Кожному з аспектів властивий особливий зміст, що не виключає водночас взаємозв'язку між ними, заснованого на певній їх підпорядкованості.

Розрізняючи загальноекономічну, соціально-економічну і соціальну ефективність виробництва як різні аспекти однієї і тієї ж категорії – ефективності виробництва, необхідно зазначити, що це зумовлює відмінність і в категоріях, що відображають їх зміст.

Ефективність, у певному значенні, є відображенням результативності виробничих відносин, відповідних рівням господарювання. Оскільки будь-яка система виробничих відносин визначається системою економічних законів, то спектр відносин, що відображається тим або іншим законом, має свій критерій ефективності. Нехтування системи критеріїв ефективності було б ігноруванням і тих виробничих відносин, якими ці критерії зумовлені. Для повноти дослідження важливим є аналіз ієрархії цілей виробництва, відповідним їм форм господарювання і критеріїв ефективності.

Критерії ефективності різних рівнів господарювання різняться і за сферами

їх дії, переліком чинників, що сприяють підвищенню ефективності виробництва, рівнем конкретності їх вимог, специфікою дії; вони різні в аспекті співвідношення витрат і результатів, основних складових економічної ефективності та в рамках соціального аспекту функціонування системи

Для оцінки організаційно-економічних відносин найдоцільніше використовувати дві групи показників: спільні та часткові. Спільні показники є універсальними, не враховують специфіку діяльності підприємства і характеризують організацію в цілому. Часткові показники враховують специфіку діяльності підприємства і повинні характеризувати як окремі види продукції, так і канали їх реалізації.

Спільні показники включають показники ділової активності, рівні рентабельності, еластичність ціни, індекси цін на засоби виробництва, сільськогосподарську продукцію та на споживчі товари, співвідношення частки ціни реалізації до частки витрат на певному етапі виробництва і реалізації кінцевого продукту. Ідеальним вважається варіант, коли співвідношення ціни реалізації рівні або приблизно рівні співвідношенню витрат в ланцюгу «виробництво-переробка-реалізація».

Ряд економістів зазначають, що критерієм народногосподарської ефективності сільського господарства є рівень і темпи зростання виробництва продукції харчування й сировини необхідного асортименту та якості, національного доходу з розрахунку на душу населення. Критерієм економічної ефективності галузей сільського господарства виступають рівень і темпи зростання валової продукції, грошових надходжень, валового і чистого доходу, прибутку з гектара землі, зниження собівартості одиниці продукції, підвищення продуктивності праці та рентабельності. Також вони виділяють критерії економічної ефективності виробництва конкретних продуктів і впровадження різноманітних заходів щодо її підвищення.

Як наголошують В. Я. Горфінкель і В. А. Швандар, критерієм економічної ефективності суспільного виробництва можна вважати підвищення рівня продуктивності суспільної праці. Автори включають в це поняття соціальні

аспекти: зниження рівня ручної праці, поліпшення умов праці тощо.

Правильно сформульований критерій повинен найбільш повно характеризувати суть ефективності як економічної категорії і бути спільним для усіх ланок суспільного виробництва – від підприємства до національного господарства в цілому. Дослідники зазначають, що суть проблеми підвищення ефективності виробництва полягає у тому, щоб на кожну одиницю витрат – трудових, матеріальних, фінансових ресурсів досягати максимально можливого збільшення обсягу виробництва або доходу.

Отже, єдиним народногосподарським економічним критерієм ефективності виробництва можна вважати підвищення продуктивності суспільної (живої й уречевленої) праці. Кількісна визначеність і зміст критерію знаходить найбільш вичерпне відображення в конкретних показниках ефективності виробництва.

У процесі дослідження встановлено, що в економічній літературі існують різноманітні погляди на систему економічних показників. Так, деякі автори зазначають, що всі показники для оцінки економічної ефективності поділяються на: натуральні, які обчислюються у фізичних одиницях виміру (в мірах площі, обсягу, ваги, потужності), вони самі по собі не вказують на рівень економічної ефективності виробництва, але є вихідними для її вимірювання; вартісні, розрахунок яких проводиться у грошових одиницях. На їхню думку, найважливішим результативним показником сільськогосподарського виробництва є обсяг валової і товарної продукції підприємства, на основі якого можна розрахувати валовий та чистий дохід й прибуток.

У сільськогосподарському виробництві використовуються сільськогосподарські угіддя, засоби виробництва, робоча сила, а функціонування цих ресурсів пов'язане з виробничими витратами тому для визначення економічної ефективності по підприємству вони пропонують певну систему показників: вартість валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 середньорічного працівника чи на 1 люд.-год, на 1 грн основних виробничих фондів або на 1 грн виробничих витрат; обсяг валового, чистого доходу та прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 середньорічного працівника

чи 1 люд.-год, на 1 грн основних виробничих фондів та на 1 грн витрат виробництва; рівень рентабельності та норма прибутку сільськогосподарського виробництва.

Окремі науковці наголошують на необхідності вибору найоптимальніших показників для конкретних випадків з усієї системи з метою всебічного вивчення суспільного виробництва.

На думку В. П. Галушка, при формуванні системи показників ефективності діяльності суб'єктів господарювання доцільно дотримуватися певних принципів, а саме: забезпечення взаємозв'язку критерію і системи конкретних показників ефективності виробництва; відображення ефективності використання усіх видів застосовуваних у виробництві ресурсів; важливість застосування показників ефективності в управлінні різними ланками виробництва на підприємстві; виконання найбільш важливими показниками стимулюючої функції у процесі використання наявних резервів зростання ефективності виробництва, того чи іншого виду діяльності підприємств [98].

Узагальнення вищезазначеного дозволяє зробити висновок про те, що для оцінки ефективності організаційно-економічних відносин можна використовувати систему показників, що характеризують рівень реалізації інтересів сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств і суспільства в цілому (табл. 1).

У систему інтересів як сільськогосподарських товаровиробників, так і переробних підприємств входить виробництво продукції з найменшими витратами ресурсів з метою одержання максимального прибутку. Щодо системи економічних відносин між ними, то необхідно враховувати прагнення сільськогосподарських товаровиробників реалізувати продукцію в оптимальні терміни за максимально можливою ціною і з найменшими витратами обігу, а переробних підприємств – придбати сировину необхідної якості і в обсягах згідно з виробничою програмою, також з найменшими витратами.

Суспільство зацікавлене у виробництві необхідного обсягу якісної продукції в достатньому асортименті. При цьому повинна забезпечуватися як

Таблиця 1 - Показники ефективності організаційно-економічних відносин сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств

Суб'єкт інтересів	Інтереси	Показники, що характеризують задоволення відповідних інтересів
Сільськогосподарські товаровиробники	1. Зниження витрат, пов'язаних з реалізацією продукції	Частка комерційних витрат на реалізацію у структурі повної собівартості продукції сільського господарства, %
		Частка трансакційних витрат у структурі повної собівартості продукції, %
	2. Дотримання оптимальних термінів реалізації виробленої продукції	Частка продукції, реалізованої по договорах контрактації, в загальному обсязі реалізованої продукції, %
		Тривалість зберігання сільськогосподарської сировини на підприємстві, днів
		Плановий і фактичний обсяг реалізованої продукції, тис. грн
	3. Своєчасність розрахунків за реалізовану продукцію	Період обороту дебіторської заборгованості за поставлену сільськогосподарську сировину, днів
		Розмір штрафних санкцій за порушення договірних зобов'язань по розрахунках за реалізовану сільськогосподарську сировину, грн
	4. Максимально можлива ціна реалізації сільськогосподарської сировини	Співвідношення індексів цін реалізації сільськогосподарської сировини і споживчих цін на продукти харчування з даної сировини
		Частка сільськогосподарських товаровиробників у ціні кінцевого продукту, %
		Рентабельність виробництва і продажів, %
Переробні підприємства	1. Зниження витрат по закупівлі сільськогосподарської сировини	Частка транспортно-заготівельних витрат у структурі вартості сільськогосподарської сировини, %
		Частка трансакційних витрат у структурі ціни купленої сільськогосподарської сировини, %
	2. Надходження сировини певної якості і в необхідних обсягах	Плановий і фактичний обсяг закупівлі сировини, т
		Завантаженість виробничих потужностей, %
		Структура сировини за якісними характеристиками, %
	3. Дотримання оптимальних термінів поставок сировини	Відповідність термінів постачань сировини виробничій програмі підприємства
	4. Мінімально можлива ціна закупівлі сільськогосподарської сировини	Співвідношення індексів цін реалізації сільськогосподарської сировини і споживчих цін на продукти харчування з даної сировини
		Частка вартості сировини без транспортно-заготівельних витрат у структурі собівартості готової
		Частка витрат переробного підприємства в ціні кінцевого продукту, %
	Суспільство	1. Виробництво якісної продукції
2. Доступність основних видів продовольства		Коефіцієнт доступності продуктів харчування, %
		Частка витрат населення на продовольство у загальному обсязі витрат, %
3. Дотримання вимог екології	Темп зростання виробничих витрат, направлених на поповнення виробничих фондів, пов'язаних з підтримкою нормальної екологічної ситуації в регіоні (у галузі), %	

Джерело: складено автором

фізична, так і економічна доступність основних видів продовольства. Показник, що характеризує доступність продовольства, розраховується як відношення фактичного рівня споживання до науково обґрунтованої медичної норми споживання у розрахунку на душу населення. Важливо також враховувати частку витрат населення на купівлю продовольства в загальній структурі витрат. Одним з основних критеріїв розвитку продуктивних сил, а, отже, й економічних відносин є дотримання вимог охорони довкілля та підвищення екологічності виробництва.

Показниками, що характеризують своєчасність реалізації і здійснення розрахунків за продану продукцію, є: частка сільськогосподарської сировини, реалізованої за договорами контрактації, у яких визначено терміни і обсяги поставок сировини; період обороту дебіторської заборгованості; рівень відповідності обсягів сировини, що купується, виробничій програмі.

Застосовуючи імітаційні моделі, можна визначати вірогідну результативність конкретних організаційно-технологічних заходів, а також прогнозувати ефективність виробництва, відповідну передбачуваним матеріальним і трудовим витратам, технології та організації виробничих процесів. Даний варіант перспективних розрахунків передбачає вивчення факторних показників не ізольовано, а в комплексі і взаємодії. При цьому можливі зміни основних елементів технології та організації виробництва, оскільки при виконанні розрахунків одночасно очікується зміна тих технологічних показників, які, за даними оцінки виробничих чинників, істотно впливають на досягнуті господарські результати.

Прогноз полягає в тому, що на підставі передбачуваних виробничих витрат і показників, які характеризують особливості технології та організації виробничих процесів, а також з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов підприємства порівнюються вірогідні результати його виробничо-господарської діяльності. Це і визначає можливості практичного використання одержаних даних.

Отже, для оцінки ефективності економічних відносин в агропромисловому

виробництві можна використовувати підхід, що ґрунтується на узгодженні й реалізації інтересів суб'єктів цих відносин, а саме сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств і суспільства. Виявлення показників, що характеризують задоволення відповідних інтересів суб'єктів, необхідне не лише для проведення оцінки, але і розробки прогнозів.

Ефективність відносин у молокопродуктовому підкомплексі зумовлюється численними міжгалузевими і міжгосподарськими зв'язками, які істотно впливають на ефективність виробництва молока і молочних продуктів й орієнтуються на задоволення потреб населення в молочній продукції.

Особливості функціонування молокопродуктового підкомплексу істотно впливають на господарську діяльність сільськогосподарських товаровиробників, молокопереробних підприємств, на ринкові процеси, кон'юнктуру, що склалася, на молоко і молочні продукти, на рівень задоволення попиту населення в молочних продуктах і, найголовніше, на економічну ефективність функціонування молокопродуктового підкомплексу в цілому. Розглянемо ці особливості:

- економічний процес відтворення в молокопродуктовому підкомплексі тісно пов'язаний з природним процесом розвитку сільськогосподарських тварин з певними фізіологічними та генетичними особливостями;
- низька еластичність пристосування пропозиції до ринкових умов при підвищенні цін унаслідок тривалого терміну комплектування поголів'я високопродуктивними тваринами й окупності інвестицій;
- швидкість обороту грошових коштів у молочному скотарстві істотно нижча, ніж у галузях промисловості, у зв'язку із значною тривалістю виробничого циклу;
- ціни у промисловому секторі зростають значно швидше, ніж в аграрному, що призводить до диспаритету цін на молоко і молочну продукцію та ресурсів, необхідних для їх виробництва;
- попит на ресурси в молочному скотарстві безпосередньо залежить від попиту на молочну продукцію;

- тісний зв'язок із галузями рослинництва, насамперед, із кормовиробництвом. Молочне скотарство висуває специфічні вимоги до кормової бази – за обсягами, складом і якістю кормів;

- з метою раціонального використання земельних, трудових і матеріальних ресурсів у молочному скотарстві необхідно забезпечити оптимальне поєднання галузей рослинництва і тваринництва;

- чіткий поділ витрат на змінні та постійні, на співвідношення яких може впливати модернізація, що зумовлює рівень технологічного забезпечення й ефективність застосування технологій;

- у молокопродуктовому підкомплексі порівняно рівномірно одержують продукцію і доходи впродовж року. Молоко і продукти його переробки належать до товарів першої необхідності та мають стійкий попит;

- забезпечення цілорічної зайнятості працівників згладжує сезонність використання праці та інших ресурсів;

- нетривалий термін зберігання і низька транспортабельність молока, зумовлюють необхідність його швидкої переробки;

- доцільність використання значної кількості молока і молочних продуктів у свіжому вигляді є істотними чинниками, що формують основу для кооперації та інтеграції процесів виробництва, переробки і реалізації готової продукції;

- поголів'я корів є ресурсом порівняно високого рівня ліквідності, що створює передумови для стійкого функціонування підприємства;

- молочне скотарство має подвійне призначення, зважаючи на характер одержуваної продукції (молоко і приплід) та її використання (споживання і відтворення);

- ринки молочної продукції більшою мірою наближені до ринків досконалої конкуренції, ніж ринки промислового сектору економіки;

- територіальне розміщення сільськогосподарських товаровиробників відносно молокопереробних підприємств зумовлює великі транспортні витрати.

Урахування цих особливостей дасть змогу здійснювати регулювання і вдосконалення форм економічних відносин суб'єктів молокопродуктового

підкомплексу з метою дотримання економічних інтересів контрагентів, підвищення ефективності їх діяльності.

Зазначимо, що визначення критерію ефективності господарської діяльності як співвідношення одержаного результату при мінімальних витратах ресурсів не прийнятне для оцінки ефективності економічних відносин підприємств молокопродуктового підкомплексу, оскільки цей критерій не дозволяє практично визначити рівень використання наявних виробничих ресурсів через несумісність усіх чинників виробництва.

На рівень ефективності економічних відносин у молокопродуктовому підкомплексі впливають безліч чинників, що зумовлює необхідність їх вивчення, ідентифікації та класифікації. Проведене автором дослідження дає змогу виділити таку сукупність чинників:

- економічні чинники ефективності – система економічних відносин; ціноутворення; канали реалізації; рівень виконання договірних зобов'язань; динаміка обсягів виробництва продукції в галузях; достатність і рівень використання виробничих ресурсів, їх кількісна та якісна характеристика; якість сировини і готової продукції; державне регулювання (податки, субсидії, дотації та ін.); дієвість фінансово-кредитної системи; інвестиційна привабливість; конкурентоспроможність галузей; мобільність і гнучкість пристосування до мінливості ринку тощо;

- чинники технологічної ефективності – використання інноваційних технологій, які сприяють зниженню витрат; організація виробництва; продуктивність корів; рівень механізації і автоматизації виробничих процесів на стадіях виробництва і переробки; сезонність виробництва молока; достатність кормової бази; селекційно-племінна робота; рівномірність отелень; підвищення якості молока; розширення асортименту молочної продукції та ін.;

- організаційно-правові чинники регламентують правове поле, у межах якого функціонують суб'єкти молокопродуктового підкомплексу;

- чинники соціально-економічної ефективності – соціальні умови праці і життя людей; рівень оплати праці; кваліфікація працівників; потреби населення

у певних видах продукції; платоспроможний попит і структура споживчих витрат населення; демографічна ситуація та ін.;

- природно-кліматичні й екологічні чинники.

Для оцінки ефективності економічних відносин необхідно використовувати показники, що відображають вплив різних чинників на процес виробництва у молокопродуктовому підкомплексі. Показники ефективності виробництва повинні характеризувати рівень його результативності, щоб здійснювати порівняльну оцінку останньої в динаміці або за окремими підприємствами.

Слід зазначити, що показники ефективності ланок молокопродуктового підкомплексу нерозривно пов'язані між собою. При вивченні ефективності економічних відносин у системі «виробництво – переробка молока» необхідно розглянути вартісні та натуральні показники ефективності виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами і молочних продуктів переробними підприємствами, шляхом зіставлення загальних (обсяг валової продукції, валового і чистого доходу в розрахунку на одиницю виробничих ресурсів; рівень окупності капітальних вкладень і виробничих витрат; рівень задоволення потреб населення у продуктах харчування, рівень виробництва і споживання окремих видів продуктів у розрахунку на душу населення та ін.) і часткових показників (продуктивність корів, валове виробництва молока у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, на 1 корову та ін.).

Висновки.

Система виробничих відносин являє собою єдність сукупності взаємодіючих, органічно взаємопов'язаних виробничих відносин у певній причинно-наслідковій залежності, що утворює цілісність як основну характеристику системи. Економічні взаємовідносини аграрних підприємств становлять сукупність організаційно-економічних заходів, які забезпечують за допомогою договірних відносин умови подальшого розвитку діяльності

підприємств. Сутність економічних взаємовідносин слід розуміти, як конкретне вираження різних аспектів виробничих зв'язків між учасниками процесу виробництва кінцевої продукції для споживача, які мають місце в процесі здійснення ними різних видів обміну результатами праці на стадіях як виробництва, так і розподілу одержаних результатів. Виробничо-технологічні зв'язки знаходять прояв у взаємному постачанні продукції (наданні послуг) і становлять матеріально-речовий обмін результатами виробничої діяльності сільськогосподарських, переробних і торговельних підприємств. Виробничо-технологічні взаємовідносини у молокопродуктовому підкомплексі опосередковуються через реалізацію функцій постачання, зберігання, трансферу і реалізації продукції. У молокопродуктовому підкомплексі цей вид відносин між підприємствами, що виробляють молоко як сировину, і підприємствами, що його переробляють на кінцеву продукцію, опосередковується через узгодженість технологій виробництва цієї сировини і технологій її переробки. На систему організаційно-економічних взаємовідносин у молокопродуктовому виробництві впливає ряд чинників: державне регулювання ринку молока; рівень розвитку інтеграції сільськогосподарських товаровиробників із переробними організаціями; розвиток вертикальної і горизонтальної кооперації в молокопродуктовому підкомплексі; науково-технічний процес і впровадження інновацій; ступінь монополізації сільськогосподарських ринків; виробничо-технічне й матеріально-технічне забезпечення виробництва.

KAPITEL 7 / CHAPTER 7⁷

UNABHÄNGIGKEIT DER JUSTIZ IN DER UKRAINE: AKTUELLER STAND UND MÖGLICHKEITEN ZUR VERBESSERUNG

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-007

Einleitung.

Die Unabhängigkeit der Justiz ist ein Grundprinzip der Rechtsstaatlichkeit. Meinungsumfragen [1] und internationalen [2] Studien über die Wirksamkeit des gerichtlichen Schutzes zufolge ist das richtige Maß an Unabhängigkeit der Justiz in der Ukraine jedoch noch nicht erreicht. Lassen Sie uns versuchen, die Gründe dafür zu ermitteln und mögliche Wege zu ihrer Beseitigung aufzuzeigen.

7.1. Nationales Konzept der richterlichen Unabhängigkeit.

Es ist ein allgemein anerkanntes Axiom einer demokratischen, rechtsstaatlichen Gesellschaft, dass es eine unabhängige Justiz geben sollte. Die Unabhängigkeit wird als inhärentes Merkmal der Justiz, als Grundsatz ihrer Organisation und Funktionsweise und als Voraussetzung für eine faire Entscheidung in einem Gerichtsverfahren angesehen. Gleichzeitig ist ein tiefes Verständnis für den Wert der richterlichen Unabhängigkeit in der ukrainischen Rechtskultur der öffentlichen Verwaltung noch immer nicht vorhanden. Aus theoretischer Sicht scheint die Unabhängigkeit der Justiz ein gut erforschtes Phänomen zu sein - zahlreiche wissenschaftliche Veröffentlichungen sind diesem Thema gewidmet. Gleichzeitig zeigt eine systematische Analyse der verfügbaren wissenschaftlichen Veröffentlichungen, dass es kein eindeutiges Verständnis für das Wesen der richterlichen Unabhängigkeit gibt.

Wie die Verallgemeinerung der theoretischen Entwicklungen zeigt, sind die meisten modernen nationalen Studien der Analyse der Anforderungen an die richterliche Unabhängigkeit als eines der Instrumente zur Gewährleistung des

---

⁷Authors: Moskyych Lidiia

Mechanismus der Gewaltenteilung gewidmet. Gegenstand der Studie sind daher die Institutionen des optimalen Verfahrens für die Bildung der Richterschaft, die Lösung von Fragen der richterlichen Laufbahn (Versetzung, Ernennung auf Verwaltungsposten, disziplinarische Haftung), die Entlassung von Richtern, akzeptable Mechanismen der Kommunikation mit den politischen Gewalten usw.

Der Stand der modernen wissenschaftlichen Entwicklungen auf dem Gebiet der richterlichen Unabhängigkeit kann daher kaum als zufriedenstellend bezeichnet werden. Die Unabhängigkeit der Justiz wird in der Regel durch das Prisma anderer Konzepte untersucht, die wenig Klarheit über ihren Zweck und ihre Bedeutung bieten: Gerechtigkeit, Fairness, Unparteilichkeit, Korruption, Befangenheit, Gewaltenteilung und Rechtsstaatlichkeit. Die akademische Forschung zur richterlichen Unabhängigkeit ist oft begrenzt und konzentriert sich auf den traditionellen Ansatz der Erklärung der richterlichen Unabhängigkeit. In den Fällen, in denen die richterliche Unabhängigkeit weiter gefasst wird als der Rechtspositivismus, neigen die Wissenschaftler dazu, ein spezielles Konzept der richterlichen Rolle zu vertreten, indem sie insbesondere die Frage nach den Grenzen des richterlichen Aktivismus aufwerfen, was für das romanisch-germanische Rechtssystem (zu dem die Ukraine gehört) ziemlich fantastisch erscheint.

Eine Untersuchung der ausländischen Praxis zeigt jedoch, dass es kein „ideales“ Rechtsmodell für die Gewährleistung der Unabhängigkeit der Justiz gibt; im Gegenteil, die liberalen Demokratien verfolgen eine Politik der „Nicht-Isolierung“ der Justiz von anderen politischen Institutionen, sondern der Interaktion mit ihnen [3]. Die inländische Doktrin der „Unabhängigkeit der Justiz“ basiert auf den Institutionen der Unabhängigkeit der Justiz in dem Sinne, dass sie als „völlige Autonomie“ gegenüber anderen politischen Gewalten verstanden wird. Die innerstaatliche Gesetzgebung hat fast alle bekannten Standards der richterlichen Unabhängigkeit umgesetzt, aber das Vertrauen in diese Institution ist nicht gestiegen, und die Richter selbst fühlen sich nicht unabhängig [4]. Auf diesem Verständnis des Wertes der richterlichen Unabhängigkeit basiert die moderne westliche Doktrin, die die ausschließliche Zuständigkeit des Gerichts und die begründete Erwartung einer richterlichen

Unabhängigkeit bei der Entscheidung in einer Rechtssache hervorhebt. Gleichzeitig stützen sich westliche Staaten bei der Beurteilung einer Rechtssache nicht nur auf die interne Rechtskultur und das Verständnis des Richters von seiner Aufgabe, sondern wenden auch einen Mechanismus an, um die Risiken einer Einmischung in die richterliche Tätigkeit auszuschalten, insbesondere durch ein direktes Verbot der Einflussnahme auf den Entscheidungsprozess des Richters und die Haftung für dessen (Verbots-)Verstoß. Mit anderen Worten: Die Unabhängigkeit der Justiz wird von der modernen westlichen Doktrin als die Freiheit der Richter angesehen, in Angelegenheiten, die in ihre ausschließliche Zuständigkeit fallen, unabhängig zu entscheiden. Diese Freiheit wird durch das Verbot der Einmischung in die Tätigkeit eines Richters und die Garantie gewährleistet, dass ein Richter für die Ergebnisse seiner beruflichen Tätigkeit nicht haftbar gemacht werden kann, es sei denn, es wird nachgewiesen, dass er bei der Ausübung seiner beruflichen Tätigkeit eine Straftat begangen hat.

Die gesetzliche Erklärung der richterlichen Unabhängigkeit beschränkt sich auf die subjektive Unabhängigkeit des Richters bei der Entscheidungsfindung und das Verbot der Einmischung in die Tätigkeit des Richters unter Androhung von Strafverfolgung. So legt das Gesetz zwar den Ausgangspunkt für das Verständnis der richterlichen Unabhängigkeit und der richterlichen Freiheit in der Rechtspflege fest, formuliert aber keine allgemeinen Grundprinzipien des Staatsmechanismus der Justiz (institutioneller Aspekt), die den nationalen Traditionen, dem Stand der Rechtskultur und dem wirtschaftlichen und politischen Entwicklungsstand des Landes Rechnung tragen würden. Dies führt jedes Mal, wenn eine neue politische Kraft an die Macht kommt, zu chaotischen Justizreformmaßnahmen und Änderungen in der Justizgesetzgebung des Landes. Dies beweist einmal mehr die These, dass es in der Ukraine kein unabhängiges Gericht gibt und jede politische Kraft, die an der Macht ist, versucht, die Kontrolle über das Gericht zu erlangen, indem sie Reformmaßnahmen als die Notwendigkeit der „Gewährleistung der Unabhängigkeit des Gerichts“ tarnt. Es gibt keinen Fahrplan (Konzept), der eine systemische Vision davon enthält, was genau erforderlich ist, um die Unabhängigkeit der Justiz im Land zu erreichen.

In der Zwischenzeit könnte ein ganzheitliches Konzept der richterlichen Unabhängigkeit die Grundlage für ein System von Justizreformmaßnahmen bilden, das in der Ukraine bereits zu einem Dauerphänomen geworden ist. Doch nach 30 Jahren ständiger Reformmaßnahmen sind das Vertrauen der Öffentlichkeit in die Justiz, der Respekt vor den Richtern und die Wahrnehmung des Gerichts als unabhängiger Schiedsrichter, der in der Lage ist, eine gerechte Entscheidung zu treffen, nach wie vor äußerst gering. Die Analyse des Verhältnisses zwischen den aufgewendeten Mitteln und den Ergebnissen der Maßnahmen zum Aufbau eines unabhängigen Justizsystems zeigt, dass die Justizreform insgesamt unwirksam ist. Gleichzeitig würde das theoretische Konstrukt einer unabhängigen Justiz einen Rahmen bieten, innerhalb dessen weitere Untersuchungen und Diskussionen durchgeführt werden könnten. Auch wenn eine allgemeine Theorie allein wahrscheinlich nicht in der Lage ist, spezifische Probleme zu lösen, so kann sie doch potenzielle Lösungen anbieten, indem sie ein wünschenswertes Maß an Unabhängigkeit vorschlägt und einen Maßstab für die Bewertung der Wirksamkeit von Maßnahmen zur Unabhängigkeit der Justiz liefert.

Bevor die ukrainischen Behörden eine neue Welle der Justizreform einleiten, sollte unserer Meinung nach eine wesentliche Voraussetzung (Grundlage) für ein effizientes Justizsystem ermittelt werden. Die Effektivität des Justizsystems ist ein komplexes Phänomen, zu dessen Bewertung viele Indikatoren und Maßnahmen gehören. Wir sind davon überzeugt, dass eine Justizreform, die auf den Aufbau eines effizienten Justizsystems abzielt und sich auf die Verbesserung bestimmter Leistungsindikatoren der Gerichte konzentriert, langfristig nicht erfolgreich sein wird. Wir sind der Meinung, dass jede Reform, auch die Justizreform, mit der Bildung des Fundaments - dem wichtigsten Wert des Gerichts - beginnen sollte. Entwickelte Demokratien haben diese Schlüsseleigenschaft schon vor langer Zeit als richterliche Unabhängigkeit definiert. Angesichts der besonderen Absichten der Ukraine, sich in die EU zu integrieren, sollte der Schwerpunkt der Entwicklung des Konzepts für die Justizreform daher auf der Analyse der Mechanismen zur Gewährleistung der richterlichen Unabhängigkeit in den EU-Mitgliedstaaten liegen. Spezifische Maßnahmen zur Justizreform sollten darauf abzielen, die nationalen Justizinstitutionen

im Einklang mit den EU-Standards zu modernisieren [5].

In Anbetracht der Bestrebungen der Ukraine, sich in Europa zu integrieren, sind wir der Meinung, dass die Kriterien der richterlichen Unabhängigkeit, die von der europäischen Methodik verwendet werden, in das Modell zur Bewertung der richterlichen Unabhängigkeit in der Ukraine einfließen sollten. Eine Prüfung des ukrainischen Justizsystems auf der Grundlage der europäischen Methodik wird es uns ermöglichen, die „Schwachstellen“ der richterlichen Unabhängigkeit zu erkennen und systemische Maßnahmen zur Stärkung der richterlichen Unabhängigkeit zu bestimmen.

7.2. Normatives Modell der richterlichen Unabhängigkeit (institutionelle Unabhängigkeit).

Das in der Europäischen Union angewandte System zur Überwachung der Mittel zur Gewährleistung der richterlichen Unabhängigkeit umfasst folgende Indikatoren: das Verfahren zur Ernennung von Richtern, die Auswirkungen auf die richterliche Laufbahn (Verfahren zur Versetzung in eine andere richterliche Position; Disziplinarmaßnahmen), die Dauer der Befugnisse, das Verfahren zur Entlassung; das Verfahren zur Ernennung der obersten Richter, einschließlich des Obersten Gerichtshofs; das Vorhandensein und die Unterordnung von Korruptionsbekämpfungsstellen; das Verfahren zur Ernennung von Leitern von Generalstaatsanwaltschaften und Staatsanwälten im Bereich der Korruptionsbekämpfung; garantien für die Unabhängigkeit der Rechtsanwälte usw. [6] Das heißt, die institutionelle Unabhängigkeit des Gerichts wird in einem komplexen Zusammenhang mit der Unabhängigkeit anderer Institutionen des Justizsystems bewertet. Gleichzeitig ist man sich darüber im Klaren, wie wichtig die Umsetzung von Maßnahmen und Praktiken zur Integrität und Korruptionsprävention in der Justiz als eine der Komponenten zur Gewährleistung der Unabhängigkeit der Justiz ist. Versuchen wir, den Stand der Unabhängigkeit der Justiz auf der Grundlage dieser

Methodik zu bewerten.

Zum Verfahren der Ernennung von Richtern. Die Verfassung der Ukraine (Artikel 5) garantiert, dass das Volk der Träger der Souveränität und die einzige Quelle der Macht in der Ukraine ist. Das Volk übt die Macht direkt und über staatliche Behörden und lokale Selbstverwaltungsorgane aus. Die Legitimation eines Richters als Träger der Staatsgewalt in der Ukraine erfolgt jedoch indirekt - durch den Präsidenten der Ukraine. Dieser ernennt die Richter per Dekret in ihre Ämter. Seit 2016 werden alle Richter auf unbestimmte Zeit (nicht zu verwechseln mit lebenslänglich) ernannt, was garantiert, dass die Richter bei einwandfreiem Verhalten bis zur Vollendung des 65. Lebensjahres im Amt bleiben. Der Ernennung eines Richters geht jedoch ein langwieriges Auswahlverfahren voraus. In der Regel dauerte das Einstellungsverfahren für Richter durchschnittlich zwei Jahre. In Anbetracht des dringenden Bedarfs an Richtern wurde das Auswahlverfahren 2023 etwas optimiert, was darauf hoffen lässt, dass der gesamte Zyklus der Richterauswahl innerhalb eines Jahres abgeschlossen sein wird. Zuständig für die Durchführung von Auswahlverfahren für Richter ist die Hohe Qualifikationskommission für Richter (im Folgenden „HQCJ“), ein staatliches Kollegialorgan der Justizverwaltung, das ständig im ukrainischen Justizsystem tätig ist. Die Tätigkeit der HQCJ bei der Auswahl von Richtern wird jedoch kontrolliert von: (a) Vertretern der Zivilgesellschaft, vertreten durch den Rat für öffentliche Integrität (PIC), der zwingend an den Auswahlverfahren teilnimmt, und (b) dem Hohen Justizrat (HCJ), einem unabhängigen Verfassungsorgan der Staatsmacht und der Justizverwaltung. Was den PIC angeht, so ist die Entstehung der Institution der Vertreter der Zivilgesellschaft als Hilfsinstitution, die im Wesentlichen die Funktionen der öffentlichen Kontrolle im richterlichen Auswahlverfahren wahrnimmt, auf die Trägheit der staatlichen Institutionen bei der Umgestaltung des Justizsystems zurückzuführen, als trotz der langen Zeit der Justizreform das erwartete Ergebnis in Form eines unabhängigen und kompetenten Gerichts nicht erreicht wurde. Daher ist es durchaus zu erwarten, dass die Öffentlichkeit eine proaktive Haltung zum Recht auf Beteiligung am richterlichen Auswahlverfahren einnimmt.

Was die Kontrolle durch den Obersten Justizrat angeht, so sind wir der

Meinung, dass die Praxis der Befragung eines vom Obersten Justizrat ausgewählten und empfohlenen Kandidaten den Prozess der Bildung der Richterschaft nur verkompliziert und verzögert und sogar die Verantwortung des Obersten Justizrats negiert. Angesichts der ausschließlichen Befugnisse des Obersten Justizrates zur Disziplinierung und Entlassung von Richtern kann das Gespräch mit den Mitgliedern des Obersten Justizrates als erster Schritt zu einer subjektiven Abhängigkeit der Richter vom Obersten Justizrat angesehen werden, der sich aus verschiedenen Berufsgruppen und politischen Kräften zusammensetzt. Wir sind der Ansicht, dass die Funktionen der Ernennung, des Disziplinarverfahrens und der Entlassung von Richtern vollständig getrennt werden sollten, um die institutionelle Unabhängigkeit des Gerichts zu stärken, und dass der Oberste Gerichtshof dem Präsidenten der Ukraine unabhängig einen Vorschlag für einen Kandidaten für das Richteramt unterbreiten sollte.

Eine der latenten Formen der Kontrolle in der Phase der Einstellung von Richtern ist eine Sonderprüfung. Obwohl die befugten staatlichen Stellen nicht direkt über die Bewerber entscheiden, sondern nur auf Ersuchen des Obersten Justizrates Informationen zur Verfügung stellen, können die Weitergabe von Informationen über die Sonderprüfung an einen relativ großen Personenkreis (Mitglieder des Obersten Justizrates, PIC, Oberster Gerichtshof) und die fehlende Gewissheit über die Sicherheit dieser Informationen genutzt werden, um Richter außerhalb des Verfahrens zu beeinflussen. Diese Schlussfolgerung stützt sich auf reale Fälle, in denen die ausländische Staatsangehörigkeit von Richtern (insbesondere des Obersten Gerichtshofs, wie im Fall von Bohdan Lviv, dem Leiter des Kassationsgerichts für Handelssachen des Obersten Gerichtshofs) [7] nach einem fast beispielhaften Auswahlverfahren für Richter des Obersten Gerichtshofs festgestellt wurde. Offensichtlich waren sich die Sonderdienste dieser Tatsache bewusst, aber sie hat weder die Ernennung des Richters verhindert noch als Grund für seine Entlassung gedient. Über die Gründe dafür kann man nur spekulieren, aber aus der Sicht eines vernünftigen Außenstehenden ist die Antwort offensichtlich. Es sei darauf hingewiesen, dass der nationale Sicherheitsdienst in den meisten EU-Ländern nicht befugt ist, eine Überprüfung von Richtern vorzunehmen - weder vor der Ernennung

noch in Bezug auf bestehende Richter. Dies ist in erster Linie darauf zurückzuführen, dass eine Überprüfung durch Akteure außerhalb der Justiz das Risiko einer Beeinträchtigung der richterlichen Unabhängigkeit birgt. Nur acht EU-Länder beziehen den nationalen Sicherheitsdienst in die Überprüfung von Richterandidaten ein (in vier Ländern geschieht dies nur auf gesonderten Antrag hin, in vier weiteren regelmäßig). Nur in Kroatien werden die Richter regelmäßig vom nationalen Sicherheitsdienst überprüft [8].

Es sei darauf hingewiesen, dass der Präsident zwar gesetzlich verpflichtet ist, innerhalb von 30 Tagen ein Dekret zur Ernennung des Gewinners des Auswahlverfahrens auf die Stelle eines Richters zu erlassen, in der Praxis jedoch leider nur selten den Anforderungen des Gesetzes nachkommt. Insbesondere gibt es derzeit bedauerliche Fälle, in denen der Präsident eine Nominierung für einen Richterposten mehr als zwei Jahre lang nicht prüft [9], was zu einer gewissen Rechtsunsicherheit führt und Fragen hinsichtlich der Effizienz der Verwendung von Haushaltsmitteln für Auswahlverfahren aufwirft. Es ist jedoch kaum möglich, den Präsidenten zu verpflichten, das entsprechende Dekret zu unterzeichnen; dies ist vielmehr eine Frage der rechtlichen und politischen Kultur und fällt in den Bereich der individuellen Verantwortung des Präsidenten.

Auswirkungen auf die richterliche Laufbahn. Was die Versetzung von Richtern anbelangt, so wird diese Frage seit 2016 auf möglichst transparente und objektive Weise gelöst, da sie auf Wettbewerbsbasis durchgeführt wird.⁸ Darüber hinaus können nicht nur Richter, sondern auch Vertreter anderer juristischer Berufsgruppen an Auswahlverfahren für freie Richterstellen teilnehmen. Gleichzeitig wurde der seit vielen Jahren geltende Grundsatz, dass Richter nicht ohne ihre Zustimmung an ein anderes Gericht versetzt werden können, im Jahr 2016 durch eine Bestimmung erheblich ergänzt, die eine solche Versetzung erlaubt 1) im Falle einer Umstrukturierung, Liquidation oder Auflösung des Gerichts; 2) als Disziplinarstrafe

---

⁸ Eine Ausnahme bildete der Zeitraum im Jahr 2022, als der Oberste Gerichtshof eigentlich nicht in der Lage war, die Frage der Versetzung von Richtern zu lösen, und die Notwendigkeit, solche Entscheidungen aus objektiven Gründen zu treffen - die Aussetzung der Arbeit einiger Gerichte infolge der Feindseligkeiten - den Obersten Richter zwang, die Zuständigkeit für die Lösung dieser Fragen zu übernehmen.

(Artikel 53 Absatz 2 des ukrainischen Gesetzes „Über das Gerichtswesen und den Status der Richter“). Unter Berücksichtigung des arbeitsrechtlichen Verbots von Zwangsarbeit hat der Gesetzgeber vorgesehen, dass ein Richter entlassen werden kann, wenn er mit der Versetzung infolge der Umstrukturierung oder Auflösung eines Gerichts nicht einverstanden ist. Das Gesetz sieht jedoch nicht als Entlassungsgrund die Nichtzustimmung zur Versetzung im Rahmen eines Disziplinarverfahrens oder infolge der Beendigung der Tätigkeit des Gerichts vor. Gleichzeitig sieht das Gesetz vor, dass ein Richter nur aus den in Teil 6 von Artikel 126 der ukrainischen Verfassung genannten Gründen aus dem Amt entlassen werden kann, die keine Entlassungsgründe enthalten, wie z.B. die Ablehnung einer Versetzung an ein niedrigeres Gericht (im Rahmen eines Disziplinarverfahrens) oder die Beendigung der Tätigkeit des Gerichts. Es ist jedoch anzumerken, dass die Versetzung eines Richters im Rahmen eines Disziplinarverfahrens in der ukrainischen Praxis noch nie angewandt wurde, so dass wir die Kontroverse über einen solchen Grund aus rechtlicher Sicht nicht analysieren werden. Generell ist festzuhalten, dass die Ausübung staatlicher Funktionen (Justiz) im weitesten Sinne ein öffentlicher Dienst ist und die Dienstbedingungen ganz im Ermessen des Staates liegen. Die Unabhängigkeit der Richter, auch von der Willkür der politischen Behörden, erfordert jedoch klare, transparente und objektive Kriterien für die Versetzung von Richtern. Nach diesem Indikator ist die Unabhängigkeit der Richter im Allgemeinen gewährleistet.

Das Disziplinarverfahren birgt unseres Erachtens die größte Gefahr eines Eingriffs in die richterliche Unabhängigkeit. Erstens fällt, wie bereits erwähnt, die Frage des Disziplinarverfahrens und der Entlassung von Richtern im Wesentlichen in die Zuständigkeit eines einzigen Organs - des Obersten Gerichtshofs. Zweitens gehören zu den Befugnissen der Disziplinarkammern des Obersten Gerichtshofs im Rahmen von Disziplinarverfahren die „Anforderung von Gerichtsunterlagen (Kopien davon)...“ (Artikel 31 Absätze 6 und 7 des Gesetzes der Ukraine „Über den Obersten Justizrat“). Die Analyse der Disziplinarpraxis zeigt, dass die Disziplinarkammern häufig die Verfahrenshandlungen eines Richters beurteilen und damit eine Gerichtsinstanz ersetzen. Gleichzeitig ist das Recht der Richter, gegen die

Entscheidung der Disziplinarkammer Berufung einzulegen, sowohl in Bezug auf die Gründe als auch auf die zuständige Instanz beschränkt - nur auf den Obersten Gerichtshof selbst. Unseres Erachtens stellt diese Art der Organisation der Disziplinarkontrolle eine erhebliche Gefahr für die Unabhängigkeit der Richter dar (sowohl institutionell als auch subjektiv).

Ernennung von Verwaltungsämtern (Gerichtspräsidenten). Die Gerichte sind bei der Wahl der Gerichtspräsidenten völlig autonom - sie werden von den Justizbediensteten des Gerichts gewählt. In der Praxis ergeben sich jedoch mehrere Probleme: Erstens beschränkt das Gesetz das Recht, eine Verwaltungsposition in einem Gericht für mehr als zwei aufeinanderfolgende Amtszeiten, d. h. insgesamt sechs Jahre, zu bekleiden. Dieses Verfahren wurde 2016 eingeführt, was dazu führte, dass im Jahr 2022 ein Wechsel des Gerichtsvorsitzenden erforderlich war, aber entweder niemand bereit war, einen Kandidaten zu benennen, oder das Gerichtspersonal den neuen Kandidaten nicht unterstützte. Infolgedessen wurden die derzeitigen Vorsitzenden entgegen dem Gesetz für eine weitere Amtszeit wiedergewählt. Die zweite kritische Situation ergab sich im Zusammenhang mit der Inhaftierung des Obersten Richters des Obersten Gerichtshofs wegen illegaler Bereicherung. Obwohl er von den Mitarbeitern des Obersten Gerichtshofs in eine Verwaltungsposition gewählt wurde, erlitten das gesamte Justizsystem und die Richter aller Instanzen einen Imageschaden [10]. Gleichzeitig zeigen soziologische Umfragen unter Richtern zur Unabhängigkeit und Rechenschaftspflicht der Justiz, zur Justizreform, zur Wahrnehmung von Korruption und zur Bereitschaft, deren Erscheinungsformen zu melden, dass die Richter selbst nicht bereit sind [11], den Strafverfolgungsbehörden Fakten über das Fehlverhalten ihrer Kollegen zu melden. Unserer Meinung nach könnte dies auf eine fehlende professionelle Rechtskultur in der Justiz hinweisen, da die Richter nicht bereit sind, aktive Schritte zu unternehmen, um sich selbst zu reinigen, indem sie eine Nulltoleranz gegenüber Korruption erklären. Das Fehlen einer internen treibenden Kraft ist eine Voraussetzung für die Tätigkeit von Akteuren außerhalb der Justiz, wie z. B. Anti-Korruptionsgremien und öffentliche Aktivisten. Unserer Meinung nach ist die Tätigkeit zivilgesellschaftlicher Einrichtungen und ihre

Unterstützung durch internationale Partner zu einem charakteristischen Merkmal der ukrainischen Justizreform geworden. Generell ist festzustellen, dass die aktive Einbindung der Öffentlichkeit in den Prozess der Justizreform ein Indikator für eine bewusste Zivilgesellschaft ist, die ein Zeichen für einen demokratischen Staat ist.

Abschließend stellen wir fest, dass die Ukraine im Allgemeinen die rechtlichen Voraussetzungen für die Schaffung der institutionellen Unabhängigkeit der Justiz geschaffen hat. Dies wird auch durch die Ergebnisse unserer Umfrage unter Richtern bestätigt - 66,3 % der Befragten gaben an, dass sie das Niveau der gesetzlichen Bestimmungen für die richterliche Unabhängigkeit für zufriedenstellend halten. Allerdings stellten 75,3 % der Richter fest, dass der Mechanismus zum Schutz ihrer Unabhängigkeit nicht wirksam ist. In diesem Zusammenhang sei auf die treffende Feststellung von A. Garapon verwiesen, dass Modellinstitutionen oft zu abstrakt sind, um wirksam umgesetzt zu werden. Die internationalen Normen für das Justizwesen geben ein idealisiertes Bild der Justizbehörde vor. Stattdessen sollte die Unabhängigkeit der Justiz auf einem eher kollektiven Ansatz beruhen, der sich auf die interne Kultur des Gerichts konzentriert [12].

7.3. Probleme mit dem Mechanismus zum Schutz der richterlichen Unabhängigkeit (subjektive Unabhängigkeit).

92,3 Prozent der von uns befragten ukrainischen Richter unterstützten die These, dass die Unabhängigkeit bei der Ausübung beruflicher Funktionen von der Qualität des rechtlichen Mechanismus zu ihrer Gewährleistung abhängt, das nationale Modell jedoch äußerst ineffizient ist. Der Hauptgrund dafür scheint nicht zu sein, dass die Richter ständig unter Druck stehen⁹ (was angesichts des Inhalts ihrer beruflichen Aufgaben natürlich ist, aber im Hinblick auf die bestehende Rechtskultur nicht natürlich ist), sondern dass sich die Richter nicht geschützt fühlen. Trotz eines recht

---

⁹ 54,5 Prozent der von uns befragten Richter gaben zu, dass sie im Rahmen ihrer beruflichen Tätigkeit einen Versuch der unrechtmäßigen Beeinflussung ihrer Entscheidungsfindung erlebt haben.

umfangreichen Systems von Gremien, die direkt durch das Gesetz mit dem Schutz der Unabhängigkeit der Justiz und der Richter (Hoher Justizrat, Richterrat der Ukraine) und der Verhinderung der Einmischung in die richterliche Tätigkeit und der Verfolgung der Täter (Strafverfolgungs- und Korruptionsbekämpfungsbehörden) beauftragt sind, gaben 36,4 % der von uns befragten Richter an, dass alle befugten Gremien ineffektiv seien. Interessant ist, dass vor 15-20 Jahren die Vertreter der politischen Macht zu den Personen gehörten, die sich in die berufliche Tätigkeit der Richter einmischten, während heute die drei wichtigsten Verletzer der richterlichen Unabhängigkeit die Teilnehmer an Gerichtsverfahren (66,7 %), NRO (57,1 %) und die Medien (50 %) sind. Nur die Selbstverwaltungsorgane der Justiz zeigten keinerlei Toleranz gegenüber der Beeinflussung von Richtern. Das Gesetz sieht vor, dass ein Richter jede Einmischung in seine berufliche Tätigkeit den Strafverfolgungsbehörden und dem Obersten Gerichtshof melden muss, aber nur 1 % der Befragten gab an, dass die Täter vor Gericht gestellt worden seien. Dieser Umstand schränkt auch die Tätigkeit der Richter selbst zum Schutz ihrer Unabhängigkeit ein, da nur 61 % der Befragten, die den Versuch einer unrechtmäßigen Beeinträchtigung ihrer beruflichen Tätigkeit einräumten, dies den Strafverfolgungsbehörden gemeldet haben. Die oben genannten Tatsachen zeigen also eindeutig, dass der allgemeine Mechanismus zum Schutz der richterlichen Unabhängigkeit unwirksam ist. Die Richter haben den wirksamsten Mechanismus zum Schutz ihrer beruflichen Unabhängigkeit als individuellen Mechanismus erkannt, indem sie Schutz vor Gericht beantragen. Bei dieser Kategorie von Fällen handelt es sich meist um Verleumdungen. Durch den Schutz ihrer Berufsehre und -würde schützen die Richter jedoch indirekt auch den Ruf der gesamten Berufsgemeinschaft. Sie sind jedoch gezwungen, dies auf eigene Faust zu tun, da es in der Ukraine kein gesellschaftliches Schutzinstrument gibt. Wie die von uns befragten Richter feststellten, sind die wichtigsten Instrumente zur Gewährleistung ihrer Unabhängigkeit die Berufswürde (28 %) und die Unvermeidbarkeit von Strafen für Eingriffe in die Rechtspflege (26 %). Dieses Ergebnis gibt uns Anlass, zwei vielversprechende Bereiche für die Stärkung der Wirksamkeit des Schutzes der richterlichen Unabhängigkeit zu identifizieren: die Schaffung eines Mechanismus zum

Schutz des Unternehmens (ein Richter sollte sich ausschließlich auf die Rechtsprechung konzentrieren und sich nicht um den Schutz seiner Ehre, seiner Würde und seines geschäftlichen Rufs kümmern) und die Verbesserung der Effizienz des staatlichen Strafverfolgungssystems.

7.4. Möglichkeiten des elektronischen Gerichts zur Stärkung der Unabhängigkeit der Justiz.

Bei der Entwicklung des nationalen E-Gerichtsmodells hätte auch geprüft werden sollen, welche Art von technologischen Reformen die Rolle des Gerichts und des Justizsystems verändern könnten, da einige Reformen möglicherweise weniger Auswirkungen haben als andere. Auf der grundlegendsten Ebene kann die Technologie beispielsweise dazu beitragen, die an der Justiz beteiligten Personen zu informieren, zu unterstützen und zu beraten („enabling technologies“). Auf einer zweiten Ebene kann die Technologie Tätigkeiten und Funktionen ersetzen, die zuvor von Menschen ausgeführt wurden („Ersatztechnologien“). Auf der dritten Ebene schließlich kann Technologie ganz andere Formen der Justiz ermöglichen, vor allem dort, wo die Verfahren erheblich verändert werden („disruptive Technologien“) [13]. Eine systematische Analyse der Fähigkeiten des Einheitlichen Justiziellen Informations- und Kommunikationssystems lässt den Schluss zu, dass die Ukraine erst am Anfang der ersten Stufe der technologischen Reform im öffentlichen Sektor steht. Die Justizsysteme der Vereinigten Staaten und Chinas beispielsweise sind bereits zur dritten Stufe übergegangen - dem Einsatz von Technologien der künstlichen Intelligenz im Justizwesen. Es ist davon auszugehen, dass sich auch das ukrainische Justizsystem unter dem Einfluss der Praktiken von Ländern, die Botschafter technologischer Innovationen in der Justiz sind, rasch verändern wird.

Es liegt auf der Hand, dass jede dieser Stufen eine Veränderung der Rolle des Richters, des Grades seiner Beteiligung und seines Einflusses auf den Justizprozess mit sich bringt. Und während die Technologien auf der ersten Stufe lediglich das

Funktionieren des Justizsystems optimieren, können sie auf der zweiten und dritten Stufe bereits dessen Inhalt und Gestaltung wesentlich beeinflussen, mit anderen Worten, sie können das System modernisieren. Und gerade auf diesen beiden Ebenen können heikle ethische und andere Fragen auftauchen, die eine angemessene gesetzliche Regelung erfordern.

Auf allen drei Ebenen können sich Fragen nach der Innovationsbereitschaft und dem Willen von Gerichten, Richtern, Anwälten und Staatsanwälten sowie der Justiz stellen, den technologischen Wandel im weiteren Sinne anzunehmen.

Daher ist es höchste Zeit, die Frage nach der Machbarkeit von Veränderungen zu stellen und zu beantworten, die nicht nur die Arbeit einzelner Richter, sondern das gesamte Justizsystem und die Rolle der Richter in der Gesellschaft verändern können. Natürlich kann der technologische Prozess nicht aufgehalten werden (unterstützende Technologien werden bereits aktiv außerhalb des Justizsystems eingesetzt, viele Hilfsanwendungen und Bots sind in den Prozess der Suche, der Systematisierung von Informationen, der Vorhersage von Gerichtsentscheidungen usw. involviert), aber es ist ratsam und notwendig, die zulässige Grenze der Einbeziehung innovativer Technologien in das Justizsystem zu bestimmen.

Die derzeitige Phase der Digitalisierung der Justiz hat sicherlich ihre Vorteile, insbesondere im Hinblick auf die Verbesserung des Zugangs zur Justiz, aber sie wird auch eine Brücke sein, um die Auswirkungen innovativer Technologien auf die Entwicklung des Systems zu verstärken. Denn Standardentwicklungen wie E-Filing und nutzerorientierte Online-Datenbanken (interner Inhalt) erfordern natürlich ehrgeizigere externe und umfassendere digitale technologische Umgestaltungen des gesamten öffentlichen Sektors (z. B. Digitalisierung verschiedener Register) und deren Integration in ein einziges „nutzerfreundliches“ System. Hier geht es jedoch nur um die Technologie, nicht um eine grundlegende Änderung des Gerichtsverfahrens. Es liegt jedoch auf der Hand, dass innovative Technologien in der Lage sind, eine Reihe von algorithmischen Funktionen selbständig, ohne Beteiligung eines Richters und viel schneller als ein menschlicher Richter auszuführen. Die Verlagerung des Prozesses der Prüfung und Entscheidung einer Rechtssache in die virtuelle Sphäre erfordert eine neue

Verfahrensordnung der Prozessjustiz, in der so vertraute Institutionen wie die örtliche Zuständigkeit, die Bildung eines Spruchkörpers aus Richtern eines bestimmten Gerichts, ein Beratungssaal und viele andere ihre Bedeutung verlieren werden. Ist es bei virtuellen Verfahren wichtig, dass sich der Richter geografisch an dem Ort befindet, an dem die Klage eingereicht wird? Ist es wichtig, bei welchen Gerichten und an welchen Orten die Richter des Spruchkörpers tätig sind? Gibt es einen Ermessensspielraum bei der Entscheidung eines Falles, wenn es eine ständige Rechtsprechung zu einer bestimmten Kategorie von Fällen gibt? Vielleicht ja, aber eine Abweichung von der ständigen Rechtsprechung wird dem Richter viel mehr Mühe abverlangen, eine solche Abweichung zu rechtfertigen. Die offensichtliche Schlussfolgerung ist, dass virtuelle Gerichtsverfahren die Risiken der außergerichtlichen Beeinflussung eines Richters erheblich verringern, so dass wir mit einer größeren Unabhängigkeit der Gerichte rechnen können. Es ist bemerkenswert, dass diese wissenschaftliche Vorhersage mit der Meinung der Richter selbst übereinstimmt: 72 % der Befragten bestätigten, dass die Fernjustiz die Risiken einer unrechtmäßigen Einflussnahme auf den richterlichen Entscheidungsprozess erheblich verringert [14].

Schlussfolgerungen

Zusammenfassend lässt sich also sagen, dass das nationale Regelungsmodell für die richterliche Unabhängigkeit zwar mit den europäischen Standards übereinstimmt, aber nicht wirksam ist. Das Verbot der Beeinträchtigung der Rechtspflege, der Beeinflussung des Gerichts oder der Richter in irgendeiner Weise, der Missachtung des Gerichts oder der Richter, der Sammlung, Speicherung, Verwendung und Verbreitung von Informationen in mündlicher, schriftlicher oder sonstiger Form mit dem Ziel, das Gericht in Misskredit zu bringen oder die Unparteilichkeit des Gerichts zu beeinflussen, sowie die Forderung nach Nichtvollstreckung von Gerichtsentscheidungen werden in der Ukraine als Bedrohung für die Unabhängigkeit

der Richter anerkannt und sind deklaratorisch, da für all diese Handlungen keine eindeutigen Maßnahmen zur Haftung festgelegt wurden. So sind lediglich die Anforderungen an die verfahrensrechtliche Integrität (verfahrensrechtliche Zwangsmaßnahmen bei Rechtsmissbrauch und Eingriffen in das Gerichtsverfahren sowie verwaltungsrechtliche Haftung bei Missachtung des Gerichts) und die strafrechtliche Haftung bei Eingriffen in das Justizwesen gesetzlich verankert. Es gibt jedoch keine gesetzliche Haftung für die Verunglimpfung, die Verletzung der Ehre und der Würde der Richter, den außergerichtlichen Druck auf sie und andere Handlungen, die vorsätzlich begangen werden, um das Gericht zu demütigen und seine Autorität zu untergraben [15].

Zu den Hauptgründen gehören:

- a) fehlende Unternehmenskultur der Richter, insbesondere aufgrund des mangelnden Verständnisses für die ausschließliche Aufgabe der Richter in einer demokratischen Gesellschaft, die Einheit der Richterschaft, da ein negativer beruflicher Ruf eines Richters die Autorität der gesamten Richterschaft beeinträchtigt;
- b) das Fehlen einer allgemeinen Rechtskultur in der Gesellschaft, da beispielsweise die Medien als mächtiges Instrument zur Beeinflussung der öffentlichen Meinung häufig ihr Sonderrecht zur Verbreitung gesellschaftlich wichtiger Informationen, insbesondere über die Arbeitsweise des Gerichts, missbrauchen;
- c) das Fehlen einer politischen Kultur der Interaktion zwischen den Gewalten auf der Grundlage der Parität und der Achtung der Zuständigkeiten.

Alle diese Faktoren haben einen gemeinsamen Nenner - die subjektive Komponente. Natürlich kann jeder dieser Faktoren durch die Beeinflussung des Bewusstseins und unter anderem durch die gezielte Gestaltung einer angemessenen Rechts- und Berufskultur nivelliert werden. Dieser Weg erfordert jedoch viel Zeit und den Wechsel von mehr als einer Generation. Natürlich können wir davon ausgehen, dass Stressfaktoren wie ein Krieg den Prozess der Herausbildung einer demokratischen und bewussten Zivilgesellschaft erheblich beschleunigen werden. Es gibt jedoch noch einen anderen Weg (keine Alternative), der als Katalysator wirken kann und mit der Nivellierung des subjektiven Faktors verbunden ist, nämlich der Weg der maximalen

Entpersönlichung und Algorithmisierung des Gerichtsverfahrens. Mit anderen Worten:
Es geht um die Ausweitung des Einsatzes von unterstützenden Technologien im
Gerichtsverfahren.

KAPITEL 8 / CHAPTER 8 ¹⁰
**HIGHLIGHTS TECHNOLOGICAL ASPECTS OF RECIRCULATORY
AQUACULTURE MODULAR SYSTEM (RAS) AND PHYSIOLOGICAL
PARAMETERS OF HYDROBIONTS ORGANISM**

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-004

Introduction

Today, the direction of aquaculture, which can provide the population with high-quality protein, can be noted as one of the most cost-effective and promising. In the context of the development of modern technologies and high consumer demands, it is important to adapt the maximum aspects of technology and physiological characteristics of objects that are cultivated in aquaculture. The percentage of global fisheries production correlated with cultured aquaculture production exceeds capture fisheries production. Aquaculture is currently growing faster than the world's population and plays an important role in increasing food production, food security and human nutrition at the global level [1, 2].

With the development of the aquaculture industry, the disadvantages of traditional extensive aquaculture methods are being eliminated. The development of this direction acquires advantages, among which is the absence of dependence on land and natural space, leading to water pollution, outbreaks of diseases, damage to the coastal ecosystem and other uncontrollable factors that do not contribute to the sustainable development of aquaculture [3, 4, 5]. In addition, the use of RAS in aquaculture gives practitioners and producers the opportunity to not depend on seasonality. The essence of modern intensive aquaculture is the high-density aquaculture method using recycled aquaculture water, known as a recirculating aquaculture system (RAS).

Cultivation of fish and aquatic invertebrates in industrial aquaculture systems based on the recycling system is developing in our country and is quite promising, as it makes it possible to reduce the consumption of clean water to a minimum and build fish farms on small water sources. Owners of fish farms have the opportunity to switch to more water-efficient production programs that will not depend on climate change

---

¹⁰Authors: *Ноннарова Олена Викторовна*

(which is relevant today) and on the decrease in precipitation. In this context, the sanitary and hygienic assessment of water according to organoleptic, hydrochemical, toxicological indicators in closed water supply installations throughout the year is of particular importance [6, 7].

An urgent issue is compliance with qualitative and quantitative parameters of aquaculture products. The use of natural substances in the cultivation of aquatic organisms prevails over the use of hormonal or chemical drugs and additives. Therefore, the stage of growing aquatic organisms under RAS conditions using natural components acquires practical importance in aquaculture.

8.1. Aspects of technological parameters and experience in using RAS

In aquaculture, emphasis can be placed on several aspects that ensure successful breeding and rearing of aquatic animals. Let's look at some of the leading ones in this context. For example, having made a review of the literature on this issue, it can be noted that historically, RAS was used in Japan in the 1950s due to the popularity of biological filters in carp farming for more efficient use of limited local water resources [4, 5, 8]. In the 1960s, Japanese scientists made great strides in the study of microbiology and water purification. But during this period, RAS was not used on a large scale due to the high complexity of construction and operation. As is known, these modular systems provide for several levels of water treatment and purification (UV, biological, mechanical) and corresponding water costs. RAS systems developed rapidly in Europe and North America (from the 1970 to the 1990), and were popular in Germany and the Nordic countries, as the authors' research was presented in these years. Since then, due to the unique advantages of RAS, the technology has evolved and gained support. Today, in accordance with the results of the analysis of the authors' research, RAS systems are used for the cultivation and breeding of more than 46 species of fish, 11 species of crustaceans, 7 species of mollusks and 7 species of Echinodermata organisms [8]. North American and European countries are leading the

aquaculture industry in the use of modular RAS systems. In this case, the objects that are most widespread for RAS in most cases are *Tilapia Oreochromis niloticus* and *Oreochromis mossambicus*, *Florida red*, rainbow trout *Oncorhynchus mykiss*, freshwater fish, including clary catfish, *Atlantic salmon*, *Salmo salar*, shrimp, *Litopenaeus vannamei* and the *Pacific oyster Crassostrea gigas* and other hydrobionts [8].

So, in the technological context, RAS is a closed (recycle) water circulation system with water treatment sectors that moves in a circle. The system consists of many parts, and each sector can influence the functioning of the entire system. Technologically, the RAS system must provide for the biological characteristics of the organism of the objects of cultivation and breeding. The efficiency of physiological processes in the fish body can change by an average of 6–10% when technological parameters change. For example, a change of 1 degree in temperature can significantly alter the rate of growth and development of aquatic organisms [9]. In scientific works, the authors note that hydrochemical and feeding factors also affect the functional status of aquatic organisms, including appetite, digestive functions and feeding abilities [10, 11, 12]. As temperature changes, the fish's antioxidant and enzyme activities increase and food intake increases until the optimum growth temperature is reached. However, as the temperature rises beyond the optimal value, the activity of functional enzymes decreases and the ability to feed is inhibited, slowing growth [10, 13]. All these aspects are important to consider in aquaculture. The temperature factor can also affect the efficiency of the reproduction processes of aquatic organisms, the period of gonad maturation, reproductive function, etc. [12, 14]. For example, heat-loving female hydrobionts prefer higher water temperatures than males, therefore the influence of temperature on females is greater than on males, especially during the spawning period [9]. The RAS composition of the microbial community and the efficiency of pollutant removal (ammonia nitrogen and nitrite in the biofilter) also depend on water temperature. Typically, the biological population is large and pollutant removal efficiency is high at higher water temperatures [7, 8].

The oxygen parameter is also one of the important factors for successful RAS

aquaculture, since when the oxygen content decreases, the percentage of nitrifying bacteria in the bioreactor of the RAS system significantly decreases, the growth of heterotrophic nitrifying bacteria is especially suppressed, and an increase in oxygen content (above 5 mg/l) promotes the removal of ammonia, nitrates and total nitrogen [8, 15]. Consequently, for the normal growth of most hydrobionts, it is also necessary to control the level of oxygen dissolution in the RAS [16]. The next factor to pay attention to is pH, it is an important water quality parameter in the RAS, which demonstrates the activity of hydrogen ions in the water. Recommended water values for RAS aquaculture are pH 6.0 - 9.0 units. For each country, these actual values may differ, for example, for water quality, pH for RAS aquaculture is recommended in the following range: 6.5–8.5 (for fresh water) and 7.0–8.5 units (for seawater) [8, 12]. Also, the authors recommend taking into account that the processes of biological respiration and decomposition of organic substances consume oxygen and release carbon dioxide, which leads to a decrease in pH. Acidic water causes acidosis in most fish at $\text{pH} < 5$. High partial pressure of carbon dioxide and low pH cause a decrease in the oxygen-carrying capacity of the blood. As a result, the oxygen supply to tissue cells changes and protein degeneration and weakening of tissues and organs occur. When considering biofilter nitrification in a RAS, it is important to consider that low pH levels will inhibit the growth of nitrifying bacteria, while alkaline environments with a pH of 7.0–9.0 are more suitable for the growth of nitrifying bacteria [7].

It has been established experimentally that different biological load (the basis for the reactions of nitrification and denitrification) of the RAS affects the efficiency of the functioning of the system as a whole of the RAS. Therefore, the dynamics of nitrifying processes in the bioreactor of the RAS biofilter when using different types of fillers depends on the type of filler, the quantitative content of nitrifying and denitrifying microorganisms, as well as on the density of the formed microbial biofilms on the filler. The author proved the necessity of using a method of disinfecting water in RAS with an ultraviolet bactericidal lamp, which enables safe disinfection without disturbing the microbiocenosis of the biofilter. The positive effect of the vitamin feed supplement during fish feeding due to increased immunity and increased weight gain

was shown [7, 8].

The stocking density of cultured organisms is one of the major factors determining the productivity of an aquaculture system. Fish stocking density is necessary for the survival and growth of cultivated organisms. Stocking density can also have an adverse effect on fish muscle development, reducing the protein and crude fat content of the fish, further affecting product quality [8, 17]. In addition, high aquaculture densities will also increase the rate of oxygen consumption and ammonia excretion by fish. All these processes can contribute to oxidative processes, reducing the activity of functional enzymes, disrupting hormone levels, and negatively affecting the antioxidant system and immune system of fish [12, 13].

The next factor that affects the effectiveness of RAS is food and feeding technology. These parameters are mandatory in RAS. In aquaculture, as a rule, the cost of feeding aquatic organisms amounts to 30–70% of the total cost of aquaculture [8]. Therefore, the RAS recommends planning feeding in accordance with the nutritional characteristics of various species of aquatic organisms. Feeding is an important part of RAS, and feeding technology as a process (quantity and frequency of feeding, diet composition) are the main factors influencing the eating, growth and metabolism of aquatic organisms. An appropriate amount of carbohydrates in the feed can stimulate fish growth and improve feed processing efficiency and protein utilization efficiency. Different fish have large differences in their ability to utilize carbohydrates [8, 12, 18]. Modular RAS systems reduce the load on the biological filter and promote the denitrification process [7, 8]. At the same time, it is important to take into account that protein is an important nutrient in aquaculture feeds and a main component in the formation of various tissues and organs of fish [12]. Protein is made up of individual amino acids, of which 10 amino acids are essential but cannot be synthesized by fish, such as methionine, arginine, lysine and phenylalanine, so they must be supplied to the fish through food. Protein can not only be used for the growth and repair of tissues and organs, but is also an important component of various biologically active substances and is involved in the metabolic process and regulation of physiological functions in the body. Juvenile fish require higher levels of protein due to their high metabolic rate

[11, 12, 14].

Thus, the feeding aspect can improve the efficiency of using RAS in aquaculture. The feed factor can regulate the osmotic balance, promote the activation of metabolism, participate in enzymatic reactions, hormonal regulation and other processes important for the life of aquatic organisms. Having examined and analyzed the leading parameters of a technological nature, let us consider the second part, which is no less important – the features of physiological processes in the body of aquatic organisms during cultivation in RAS systems.

8.2. Parameters of the physiological status of the organism of hydrobionts under the influence of growing conditions in recirculating modular RAS systems

Technological aspects are one of the determinants of the effective activity of the RAS aquaculture industry. However, taking into account the biological, physiological and biochemical features of hydrobionts is one of the important issues. Because it is necessary to adapt technological innovative and classical technologies to adaptive and compensatory processes and capabilities of the organism of hydrobionts. Only under such conditions is it possible to achieve positive results of cultivation and breeding of hydrobionts in RAS. The direction of Ukrainian aquaculture has all the resources to ensure the food security of our country [19, 20, 21]. The issue of improving technological aspects and increasing opportunities to effectively use the potential of water areas, resources of industrial aquaculture is open, constantly gaining practical and scientific value.

Taking into account the constant transformation of a considerable number of factors of various nature, it is worth emphasizing that aquaculture is a functionally active industry that involves constant contact with living organisms. Optimizing the processes of the technological map of aquaculture in the conditions of ecological transformation is aimed at taking into account the adaptive capabilities of the hydrobiont organism itself, their adaptation to new or improved technologies. In the

Southern region of Ukraine, the climatic and geographical conditions, the number of degree days, and the number of sunny days contribute to the active implementation of elements of alternative energy conservation for use in technological maps of aquaculture. Such a vector makes it possible to achieve energy autonomy for a fishing enterprise. If we add to this the feed factor of additional feeding of young fish in RAS, then the result will be high indicators in aquaculture.

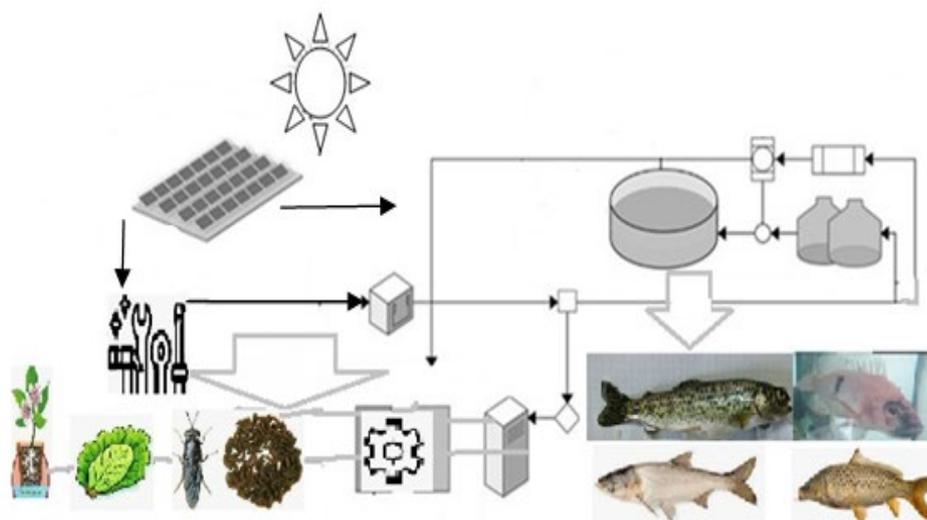
Physiological processes in the body of hydrobionts are markers that identify the general functional state. Growing up in recirculating modular systems of young fish along with additional feeding with natural components is one of the cases of increasing resistance to the influence of negative factors and accelerating metabolism in fish [22, 23, 24, 28, 29].

The recirculating modular system makes it possible to autonomously regulate the cycle and period of growing and breeding hydrobionts in aquaculture. Such a system can be both mono and multifunctional. With the use of RAS, it is possible to cultivate not only hydrobionts, but also microalgae, zooplankton for additional feeding with natural fish food. It is also possible to combine several types of hydrobionts in a single system, while adding the sector of aquaponics, biological filtration with plants, etc.

The research is focused on the main experimental part of the component, which was performed at the premises of the Department of Water Bioresources and Aquaculture of KSAU (Ukraine). When cultivating young fish in modular systems of the recirculation type, several ration options were used (taking into account the biological features of the fish organism). In particular, they used: *Cyprinus carpio*, *Hypophthalmichthys hybrid*, *tilapia*, rainbow trout. In the technological aspect, we note that for all types of hydrobionts, the conditions of cultivation, breeding, hydrochemical parameters met the standards in aquaculture [25, 26, 27].

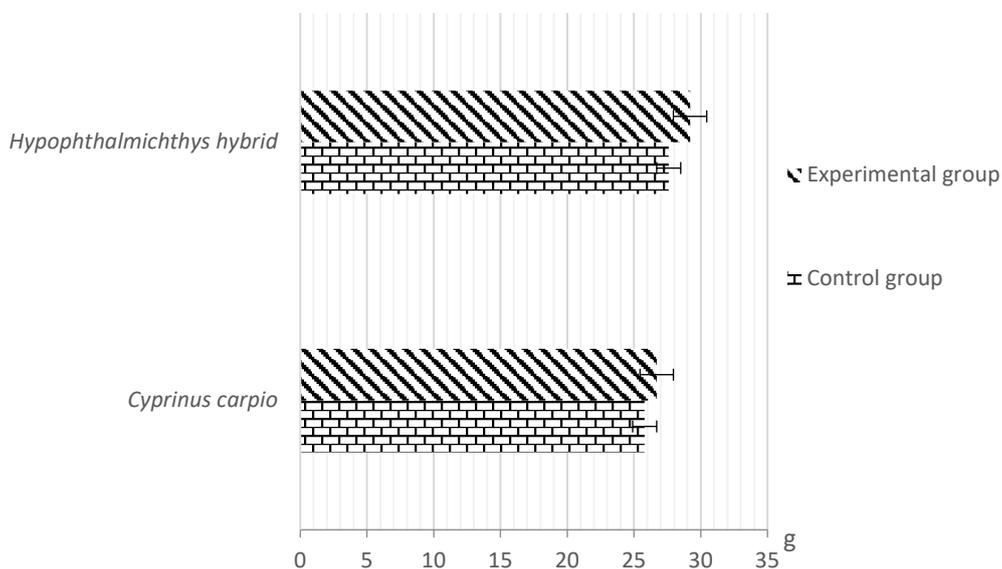
Feeding indicators also took into account the type of fish, their age group, the period of ontogenesis when forming the diet. The ration rate was calculated for the experimental groups, where fish were additionally supplemented with natural components and raised in modular RAS systems. One of the examples of such modular RAS systems with a combination of several optimized technological aspects is

presented in the following Figure 1.

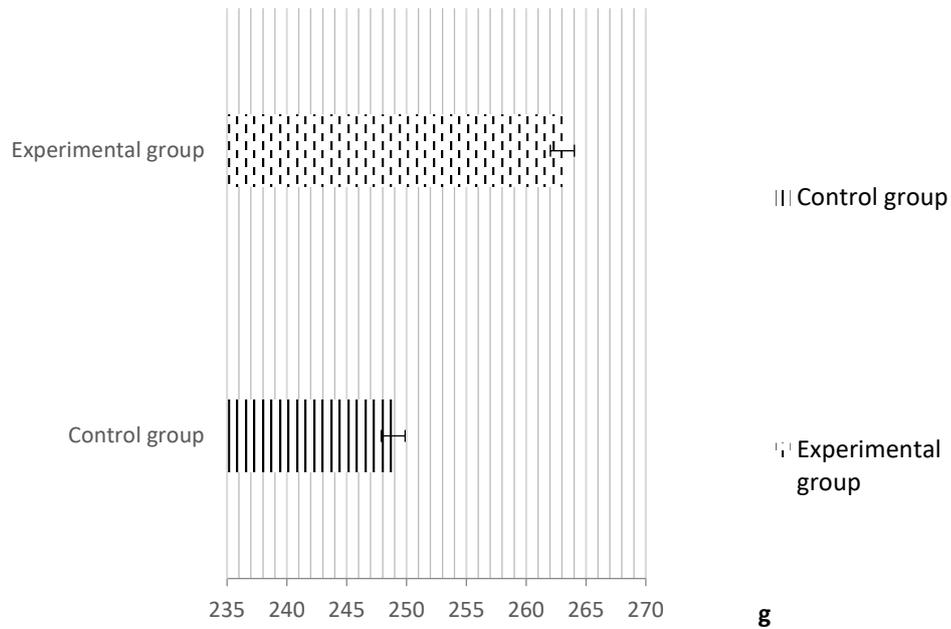

Figure 1 An example of a modular system of recirculation function and the main objects of a scientific research experiment

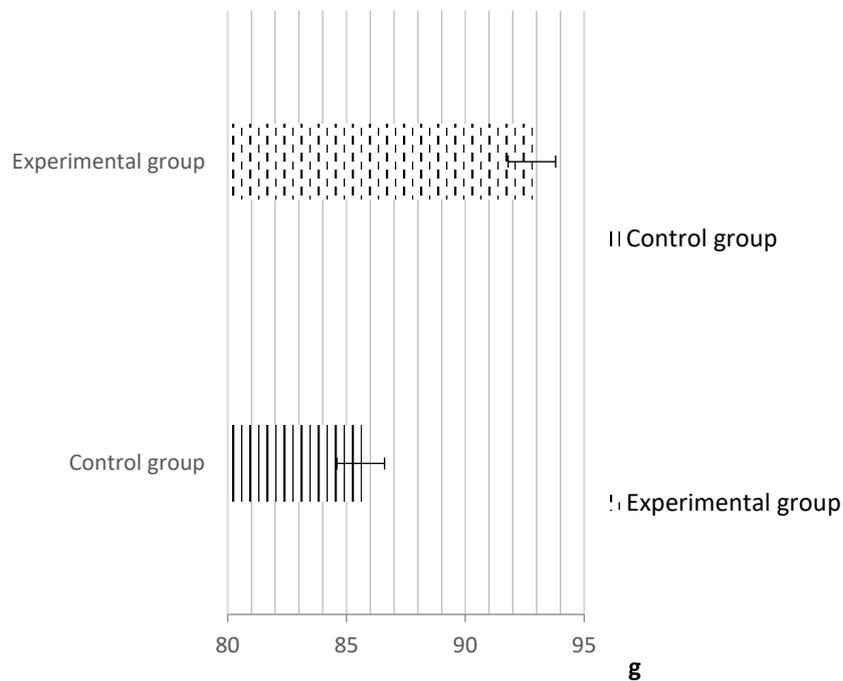
The results of raising fish in such a modular recirculation system are presented in the following diagrams, Figures 2–8.

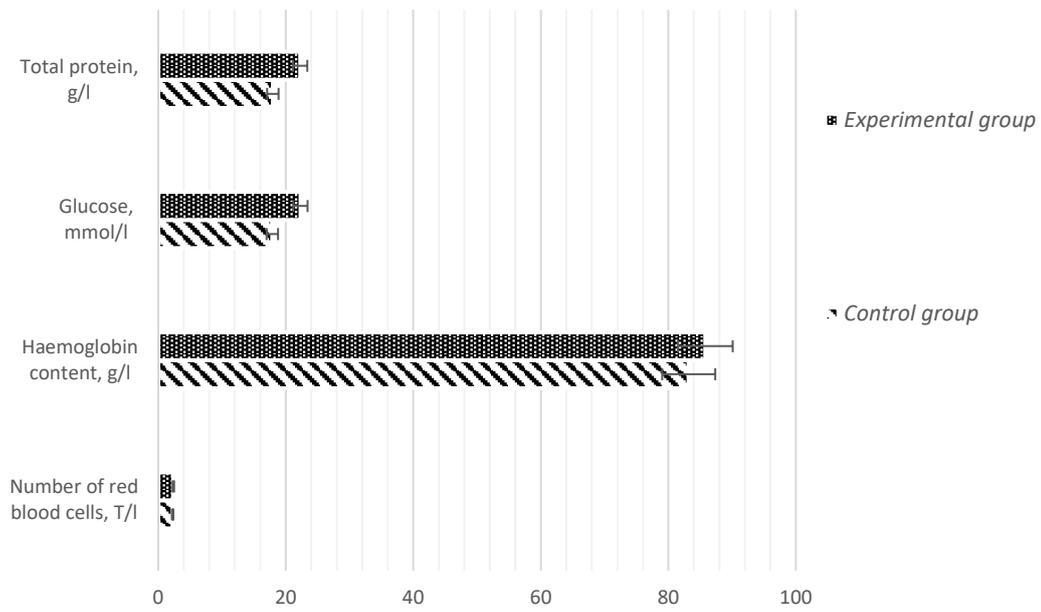
Figure 2 Analysis of the factor of additional growth carp in RAS with natural components

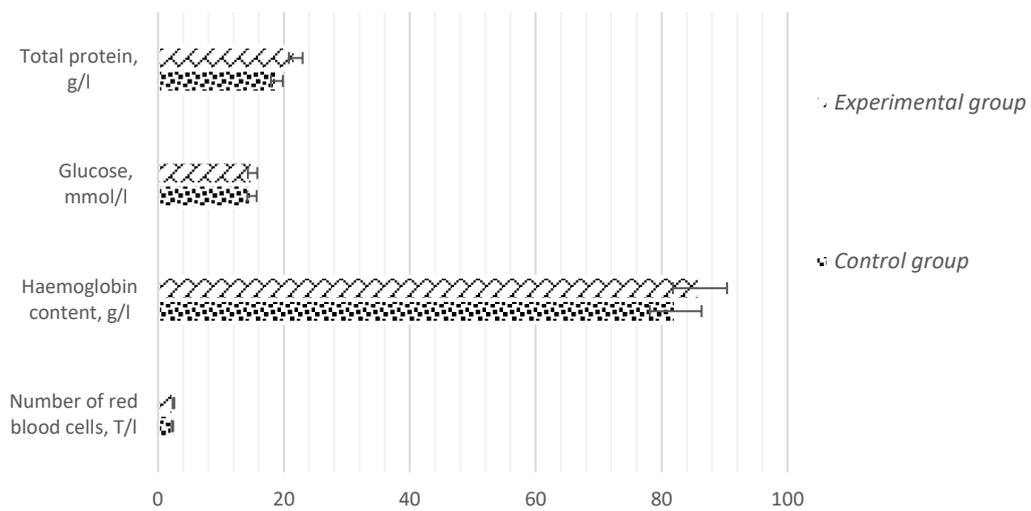
Figure 3 Analysis of the influence of the additional growth factor rainbow trout under conditions of cultivation in RAS

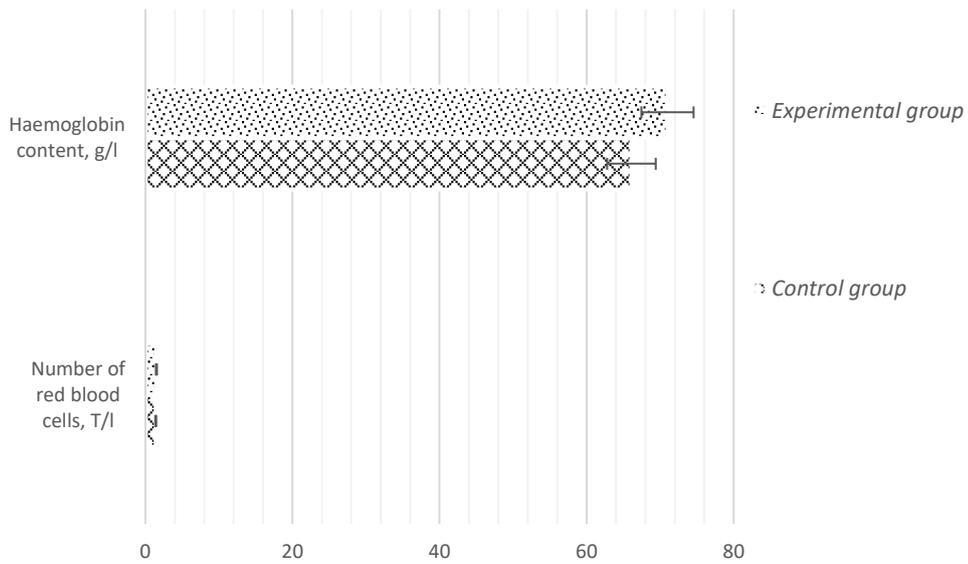
Figure 4 Analysis of the influence of the additional growth factor tilapia under conditions of cultivation in RAS

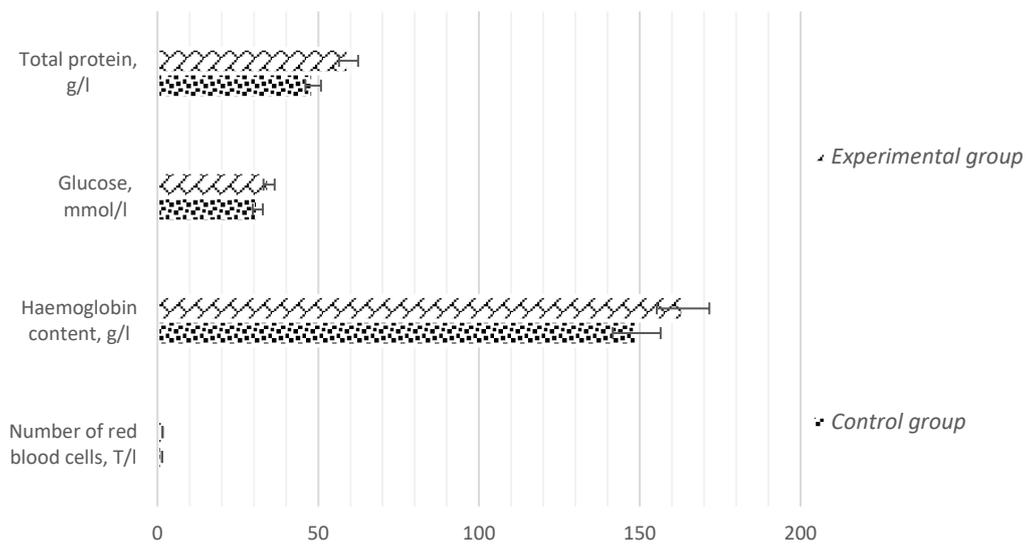
Figure 5 Analysis of morpho-functional blood parameters *Cyprinus carpio* under conditions of cultivation in RAS

Figure 6 Analysis of morpho-functional blood parameters *Hypophthalmichthys hybrid* under conditions of cultivation in RAS

Figure 7 Analysis of morpho-functional blood parameters tilapia under conditions of cultivation in RAS

Figure 8 Analysis of morpho-functional blood parameters rainbow trout under conditions of cultivation in RAS

Summary and conclusions

Using the obtained results of research work as basic aspects, it can be noted that the use of an additional theinological case as an extension in recirculating modular systems (RAS) contributes to the increase of leading parameters in fish farming, in particular, aquaculture. Hydrobionts improve the overall functional status of the organism, activate metabolic processes.

As a result, there is an activation of development processes, the speed of body weight, and an increase in resistance to the influence of factors of abiotic and biotic nature. Such a growth stage can be used as the main one in breeding and growing hydrobionts only in recirculating modular aquaculture systems. And as an additional one at the growth stage for the purpose of stocking water areas with viable young hydrobionts.

KAPITEL 9 / CHAPTER 9 ¹¹

EUTROPHICATION OF SMALL RESERVOIRS IN SOUTHERN UKRAINE AND POSSIBLE METHODS OF ITS CONTROL

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-013

Introduction.

There are a large number of natural and artificial water bodies within Ukraine. Throughout the territory of Ukraine, the objects of the water fund are located extremely unevenly. Territorial disparities in the placement of water bodies at one time became the main reason for the creation of artificial water fund objects. However, in the conditions of constant economic use and a high level of urbanization of the territory of Ukraine, degradation and negative ecological processes are becoming noticeable on water bodies of Ukraine of both natural and artificial origin [1-2].

It should be noted that modern adverse natural processes that occasionally occur within artificial water bodies in different regions of Ukraine have adverse not only ecological, but also economic and social consequences. Given such a diverse adverse impact on various aspects of the population's life, this topic is quite relevant for conducting scientific research.

At the current stage of socio-economic development, in the conditions of rapid development of scientific and technical progress and prolonged military actions on the territory of Ukraine, the problem of rational nature management is gaining relevance. In this context, the problem of deterioration of the ecological state of water bodies of Ukraine is of particular importance. Constant pollution of water ecosystems leads to deterioration of their ecological condition and degradation, which gradually makes them unsuitable for fishing, domestic and recreational use [6].

Discussion, current state of the problem

Previous scientific developments allow us to judge that there are close connections between the anthropogenic impact on aquatic ecosystems and the number of plankton formations in them [8, 12]. Certain regularities of how anthropogenic human activity affects the change in the ecological state of natural water bodies due to

---

¹¹ *Authors: Melnychenko Sofiia Hennadiivna, Bohadorova Larisa Mykhailivna, Okhremenko Iryna Viktorivna, Kozychar Mykhailo Vasiliyovych*

the reproduction of plankton formations, which can have both positive and negative effects on water bodies, have been revealed. In view of this, the development of plankton formations in natural reservoirs makes it possible to judge the change in their ecological state [16]. At the same time, to this day, there are practically no thorough experimental studies on the effects of anthropogenic activity on the ecogrouping of artificial water bodies, in particular on reservoirs of Ukraine.

In general, the process of eutrophication of small reservoirs is influenced by two groups of factors: biotic and abiotic [15]. The biotic group of factors includes the following: anthropogenic, phytogenic and zoogenic. The abiotic group of factors includes: temperature indicators, amount of light, acidity, transparency, water regime and amount of biogenic elements [4 - 5]. However, a lot of scientific work and conducted research indicate that the modern processes of flowering of small reservoirs are connected to a greater extent precisely with anthropogenic activity and the irrational use of these artificial reservoirs.

The main results of the study

According to statistical data, as of 2022, the total number of reservoirs of various sizes within Ukraine amounted to 1,072 reservoirs [table 1]. Such an extremely high level of development of artificial objects of this type is connected with the fact that the territory of Ukraine belongs to the water-scarce states. At the same time, such a rather extensive system of reservoirs with various purposes has caused a number of environmental problems that, to one degree or another, significantly change the primary natural regime of rivers [10].

From a geospatial point of view, reservoirs are extremely unevenly distributed across the territory of Ukraine. The largest number of reservoirs of various sizes is located in the south of Ukraine. In our opinion, the concentration of a significant number of this type of reservoirs in the south is mainly related to the arid climate and the intensive development of the agricultural complex.

In terms of socio-economic regions, the total number of reservoirs looks like this [10]:

- Central region – 230 reservoirs (21.5% of the number throughout the country);

- Western region – 133 reservoirs (12.4% of the number throughout the country);
- North-Eastern region 169 reservoirs (15.8% of the number throughout the country);
- Eastern region – 203 reservoirs (18.9% of the number throughout the country);
- Central-Eastern - 213 reservoirs (19.9% of the number throughout the country).

As for the small reservoirs of the Southern socio-economic region of Ukraine, there are fewer of them, but the area they occupy is much larger than in other regions of Ukraine. Thus, as of 2022, there are 124 reservoirs on the territory of Mykolaiv, Kherson, and Odesa regions, which is about 11.6% of the total number of water bodies of this type on the territory of Ukraine. Small reservoirs in the south of Ukraine cover an area of 80,032 hectares.

In the section of the southern socio-economic district, the territorial distribution of small reservoirs is as follows:

1. There are 45 small reservoirs operating on the territory of the Mykolaiv region, the total volume of which is 374.7 million m³, of which 7 reservoirs have a total volume of more than 10 million m³.
2. There are 64 small reservoirs within the Odesa region, the total volume of which is 2106.7 million m³, of which 9 reservoirs have a volume of more than 10 million m³;
3. There are 15 small reservoirs in the Kherson region with a total volume of 138.3 million m³, of which 2 reservoirs have a volume of more than 10 million m³.

Reservoirs in the south of Ukraine perform a number of functions, the main ones include: irrigation of agricultural lands; fish breeding; water supply.

However, most of the small reservoirs in the south of Ukraine suffer from eutrophication processes. "Water bloom" means an adverse natural phenomenon in reservoirs, which is accompanied by a rapid or long-term change in the color of the reservoir of natural or artificial origin, the cause of which is the significant reproduction of planktonic formations, filamentous algae, and phytomicrobenthos.

It was found that under the conditions of rational economic use of small reservoirs, the reproduction of phytoplankton has a positive effect on reservoirs of this type. Phytoplankton formations form the basis of the positive influence from the point

of view of feed resources - it is possible to conduct fishing activities in small reservoirs at the expense of the natural feed base without significant financial costs, which is quite profitable and promising from an economic point of view.

Table 1 - The number of reservoirs by administrative and territorial regions within the socio-economic regions of Ukraine [10]

The name of the socio-economic district	Administrative-territorial unit	The number of reservoirs in the administrative-territorial unit	Number of reservoirs in the region	Area of reservoirs in the region, ha
Central	Kyiv region	62	230	35771
	Zhytomyr region	54		
	Chernihiv region	24		
	Cherkasy region	38		
	Vinnytsia region	52		
Western	Lviv region	20	133	27757
	Ivano-Frankivsk region	3		
	Zakarpattia region	9		
	Chernivtsi region	3		
	Ternopil region	26		
	Khmelnitsky region	51		
	Rivne region	12		
	Volyn region	9		
North-Eastern	Kharkiv region	57	169	44177
	Sumy region	43		
	Poltava region	69		
Eastern	Donetsk region	130	203	25589
	Luhansk region	73		
Central-Eastern	Dnipropetrovsk region	101	213	32075
	Zaporizhzhia region	28		
	Kirovohrad region	84		
Southern	Odesa region	64	124	80032
	Mykolaiv region	45		
	Kherson region	15		

However, at this stage of socio-economic development and in the conditions of intensive military actions in the south of Ukraine, small reservoirs are not used to their

full extent from the point of view of fishery exploitation, and some of them are not used at all.

Those small reservoirs, in which fish farming is still carried out, do not provide for the rational use of their natural bioproduction potential [12 - 13].

The ichthyofauna of small reservoirs in the south of Ukraine is mostly represented by a poor species composition, represented mainly by low-value fish species from the catchment areas of the Ingulets, Dnipro, Danube, Southern Bug and Dniester river basins. In connection with such features of the formation of ichthyofauna, the species composition of small reservoirs of southern Ukraine is mainly represented by the following main directions [7]:

- about 20-23 species of fish of small reservoirs of the south represent fish of freshwater complexes of the Danube, Dnipro, Ingulets and Southern Bug;
- 3 – 5 species of fish enter the small reservoirs of the south due to bays and estuaries of the Black Sea-Azov basin, which are represented by brackish-water species of fish;
- in small reservoirs, where their fishery development took place, sometimes valuable species of fish are artificially introduced, which usually consists of 5 – 8 species.

Thus, we can see that the ichthyofauna of small reservoirs of the southern socio-economic region of Ukraine includes about 29 – 35 species of low-value fish species.

In view of such a rather poor species composition of the ichthyofauna, we can judge that the use of the bioproduktive potential of small reservoirs does not take place to its full extent, which leads to a significant development of plankton formations and organics of autochthonous origin, which are one of the main reasons for the eutrophication of the water ecosystems of this type of artificial water bodies. In addition to eutrophication, a large amount of autochthonous organic matter and a significant number of plankton formations are the cause of the degradation of water ecosystems of small reservoirs and their gradual pollution.

The course of natural processes in small reservoirs does not always correspond to the interests of man and the economic complex, since these reservoirs were

purposefully artificially created, and their "environmental" characteristics differ significantly from other natural reservoirs.

The southern region of Ukraine is located in the steppe zone, where, compared to other regions of our country, the growing season is much longer and the climate is warmer. Thus, the duration of the growing season in the south of Ukraine ranges from 211 to 220 days, and the number of days when the temperature is above 15⁰C is 136 – 150 days [table 2].

From Table 2, we can see that it is in the steppe zone that the highest level of natural fish productivity of small reservoirs is found. Thus, 240 kg/ha of carp and 70 kg/ha of herbivorous fish can be grown in these artificial reservoirs due to natural fodder resources in the steppe zone. Indicators of natural fish productivity in the Steppe zone are the highest in comparison with the Forest steppe and Polissia.

It should be noted that during the last ten years there has been a noticeable change in the climate towards positive temperatures not only in the south, but also in the entire territory of Ukraine and within the limits of the entire planet. This climate change causes a gradual increase in the growing season. In view of this, we can judge that the climatic indicators of the south of Ukraine are the most favorable in comparison with other regions of the country for the development of plankton formations.

Table 2 - Climatic (long-term average) and fishery (normative) indicators of the main zones of Ukraine [14]

Zone	Duration of the growing season, days	Duration of days with a temperature above 15 ⁰ C, days	Number of degree days	Atmospheric precipitation, mm	Natural fish productivity, kg/ha, at the expense of	
					carp	herbivorous fish
Polissia	190 – 200	100 – 120	2360-2520	700 – 800	190	500
Forest steppe	201 – 210	121 – 135	2470-2990	500 – 700	230	600
Steppe	211 - 220	136 – 150	2820-3600	300 - 500	240	700

It should be noted that the high level of eutrophication of reservoirs in southern

Ukraine is not only related to their high production potential. Among the reasons that lead to the intensification of the "blooming" of water in artificial water bodies in the south of Ukraine can be attributed also the following: high level of agricultural development in the southern regions; rapid processes of development of the coastal zone, which are increasing every year; discharge of polluted waters into artificial water bodies.

Note that anthropogenic activity increases the processes of water bloom in small reservoirs in the south of Ukraine. In connection with economic activity, small reservoirs are constantly receiving biogenic elements that accumulate over a long period of time and contribute to increasing the natural bioproductivity of reservoirs. And the consequence of the unused potential of the natural level of bioproductivity is the activation of eutrophication processes of artificial water bodies of this type [3].

Due to the fact that reservoirs in the south of Ukraine are promising objects for fish farming and suffer from eutrophication for a long period of time, it is urgent to develop measures that would curb negative processes in reservoirs of this type. Such measures should be based not only on the ecological component, but also on the economic one, which would provide for obtaining a high level of fish production due to the rational use of these reservoirs.

As part of the integration of Ukraine into the EU, when developing measures to reduce the eutrophication of small reservoirs in the south of Ukraine, we should pay attention to the European Green Course, and based on this, the experience of European countries in the fight against water bloom.

Nowadays, Austria is a vivid example of an effective fight against the eutrophication of water bodies. It is in Austria at the legislative and regulatory level that a whole series of measures and more than 30 recommendations have been developed for the ecological control of bloom processes and the fight against them in natural and artificial water bodies. Thus, a vivid example for Ukraine can be the method of artificial destratification, which is very actively used by the Austrian government and involves the reduction of flowering due to the so-called "precipitation" of phosphorus. A method of biomanipulation is in the process of active development. It

is based on the removal of fish species that feed on zooplankton from water bodies by introducing predatory fish. This method will allow to increase the amount of zooplankton in reservoirs, which in turn will consume blue-green algae, due to which manifestations of eutrophication will decrease [9].

Reducing the flow of phosphates into natural and artificial water bodies will allow not only to reduce blooming processes, but also to improve the general ecological condition of water bodies. At the moment, the state policy of banning detergents containing phosphate has already been introduced in Italy, the Netherlands, Germany and Austria. In addition, all other EU countries are taking active state measures to ban all household products that contain phosphate.

In connection with the climatic features of southern Ukraine, we have proposed the following methods of reducing the eutrophication of small reservoirs:

1) method of ichthyomelioration, which is the most effective and economically beneficial for this type of artificial water bodies. Due to the fact that the ichthyofauna of small reservoirs is based on a spontaneous process of formation, its species composition is rather poor. Due to the introduction of plant-eating fish into reservoirs, it is possible to reduce the process of water bloom due to the consumption of phytoplankton by fish. Cultivation of fish products at the expense of the existing natural fodder base will simultaneously improve the ecological condition of artificial reservoirs, and at the expense of the natural fodder base, obtain a positive economic effect from the obtained fish products in the future;

2) implementation of regulatory documents at the state level and development of measures that would regulate economic activity within small reservoirs at all territorial levels: national, regional and local. Such regulation should be based on the existing experience of combating eutrophication of the EU countries and on the principles of rational nature management;

3) control over the use of fertilizers and reduce their concentration on agricultural lands located near water bodies. Particular attention should be paid to the reduction of nitrogen and phosphorus fertilizers in agriculture, which are the main factors of water "blooming";

4) implementation of innovative methods of wastewater treatment of various origins. Due to the fact that most pollutants enter small reservoirs with insufficiently treated wastewater, the installation of high-quality treatment systems is of particular importance to prevent water eutrophication;

5) compliance with the principles of rational nature management. Balanced land use is of particular importance in the context of preserving the ecological state of water bodies. Given the fact that a significant amount of organic matter enters reservoirs from the soil, the use of "correct" methods of soil cultivation aimed at its preservation will have a positive effect on the ecological state of the waters of small reservoirs.

Conclusions

From a geospatial point of view, the largest concentration of small reservoirs is in the south of Ukraine (Kherson, Mykolaiv, and Odesa regions). Quantitatively, the south has 124 reservoirs of various purposes, which is approximately 11.6% of the total number of reservoirs in Ukraine. The total area of small reservoirs in the south of Ukraine is 80,032 hectares.

Numerous scientific studies and research indicate that small reservoirs in the south of Ukraine suffer from eutrophication. The main reasons for the eutrophication of the waters of small reservoirs in the south of Ukraine are anthropogenic activity and irrational fishing use of these artificial reservoirs. As a result of economic activity, a considerable amount of biogenic elements are constantly entering small reservoirs, which gradually accumulate, and as a result - contribute to the growth of biological production indicators of artificial reservoirs. In turn, in the south of Ukraine, small reservoirs are poorly studied from the point of view of fishery exploitation and their natural production potential. As a result, natural feed resources in small reservoirs are not used to their full extent, which leads to a massive process of water eutrophication.

The problem of eutrophication of reservoirs in the south of Ukraine needs an immediate solution. In this context, the introduction of legal regulation of economic activity on artificial water bodies of this type at all territorial levels is relevant. It is also quite important to develop methods to reduce and prevent eutrophication

processes. In our opinion, the following methods can be effective in combating eutrophication of water bodies: ichthyomelioration; compliance with the principles of rational nature management; implementation of innovative methods of wastewater treatment of various origins; implementation of regulatory documents at the state level and development of measures that would regulate economic activity within small reservoirs at all territorial levels; control over the use of fertilizers and reduce their concentration on agricultural lands located near water bodies.

In this context, further experimental scientific studies of the bioproduction potential of small reservoirs in the south of Ukraine under conditions of changes in climatic indicators will be promising. Further scientific research should be aimed at the study of hydrobiological changes in small reservoirs of southern Ukraine and the development of rational measures to prevent eutrophication of this type of reservoirs, which would be ecologically effective and economically beneficial.

Verweise / References

Chapter 1.

1. Абрамова А. С. Методичні підходи до проведення факторного аналізу рентабельності підприємства [Електронний ресурс] / А. С. Абрамова, В. І. Антонюк // Молодий вчений. – 2017. – № 11. – С. 1086-1091. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_11_263
2. Білик М. Д. Фінансовий аналіз : навч. посібн. / М. Д. Білик, О. В. Павловська, Н. М. Притуляк та ін. – К.: КНЕУ, 2015. – 592 с.
3. Бланк О.І. Управління фінансами підприємств : підручник / І.О. Бланк, Г.В. Ситник, В.С. Андрієць. – 2 ге вид., переробл. і доповн. – Київ : Київ. нац. торг. екон. ун т, 2017. – 792 с.
4. Богацька Н. М. Прибуток підприємства як рушійна сила функціонування ринкової економіки / Н. М. Богацька, М. М. Кузьменко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2018. – № 2. – С. 102-105.
5. Богацька Н. М. Прибуток підприємства: його роль, формування та резерви збільшення в умовах ринкової економіки [Електронний ресурс] / Н.М. Богацька // Ефективна економіка. – 2019. – № 9. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7253>
6. Брагіна О. С. Прибутковість підприємства та шляхи її підвищення / О. С. Брагіна, С. І. Бугенко, М. Г. Павлусь // Бізнес Інформ. – 2021. – № 10. – С. 261-266.
7. Гаватюк Л. С. Оцінка рентабельності підприємства та шляхи її підвищення в сучасних умовах господарювання / Л. С. Гаватюк, А. В. Дембіцька // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2018. – № 3(1). – С. 15-19.
8. Гаватюк Л. С. Удосконалення системи управління рентабельністю як умова ефективного функціонування підприємств / Л. С. Гаватюк, А. К. Пілат // Вісник Хмельницького національного університету. – 2020. – № 2. – С.47-50.

- Режим доступу: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/9-1.pdf>
9. Гавран В. Я. Дослідження особливостей формування прибутку організації в сучасних умовах господарювання [Електронний ресурс] / В. Я. Гавран, Х. Т. Середницька. – Режим доступу : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/2744/visnyk2016-55-60.pdf>
10. Гаврилко П. П. Вдосконалення управління фінансовими ресурсами підприємства на сучасному етапі розвитку економіки України / П. П. Гаврилко // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2016. – № 3. – С. 131-132.
11. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
12. Гречко А.В. Дослідження факторів впливу на прибутковість підприємства та пошук резервів збільшення прибутку [Електронний ресурс] / А. В. Гречко, О. М. Мельнікова // Ефективна економіка. – 2017. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5862>
13. Гуменюк В. С. Теоретичні основи управління прибутком підприємств [Електронний ресурс] / В.С. Гуменюк // Електронний науково-практичний журнал Інфраструктура ринку. – 2018. – № 20. – С. 50-55. – Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/20_2018_ukr/11.pdf
14. Денисенко М. П. Заходи підвищення прибутковості підприємства / М. П. Денисенко, Ю. І. Захарова // Агросвіт. – 2020. – № 1. – С. 24-28. – Режим доступу: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=3054&i=3>
15. Духновська Л. М. Прибутковість підприємства: сутність та ефективність управління / Л. М. Духновська, В. С. Павлов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2018. – Вип. 17(1). – С. 100-103. – Режим доступу: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_1_2018ua/24.pdf

16. Єпіфанова І. Ю. Прибуток підприємств в управлінні інноваційною діяльністю / І. Ю. Єпіфанова // Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. – 2017. – Т. 22, Вип. 5. – С. 117-121.
17. Костюк В. О. Методика розрахунку впливу виробничого устаткування і ефективності його використання на прибуток підприємства / В. О. Костюк, С. Ю. Юр'єва // Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки. – 2019. – Вип. 4. – С. 66-70.
18. Костюк В. О. Методика розрахунку впливу матеріальних ресурсів і ефективності їх використання на прибуток підприємства / В. О. Костюк // Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки. – 2019. – Вип. 2. – С. 43-46.
19. Лемішовський В. І. Модель «витрати-обсяг-прибуток» як методичний інструментарій оперативного контролінгу машинобудівного підприємства / В. І. Лемішовський // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Економічні науки. – 2018. – № 1. – С. 54-61.
20. Лиса О.В. Фінансовий механізм управління прибутком підприємств в умовах невизначеності / О.В. Лиса, О.Д. Лучіна // Інфраструктура ринку. – 2019. – №38. – С. 354-359.
21. Хринюк О. С. Прибуток підприємств та економічні методи управління процесом його формування / О. С. Хринюк, Є. О. Сябер // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2018. – № 4. – С. 139-144.

Chapter 2.

- 1.Щодо захисту населення. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/bjd/23205/>(Дата звернення 03.06.2024).
- 2.Кодекс цивільного захисту України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>(Дата звернення 03.06.2024).
- 3.Environmental economics and sustainability. The World Bank. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.worldbank.org/en/topic/environmentaleconomics>(Дата звернення

- 05.04.2023).
4. "Social and legal aspects of environmental issues", UNESCO [Електронний ресурс]. - Режим доступу: (<https://en.unesco.org/themes/social-and-legal-aspects-environmental-issues>) (Дата звернення 05.04.2023).
  5. "Sustainable Development Goals", United Nations. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: (<https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>)(Дата звернення 05.04.2023).
  6. United Nations Environment Programme. (2021). Sustainable Development Goals - 13 Climate Action. Retrieved from. - [Електронний ресурс] -Режим доступу: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/sustainable-development-goals/why-do-sustainable-development-goals-matter/goal-13> (Дата звернення 05.04.2023).
  7. United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Retrieved from <https://sdgs.un.org/2030agenda> (Дата звернення 05.04.2023)
  8. European Commission. (2021). The EU's Environmental Policy: Achievements and challenges. Retrieved from https://ec.europa.eu/environment/policies/overview_en.htm (Дата звернення 05.04.2023).
  9. Методика розрахунку економічного збитку. - Режим доступу: <https://studfile.net/preview/8822530/page:12/> (Дата звернення 29.03.2023).
  10. Оцінки ефективності природоохоронних заходів. - Режим доступу: <https://studfile.net/preview/8822530/page:13/>(Дата звернення 29.03.2023).
  11. Збитки. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%B8> (Дата звернення 29.03.2024).
  12. Прямий збиток. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://elbib.in.ua/pryamoу-uscherb-37377.html>(Дата звернення 29.05.24).
  13. Непрямий збиток. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://stud.com.ua/104144/ekonomika/nepryami_zbitki (Дата звернення

- 29.05.24).
14. Екологічні збитки. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://naurok.com.ua/metodichni-vkazivki-do-vikonannya-praktichno-roboti-z-navchalno-disciplini-ekologiya-164101.html> (Дата звернення 23.05.24).
15. Види збитків і методи їх визначення. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://pidru4niki.com/1663111641705/ekologiya/otsinyuvannya_ekologichnih_zbitkiv (Дата звернення 29.03.23).
16. Формули розрахунку економічних збитків. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ecolog-ua.com/norm/metodyka-rozrahunku-rozmiriv-vidshkoduvannya-zbytkiv-yaki-zapodiyani-derzhavi-v-rezultat>. (Дата звернення 29.03.24).
17. Збитки від забруднення довкілля. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://buklib.net/books/25583/> (Дата звернення 09.04.24).
18. Екологічні наслідки війни. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://eco.rayon.in.ua/blogs/536709-ekologichni-naslidki-viyni-piv-roku-bolyu-ukraini> (Дата звернення 09.04.24).
19. До і після. Наслідки повномасштабної війни для екології України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/amp/skhemy-ekolohiya-viyna/32284610.htm> (Дата звернення 09.04.24).
20. Куліков П.М. Галузеві особливості функціонування управлінського менеджменту в рамках екологізації економіки будівництва / П.М. Куліков, Н.Є. Журавська // 3-я міжнародна науково-практична конференція «Перезавантаження будівництва: економіка, організація, менеджмент», 5-16 листопада 2017. – Київ: КНУБА, 2017. - с.74-76. - 2008. – № 1 - Р. 56–54.

Chapter 3.

1. Литвиненко, Т.М. Причини, мотиви та результати соціально відповідальної активності диверсифікованих компаній [Текст] / Т.М. Литвиненко // Теоретичні та прикладні питання економіки. Випуск 26. С. 61-69.

2. Ненашев, Н. Как оценивать эффективность корпоративных социальных программ [Текст] / Н. Ненашев // Кадровик. Кадровый менеджмент. № 10, 2008. С. 23-35.
3. Ворона, О.В. Методичні підходи до оцінки рівня соціальної відповідальності [Текст] / О.В. Ворона // Вісник економіки транспорту і промисловості. № 30, 2010. С. 127-133.
4. Огороднікова, Н. Оцінка рівня соціальної відповідальності підприємств у системі управління ресурсами пенсійного фонду України [Текст] / Н. Огороднікова // Економіка. № 2 (116), березень-квітень 2011. С. 44-48.
5. Саєнко, Ю. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження [Текст] / Ю. Саєнко. К., 2005. 30 с.
6. Терон І.В. Соціальні інновації у процесах модернізації соціально-трудових відносин // Наукові праці Кіровоградського нац. техн. ун-ту. Економічні науки : зб. наук. праць. Кіровоград : КНТУ. 2011. В. 20. Ч. 2. С. 57-66.
7. Гусєва О.Ю., Воскобоєва О.В., Хлевицька Т.Б. Соціальна відповідальність бізнесу: навчальний посібник. Київ. Державний університет телекомунікацій, 2020. 222 с.
8. Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності. URL: <http://csr-ukraine.org/> (дата звернення: 26.01.2023).
9. Індекс ESG прозорості українських компаній 2020. URL: <https://index.cgpa.com.ua/>(дата звернення: 02.02.2023).
10. Кодекс корпоративного управління: ключові вимоги і рекомендації. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/corporate-governance-code_final_ukr.pdf/(дата звернення 09.06.2024).

Chapter 4.

1. Adeline Diab, Gina Martin Adams ESG assets may hit \$53 trillion by 2025, a third of global AUM/ Bloomberg February 23, 2021 <https://www.bloomberg.com/professional/insights/trading/esg-assets-may-hit-53-trillion-by-2025-a-third-of-global-aum/>

2. Дибя М. І. Ю. О. Гернего Фінансування проєктів ESG: зарубіжні практики та можливості розвитку в Україні // Фінанси України. – 2022. – № 2. – С. 45–57.
3. Ostbirk, Kirsten Helena, "Environmental Social Governance: Uncovering Strengths, Weaknesses, and Misconceptions in ESG Disclosure and Rating" (2022). Senior Projects Spring 2022. 274. https://digitalcommons.bard.edu/senproj_s2022/274
4. Лазар Ю. В. Сучасні тренди розвитку соціально-відповідального інвестування: закордонний та вітчизняний досвід / Ю. Лазар, О. Завальна // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 4. – С. 190–195.
5. Rifkin J. The North will Rise Again: Pensions, Politics and Power in 1980 s. / J. Rifkin, R. Barber. – London : Beacon Press, 1978. – 279 p. Report on US Sustainable, Responsible and Impact Investing Trends 2014 [Electronic resource] // US SIF foundation. – 22 p. – Mode of access: http://www.ussif.org/files/publications/sif_trends_14.f.es.pdf.
6. Мошенський С. З. Соціально-відповідальне інвестування: сутність та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / С. З. Мошенський // Міжнародний збірник наукових праць. – Вип. 3 (21). – С. 258–263. – Режим доступу: <http://eztuir.ztu.edu.ua/89/1/258.pdf>. – Назва з екрана.
7. Пшенична М. В. Вплив повномасштабної російсько-української війни на практику імплементації ESG-підходів вітчизняними підприємствами / Економіка і суспільство, випуск №46 2022 р.
8. Матос Педро ESG принципи та відповідальне інституційне інвестування у світі: Критичний огляд досліджень; пер. з англ.. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. -88 с.
9. Приказюк Н. (2024). ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ESG НЕБАНКІВСЬКИМИ ФІНАНСОВИМИ ІНСТИТУТАМИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ. Економіка та суспільство, (61). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-39>
10. Камінський А.Б., Негрей М.В., Федчун А. Ефект ESG-score в оцінці ризику прямих та портфельних інвестицій: докази з ринків ЦСЄ / Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, Випуск 15,

Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм» 2022 р. –
С 38-44

Chapter 5.

1. The world is at the beginning of a food crisis, or what kind of crop is worth NASA Harvest Ukraine. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1338-svit-perebuvaeye-na-pochatkoviy-stadiyi-prodovolchoyi-krizi-yakiy-vrojayvanguye-nasa-harvest-ukrayini>
2. Shevchenko O. Ecological and food security as components of ensuring economic security of Ukraine in a strategic format. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. 2021. No. 68. P. 110-117. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/253935/251195>
3. Krylov D.V. Problems of ensuring food security of Ukraine in modern conditions. *Problems of modern transformations. Economics and management*. 2023. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-03-07>
4. Stetsiv I. State management of food security: conceptual principles and rational approaches. *Economics of agriculture and resources*. 2022. № 4. С. 215-243.
5. Boyko V.O. Food security and risks for agricultural production during the war in Ukraine. *Economy and society*. 2022. Issue 41. URL: <file:///C:/Users/БМГА/Downloads/1552-Текст%20статті-1490-1-10-20220902.pdf>
6. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Review of war losses in the agriculture of Ukraine. Indirect damage assessment. November 10 2022 Issue 2. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreportissue2ua-1.pdf>
8. They fill the budget and feed. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/napovnyuyut-byudzheth-i-goduyut/>
9. The state of food security of Ukraine during the war URL:

- <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/stan-prodovolchoho-zabezpechennya-ukrayiny-pid-chas-viyny>
10. Almost 51 million tons of grain were threshed in Ukraine. URL: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-namolotili-bilshe-52-miljoniv-tonn-zerna>
11. Fertilizer market 2022: Ukrainian chemistry withstood the blow, adapted to military conditions and began recovery. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/880515.html>
12. A third of Ukrainian land is potentially dangerous for agricultural work. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/tretina-ukrainskih-zemel-e-potencijno-nebezpechnou-dla-sg-robit>
13. Twilight of agricultural holdings: how the war will change the agriculture of Ukraine. URL: <https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-zminit-silске-gospodarstvo-ukrayini>

Chapter 6.

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. К.: ІЗМН. 2006. 512 с.
2. Арич М. І. Порівняльний аналіз динаміки та структури фінансово-економічних результатів підприємств молочної промисловості України *Бізнесінформ* № 2.2014. с.181-185.
3. Гринчук В.Ю. Основні показники характеристики економічних взаємовідносин у молокопродуктовому підкомплексі АПК. URL: www.nbuu.gov.ua
4. Литовченко М. В., Молочна промисловість України: стан та перспективи розвитку. *Агросвіт* № 8. 2015. с.30-34.
5. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. К.: ІАЕ. 2012. 182 с.
6. Присяжнюк М. В., Саблук П. Т. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку): науково-виробниче видання за ред. П. Т. Саблука., В. Я. К.: ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.

Національний проект «відроджене скотарство»

URL:<http://cattlenationalproject.org.ua/about.html>

Chapter 7.

1. Всеукраїнське опитування суддів щодо незалежності та підзвітності судової влади, судової реформи, сприйняття корупції та готовності повідомляти про її прояви: звіт про результати URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/2021_Survey_Judges_Report_UKR.pdf
2. World Bank. 2020. Doing Business 2020. Washington, DC: World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/75ea67f9-4bcb-5766-ada6-6963a992d64c/content>
3. The 2023 EU Justice Scoreboard Luxembourg. Publications Office of the European Union, 2023. 62 p. P. 40-55
4. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні: щорічна доповідь Вищої ради правосуддя за 2020 рік. Київ, 2021. 211 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf.
5. Москвич Л.М. Підсилення інституційної незалежності суду в системі євроінтеграційних кроків України. Проблеми законності.2023. Вип. 162. С.179-195.
6. EU Justice Scoreboard, 2022 URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en#factsheets
7. Українські судді з російським паспортом: чи стане громадянство країни-агресора на заваді роботі суддею <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/10/3/7422449/>
8. &. 32 EU Justice Scoreboard, 2022 URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en#factsheets

9. Про публічне звернення Вищої ради правосуддя від 18.11.2021р.
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2229910-21#Text>
10. Хабар Князєву: НАБУ оприлюднило докази, УП дізналась ім'я затриманого адвоката URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/05/16/7402508/>
11. Всеукраїнське опитування суддів щодо незалежності та підзвітності судової влади, судової реформи, сприйняття корупції та готовності повідомляти про її прояви: звіт про результати URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/2021_Survey_Judges_Report_UKR.pdf
12. Garapon A. Des crimes qu'on ne peut ni punir ni pardonner : pour une justice international. Paris : O. Jacob. 2002.
13. Susskind Richard Online Courts and the Future. Oxford University Press, 2019.
14. Moskvych L. Modernization of justice under the influence of innovative technologies/Wissenschaftliche Forschung unter modernen Bedingungen der Instabilität: Wirtschaft und Handel, Management und Marketing, Tourismus und Freizeit, Rechts- und Politikwissenschaften. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft». Buch 24. Teil 2. 2023 P.115-135.
15. Круподеря Д. О. Втручання в професійну діяльність судді як загроза його незалежності. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* № 3/2021. С. 61–66. <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-3-09>

Chapter 8.

1. FAO (2023). FAO publications catalogue 2023. Rome.
<https://doi.org/10.4060/cc7285en>
2. Béné C., Arthur R., Norbury H., Allison E. H., Beveridge M., Bush S., Campling L., Leschen W., Little D., Squires D., Thilsted S. H., Troell M., & Williams M. (2016). Contribution of fisheries and aquaculture to food security and poverty reduction: Assessing the current evidence. *World Development*, issue 79, pp.177–196
3. Subasinghe R., Soto D., & Jia J. (2009). Global aquaculture and its role in sustainable development. *Reviews in Aquaculture*, issue 1, vol.1, pp. 2–9.

4. Timmons M.B. (2002). Recirculating aquaculture system. Ithca Publishing Cooperation.
5. Turcios A. E., & Papenbrock J. (2014). Sustainable treatment of aquaculture effluents-What can we learn from the past for the future? Sustainability, issue 6, vol. 2, pp. 836–856.
6. Grynevych O.A., & Grynevych N.Ye. (2023). Retsyrkuliatsiini systemy v akvakulturi – ratsionalne vodovykorystannia ta bezpechnist produktsii. [Recirculation systems in aquaculture - rational water use and product safety]. Materials of the ukrainian scientific and practical conference of higher education graduates "Youth – agricultural science and production. Greening of production and nature protection as the basis of balanced development", Bila Tserkva, April 14, pp. 9–10
7. Grynevych N.Ye. (2018). Obgruntuvannia systemy sanitarno-hihienichnykh zakhodiv za zamknutoho vodopostachannia v industrialnykh rybnytskykh hospodarstvakh [Justification of the system of sanitary and hygienic measures for closed water supply in industrial fish farms]: autoref. dissertations to be obtained. scientist degree of Doctor of Vet. of science [special] 16.00.06 - animal hygiene and veterinary sanitation.
8. Li H., Cui Z., Cui H., Bai Y., Yin Z., & Qu K. (2023). A review of influencing factors on a recirculating aquaculture system: Environmental conditions, feeding strategies, and disinfection methods. *Journal of the World Aquaculture Society*, issue 54, vol.3, pp. 566–602. <https://doi.org/10.1111/jwas.12976>
9. Johnston, I. A., & Bennett, A. F. (2008). Animals and temperature: Phenotypic and evolutionary adaptation, Cambridge University Press, Vol. 59.
10. Volkoff, H., & Rønnestad, I. (2020). Effects of temperature on feeding and digestive processes in fish. *Temperature*, issue 7, vol. 4, pp. 307–320.
11. Honcharova O. V., Sekiou O., & Kutishchev P. S. (2021). Fiziolohe-biokhimichni aspekty adaptatsiino-kompensatornykh protsesiv hidrobiontiv za dii tekhnolohichnykh faktoriv. [Physiological and biochemical aspects of adaptation and compensatory processes of the organism of hydrobionts under the influence of

- technological factors]. *Fisheries science of Ukraine*. issue 4, vol. 58, pp.101–114.
<https://doi.org/10.15407/fsu2021.04.101>
12. Dehtiarov P. A., Yevtushenko M. Yu., & Sherman I. M. (2008). Fiziologhiia ryb. Ahrarna osvita. Kyiv. [Physiology of fish]. Agricultural education, Kyiv, 341
  13. Storey K. B. (1996). Oxidative stress: animal adaptations in nature. *Brazilian Journal of Medical and Biological Research*, issue 29, pp. 1715–1733
  14. Гончарова О.В. (2023). Aspekty neurohumoralnoi rehuliatsii funktsionalnoi aktyvnosti orhanizmu ryb za umov vplyvu abiotychnykh ta biotychnykh chynnykiv (ohliad). [Aspects of neurohumoral regulation of the functional activity of the fish organism under the influence of abiotic and biotic factors (review)]. *Fisheries science of Ukraine*. issue 2, vol. 64, pp. 83–108
  15. Wei, Y., Jiao, Y., An, D., Li, D., Li, W., & Wei, Q. (2019). Review of dissolved oxygen detection technology: From laboratory analysis to online intelligent detection. *Sensors*, issue 19, vol. 18, pp. 3995
  16. Ebeling, J. M., & Timmons, M. B. (2012). *Recirculating aquaculture systems*. Aquaculture Production Systems, Oxford, UK: Wiley-Blackwell, pp. 245–277
  17. Jones S. W., Karpol A., Friedman S., Maru B. T., & Tracy B. P. (2020). Recent advances in single cell protein use as a feed ingredient in aquaculture. *Current Opinion in Biotechnology*, issue 61, pp. 189–197.
  18. Deng, Y. L., Ruan, Y. J., Zhu, S. M., Guo, X. S., Han, Z. Y., Ye, Z. Y., Liu, G., & Shi, M. M. (2017). The impact of DO and salinity on microbial community in poly (butylene succinate) denitrification reactors for recirculating aquaculture system waste-water treatment. *AMB Express*, issue 7, vol. 1, pp. 1–11.
  19. Кононенко Р.В. (2013) Vykorystannia ustanovky zamknutoho vodopostachannia pry intensyfikatsii vyrobnytstva ryboproduktsii. [The use of a closed water supply installation during the intensification of fish production. *Fisheries science of Ukraine*]. *Fisheries science of Ukraine*. issue 2, pp. 56–65.
  20. Honcharova O., Bekh V. & Glamuzina B. (2023). Physiological and biochemical aspects of the carp organism in conditions of increasing their viability when stocking water bodies. *Animal Science and Food Technology*, issue 14, vol. 2. pp.

28–43.

21. Honcharova O., Kutishchev P., & Korzhov Y. (2021). A Method to Increase the Viability of *Cyprinus Carpio* (Linnaeus, 1758). Stocking of the Aquatories Under the Influence Advanced Biotechnologies. *Aquaculture Studies*, issue 21, vol.4, pp.139–148.
22. Koryliak M., Bernakevych O., Dobrianska O., & Bobeliak L. (2023). Diialnist systemy antyoksydantnoho zakhystu v orhanizmi molodi koropa pislia hoduvannia oliieiu roztoropshi pliamystoi. [Activity of the antioxidant protection system in the body of juvenile carp after feeding them with spotted thistle oil]. *Fisheries science of Ukraine*, issue 4, vol. 66, pp. 100–113.
23. Pivovarov O., Mykolenko S., & Honcharova O. (2018). Comprehensive food safety and quality assessment of plasma-chemically activated water usage Development of natural sciences in countries of the European Union taking into account the challenges of XXI. Izdevnieciba «Baltija Publishing» [Collective monograph]. The book is compiled by W.Klaczewski-Lublin, Poland. 480.
24. Bekh V., Martseniuk V., & Tushnytska N. (2000). Perspektyvy vykorystannia bilkovykh komponentiv netradytsiinoho pokhodzhennia v kombikormakh dlia akvakultury (Ohliad). [Outlook of using protein components of non-traditional origin in aquaculture feeds (Review)]. *Fisheries science of Ukraine*. issue 2, vol. 52, pp. 53–64. <https://doi.org/10.15407/fsu2020.02.053>
25. Yevtushenko M. Yu., & Khyzhniak M. I. (2019). Metodolohiia naukovykh doslidzhen u rybnytstvi. [Methodology of scientific research in fish farming], Kyiv, 296.
26. Zheltov Yu. Yu, Oleksiyenko O. O., & Grex V. I. (2016). Vy`kory`stannya deyaky`x netrady`cijny`x kormiv v godivli riznovikovy`x grup koropa. [The use of some non-traditional feeds when feeding groups of different ages]. *Fisheries science of Ukraine*. issue 1, pp. 102–105. https://fsu.ua/images/jurnal/2016-01v35/2016-01_102-105_Alekseenko.pdf
27. Xiumei Z., & Wenhua L. (2023). Physical enrichment for improving welfare in fish aquaculture and fitness of stocking fish: A review of fundamentals, mechanisms

and applications. *Aquaculture*, issue 574, vol. 1, pp. 739651.

28. Honcharova O., Kutishchev P., & Korzhov Y. (2021). A Method to Increase the Viability of *Cyprinus Carpio* (Linnaeus, 1758). Stocking of the Aquatories Under the Influence Advanced Biotechnologies. *Aquaculture Studies*, issue 21, vol. (4), pp.139–148.
29. Гончарова О.В. (2020). Funktsionalnyi status orhanizmu tyliapii v polikulturi *Oreochromis mossambicus* ta *Florida red*. [Functional status of the body of tilapia in the polyculture of *Oreochromis mossambicus* and *Florida red*]. *Tavriysky Vestnik*. issue. 111. Kherson, pp. 251–257

Chapter 9.

1. Васютинська К. А., Барбашев С. В., Кімінчиджи М. І. Небезпека створення дефіциту водних ресурсів в регіонах України в умовах урбанізації. *Екологічні науки*. С. 42 – 48. Doi: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2020.eco.4-31.6>
2. Ільїн Л. В. Озера та штучні водойми України: просторова диференціація та ресурси. *Український географічний журнал*. 2011. № 3. С. 27 – 32.
3. Мельниченко С. Г. Огляд малих водосховищ півдня України з точки зору рибогосподарської експлуатації. 2023. *Водні біоресурси та аквакультура*. 2023. № 1. (13) С. 64 – 72. Doi: <https://doi.org/10.32851/wba.2023.1.5>
4. Мельниченко С. Г. Наслідки кліматичних змін для малих водосховищ півдня України та шляхи їх подолання. Адаптація до глобальних змін та викликів: нові форми економіки, ресурсоефективні технології, захист довкілля: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів і мол. вчених, м. Івано-Франківськ, 18 травня 2023 р., С. 468 – 471. URL: <https://clck.ru/3AVDzF> (дата звернення: 06.05.2024).
5. Мельниченко С. Г. Рибництво на малих водосховищах півдня України: аналіз динаміки вилову, проблем та перспектив розвитку. *Водні біоресурси та аквакультура*. 2023. № 2 (14). С. 19 – 28. Doi: <https://doi.org/10.32782/wba.2023.2.2>
6. Мельниченко С. Г., Богадьорова Л. М., Охременко І. В. Дослідження

- зарубіжних практик запобігання евтрофікації водойм: досвід для України. *Таврійський науковий вісник. Сільськогосподарські науки*. 2023. № 132. С. 372 – 377. Doi: <https://doi.org/10.32782/2226-0099.2023.132.47>
7. Пилипенко Ю. В., Пентилюк Р. С. Особливості створення стабільних гідроекосистем штучного походження на малих водосховищах. *Таврійський науковий вісник. Сільськогосподарські науки*. 2012. № 78. С. 348-353.
  8. Пічура В. І. Просторово-часові тенденції зміни трофічного стану водосховищ річки Дніпро. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering*. 2016. № 4 (76). С. 3 – 21.
  9. Терещук О., Мовенко В., Щербак Ю. Проблеми екологічного стану Кременчуцького водосховища та шляхи їх подолання. *Технічні науки та технології*. 2023. № 2 (32). С. 407-416. Doi: [https://doi.org/10.25140/2411-5363-2023-2\(32\)-407-416](https://doi.org/10.25140/2411-5363-2023-2(32)-407-416)
  10. Хільчевський В. К., Гребень В. В. Водний фонд України: Штучні водойми — водосховища і ставки. Довідник. Київ, 2014. С. 164.
  11. Хільчевський В. К., Гребінь В. В. Великі і малі водосховища України: регіональні та басейнові особливості поширення. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2021. № 2 (60). С. 6 – 17. Doi: <https://doi.org/10.17721/2306-5680.2021.2.1>
  12. Шевченко В. Ю., Кутіщев П. С. Гідробіологічні характеристики малих водосховищ Миколаївської області. *Таврійський науковий вісник*. Херсон, 2021. №117. С. 324 – 327.
  13. Шевченко В. Ю., Кутіщев П. С. Обґрунтування рибогосподарського використання малих водосховищ Миколаївської області. *Таврійський науковий вісник*. Херсон, 2020. № 115. С. 285 – 290.
  14. Шерман І.М., Краснощок Г.П., Пилипенко Ю.В. та інші. Ресурсозберігаюча технологія вирощування риби у малих водосховищах. – Миколаїв. Можливості Кімерії. 1996. – 41 с.
  15. Яковенко В. О., Федоненко О. В., Тушницька Н. Й. Оцінка стану зоопланктону і зообентосу річки Мокра Сура. *Рибогосподарська наука*

України. 2017. №. 4. С. 19-32. Doi: 10.15407/fsu2017.04.01

16. Fedonyuk T., Zymarioieva A., Pazykh V., Melnyk N., Vlasiuk V. Indicative features of macrophyte communities in the assessment of anthropogenic load on aquatic ecosystems. *Scientific Horizons*. 2022. № 25 (11). С. 74-91. Doi: [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(11\).2022.74-91](https://doi.org/10.48077/scihor.25(11).2022.74-91)

SCIENTIFIC EDITION

MONOGRAPH
INNOVATION IN DER MODERNEN WISSENSCHAFT
WIRTSCHAFT, MANAGEMENT UND MARKETING, RECHT, LANDWIRTSCHAFT
INNOVATION IN MODERN SCIENCE
ECONOMICS, MANAGEMENT AND MARKETING, JURISPRUDENCE, AGRICULTURE
MONOGRAPHIC SERIES «EUROPEAN SCIENCE»
BOOK 30. PART 2

Authors:

Adonin S. (1), Zhuravska N. (2), Medynska T.I. (3), Dyakovsky D.A. (4),
Ternova A.S. (5), Vlasenko I.G. (5), Sirenko S.O. (5), Kudelskyi V. (6),
Moskvych L. (7), Honcharova O.V. (8), Melnychenko S.H. (9),
Bohadorova L.M. (9), Okhremenko I.V. (9), Kozychar M.V. (9)

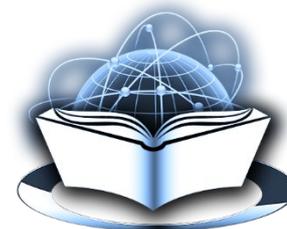
The scientific achievements of the authors of the monograph were also reviewed and recommended for publication at the international scientific symposium
**«Innovation in der modernen Wissenschaft /
Innovation in modern science '2024»**
(May 30, 2024)

Monograph published in the author's edition

The monograph is included in
International scientometric databases

500 copies
May, 2024

Published:
ScientificWorld-NetAkhatAV
Lußstr 13,
Karlsruhe, Germany

e-mail: editor@promonograph.org
<https://desymp.promonograph.org>

ISBN 978-3-989240-51-3

9

783989

240513

